

การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขากรณีศึกษาพุทธทาสภิกขุ

THE LEARNING FOR DEVELOPING SELF ACCORDING TO
THE PRINCIPLE OF TI-SIKKHA : A CASE STUDY OF
BUDDHADASA BHIKKHU

แม่ชีศุภรภาวดี ณ พัทลุง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขากรณีศึกษาพุทธทาสภิกขุ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

THE LEARNING FOR DEVELOPING SELF ACCORDING TO
THE PRINCIPLE OF TI-SIKKHA : A CASE STUDY OF
BUDDHADASA BHIKKHU

Nun Suppawadee Na Phatthalung

A Thesis Submitted in partial fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2013

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา กรณีศึกษาพุทธทาสภิกขุ” เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

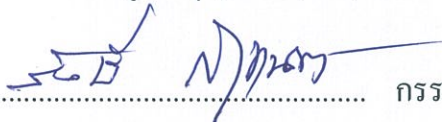
ประธานกรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.รังษี สุหนต์)

กรรมการ

(ดร.เสนาะ ผดุงนัทร)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

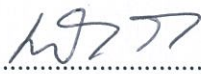
พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.รังษี สุหนต์

กรรมการ

ผู้วิจัย

(แม่ชีศุภร์ภาวดี ณ พัทลุง)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา:กรณีศึกษาพุทธทาสภิกขุ

ผู้วิจัย : แม่ชี ศุภรภัทราดี ณ พัทลุง

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.(พระพุทธศาสนา)

: ผศ. รังษี สุทนต์ ป.ธ.๙, พธ.ม.(พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ สำคัญ ๓ ประการ คือเพื่อศึกษาการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา ศึกษาประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุและศึกษาการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

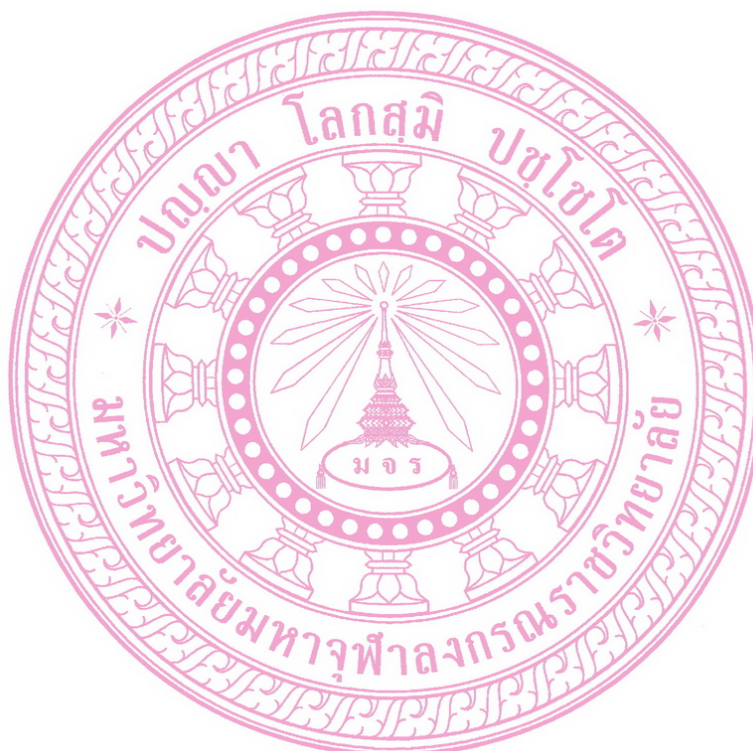
การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา ได้แก่การเรียนรู้ ๓ เรื่อง คือ สมาธิ ปัญญา หลักนี้เป็นระบบการศึกษาหรือระบบการฝึกฝนอบรมและมีความสัมพันธ์กับกับอริยสัจ ๔ โดยมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติไปสู่นิพพานหรือทางดำเนินชีวิตที่ดั่งามหรือระบบการดำเนินชีวิตที่ดั่งามเพราะเมื่อมีการศึกษาหรือการฝึกอบรม ก็เกิดเป็นการดำเนินชีวิตที่ดั่งามหรือการดำเนินชีวิตที่ดีก็เกิดมีขึ้น หรืออาจพูดได้ว่าการฝึกไตรสิกขา ก็เพื่อให้มรรคเกิดขึ้นนั่นเอง นอกจากนี้เป็นการดับทุกข์แล้วยังเป็นหลักในการพัฒนาตนพัฒนาทางกาย คือพัฒนาด้วยศีล พัฒนาทางจิต คือพัฒนาด้วยสมาธิ พัฒนาทางปัญญาคือ พัฒนาปัญญาสูงขึ้น

ประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ เริ่มตั้งแต่ท่านอุปสมบท ได้ศึกษานักธรรมตรี โท เอก จนสอบได้ทุกชั้น ได้ศึกษาบาลีจนสอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคได้ มีความรู้เรื่องบาลีใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษาพระไตรปิฎก นอกจากนี้ท่านยังใช้การเรียนรู้สิ่งต่อไปนี้เป็น ๑. ด้านการศึกษาคัมภีร์ ๒. ด้านการปฏิบัติธรรม ๓. ด้านการเผยแผ่ธรรมและการทำสื่อการ

การปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งมี ๓ อย่างคือศีล สมาธิ ปัญญา ด้านศีลท่านสมาทานวินัยสงฆ์ทุกข้อทั้งพระปาติโมกข์ และอภิสมจาโรกามีบริวาร ๘ ถือนุตงค์ เพื่อขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความมักน้อย จีวรใช้ผ้า ๓ ผืน บิณฑบาตเป็นประจำ(เริ่มตั้งสวนโมกข์) เสนาสนะ อยู่ป่าถือปฏิบัติพิเศษเช่นกินข้าวจวนแฉว อาบน้ำคุชละ เป็นการอยู่อย่างต่ำ เพื่อกระทำอย่างสูง ด้านสมาธิฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้นพิเศษ มีการจัดทำสมุดบันทึก

“ปฏิบัติธรรมรายวัน แบบพุทธทาส” และฝึกจิตโดยใช้อานาปานสติภาวนา ด้านปัญญา ฝึกฝน ๓
อย่างคือ ๑) อานาปานสติภาวนา ๒) วิปัสสนาระบบรดสั้น ๓) การปฏิบัติงานคือการปฏิบัติธรรม

นี่คือการเดินตามรอยพระอรหันต์ที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ที่ตั้งปณิธานเอาไว้เมื่อท่านเริ่ม
ตั้งสวนโมกข์เป็นสำนักนักปฏิบัติธรรม ดำเนินเรื่อยมาจนท่านมรณภาพ เกิดคุณค่าแก่ท่านและ
บุคคลอื่นนานับประการเช่นท่านมีชีวิตแบบไม่ยึดมั่นถือมั่น และเป็นสิ่งกระตุ้นใจให้บุคคลอื่น
ประพฤติตาม

Thesis Title : The Learning for Developing self According the princ
of Ti-Sikkha: A Case Study of Buddhadasa Bhikkhu

Researcher : Nun Suppawadee Na Phatthalung

Thesis Supervisory Committee
: Phramaha Somboon Wutthikaro Pali XII.,B.A.,M.A., Ph.D.(Pali)
: Asst.PROF Rangsi Suthon Pali IX, M.A. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 30, 2014

Abstract

This thesis is of 3 main purposes namely:- 1. to study the learning for self development according to the principle of the Threefold. 2. to study Ven. Phra Buddhadasa Bhikkhu's biography in learning for self-development. 3 to study the practice development himself, according to the principles of Buddhist Threefold Training taught by himself.

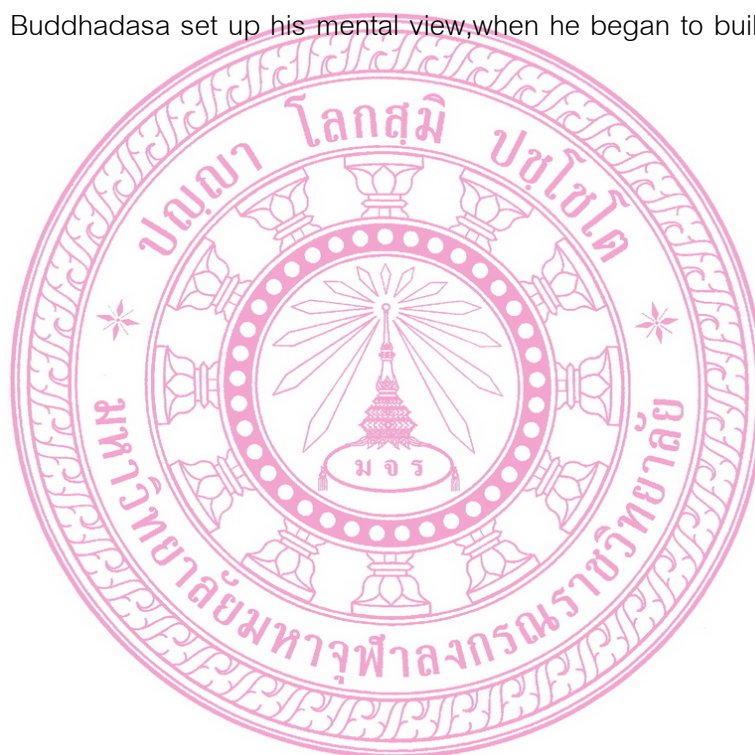
The learning for self development according to the principles of Ti-Sikkha :- Sila, Samadhi and Panna. These are of the relationship with 4 Ariyasaccas and Atthangika-magge, the Eightfold Noble Path which brings one to Nibbana. It can also be said that it's a good way of leading the good life. It could be said that Ti-Sikkha causes the mind to be free and to extinguish all the sufferings. These three principles are of the highest advantage.

To study Ven. Buddhadas Bhikkhu's learning development when he was a monk. He finished his study of Pali Three. His knowledge if Pali was based on the studying of Tripitaka. Besides, he was able to catch up the practice of himself on 5 sides :-1. The scriptures 2. The practice of the Dhammas 3. The spreading of the Dhammas and the making of the Media in teaching the 4 composition of the texts 5. The search for the text . These 5 items also support the development of Sila, Samadhi of the habit and Panna. Besides, this point his onw habit can be compared with 15 sides.

The practice for development Tisakkha is of 3 tupes:- Sila, Samadhi and Panna.On the Sila Ven, Buddhadasa Bhikkhu preserved every item of Vinys and

Abhisamacariya consisting of 8 parikkhara. He observed Dhutangas to get rid of the defilements. Sud Dhutanyas are the usage of the yellow robes, the oing round for alms and the Dhutangas regarding the living in the forest. Ven. Pha Buddhadasa Bhikkhu observed the Sila, strictly . He also practiced Samadhi strictly and made a note about the practice of Samadhi. Regarding the wisdom, he practiced 3 items, namely:- Anapanassatibhavana, Vipasanabhavana, and Dhammapatipada.

Ven phra Buddhadasa set up his mental view,when he began to build the Suan MoKkha temple.

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระคุณพระอาจารย์พระมหาสมบุญ วัฑฒิกโร ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และศาสตราจารย์รังษิ์ สุทนต์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ เป็นอย่างสูงยิ่ง ซึ่งท่านทั้งสองสละเวลา ให้ความเมตตาดูแลเอาใจใส่ ทั้งให้ข้อคิด และคำแนะนำที่ดี โดยท่านทั้งสองชี้แนะในสิ่งที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้นสามารถจัดระบบการทำงานได้เป็นระบบระเบียบแบบแผนยิ่งขึ้น เป็นผลให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้

ขอกราบขอบพระคุณในความเมตตากรุณาของพระวิสิฐพัฒน์นิธาน ปรีณทโก เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตำบลนาเหนือ อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ และเจ้าคณะอำเภอปลายพระยาที่ให้ความอนุเคราะห์ให้อนุญาตเดินทางมาพักอยู่กรุงเทพฯ ได้เป็นช่วงๆ เพื่อความสะดวกในการเขียนวิทยานิพนธ์ ตลอดจนคุณแม่และผู้ศรัทธาที่ให้อำนาจใจจัดทำวิทยานิพนธ์ไปด้วยความเรียบร้อย

ขอกราบขอบพระคุณแม่สมพร บุญชยาอนันต์ และนายทศพร คุ้มภัย ที่ให้ที่พักโรงเจอยู่เสียดงูตึง ณ ๗๗ ซอยจันทร์ ๓๒ ถนนจันทร์ แขวงทุ่งวัดดอน เขตสาทร กรุงเทพฯ ๑๐๑๒๐ และทุกคนที่อยู่ที่นี่ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือทุกๆ ด้าน จนสามารถดำเนินการเรื่องวิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณวรุณรัตน์ หงส์จิราการ ที่ให้หนังสืออนุทินภาพ ๖๐ ปี สวมโมกข์กับ ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธศาสนิกชน และหนังสือธรรมะอีกหลายเล่ม และผู้มีความเมตตาดูแลในการจัดทำอีก ๓ ท่านคือ คุณณัฐมา ชันติธรรมกุล คุณพวงเพ็ญ ลิ้มกิตติรัตน์ คุณวรุณิ อธิบาย คุณอภิสร ดีผล ตลอดจนสหสายบัณฑิตร่วมรุ่นทุกท่านที่ให้อำนาจใจ จนมีวันนี้

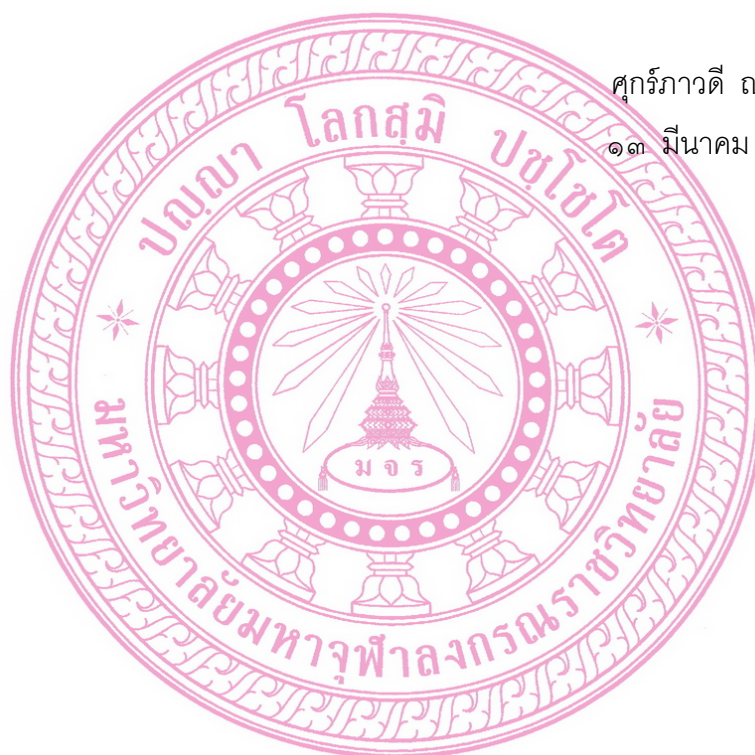
ขอกราบขอบพระคุณครูบาอาจารย์ต้นแต่ชั้นประถมศึกษาขึ้นมา ที่สอนเขียนอ่านให้มีความรู้จนมีความสามารถเขียนเป็นเรื่องเป็นราวพอที่จะใช้ได้ เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ในทางธรรมเพราะสามารถช่วยชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องตามที่ตนสืบค้นมาเสนอได้

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่บริษัทบัสเอ็กซ์เพรส จำกัด ทุกท่านที่ดูแลการเดินทางตลอด ๒ ปี โดยให้ความสะดวก อนุเคราะห์ ช่วยเหลือ ให้ภารกิจนี้สำเร็จไปตามพึงประสงค์ ด้วยความประทับใจอย่างยิ่ง

ท้ายสุดนี้ขอน้อมจิตที่รู้คุณถึงดวงวิญญาณของคุณพ่อดำเนิน ณ พัทลุง ที่ละสังขารไปเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒ และกราบเท้าคุณแม่ฉลอง ณ พัทลุง ที่ยังมีชีวิตอยู่ ที่ให้ชีวิตและร่างกายเพื่อมาประกอบกิจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น

ในแนวทางชี้การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องสามารถพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง พระพุทธศาสนาเป็น
วิทยาศาสตร์ทางจิตวิญญาณ ต้องเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติจึงจะได้ผลสมบูรณ์

ขอบคุณแห่งความรู้นี้ ขอถวายแต่พระรัตนตรัย คุณพ่อแม่ คุณครูบาอาจารย์ และผู้มี
พระคุณทุกท่านที่มีความปรารถนาดี ขอขอบคุณแห่งความรู้นี้ จงมีคุณค่าแห่งมวลมนุษยชาติและ
สรรพสัตว์ทั้งปวง จงพลันให้ได้สัมมาทิฐิอันอมไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อพ้นจากทุกข์ทั้งปวง มีสันติ
สุขและสันติภาพทั่วหน้ากันเทอญ

ศุภรภาวดี ณ พัทลุง

๑๓ มีนาคม ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	ช
สารบัญภาพ	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการศึกษา	๓
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัย	๔
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา	
๒.๑ หลักไตรสิกขา	
๒.๒ นิยามความหมายของไตรสิกขา	
๒.๓ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนด้วยหลักศีล	
๒.๔ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนด้วยหลักสมาธิ	
๒.๕ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนด้วยหลักปัญญา	
๒.๖ สรุป	

บทที่ ๓

การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๓.๑ ประวัติท่านพุทธทาสภิกขุ

๓.๑.๑ อายุเยาว์วัย

๓.๑.๒ ชีวิตนักบวช

๓.๑.๓ การก่อตั้งสวนโมกข์

๓.๑.๔ การเผยแผ่ธรรม

๓.๑.๕ มรณภาพ

๓.๒ อุปนิสัยของท่านพุทธทาสภิกขุที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามไตรสิกขา

๓.๒.๑ ความรักในการศึกษา

๓.๒.๒ การคิดอย่างละเอียดรอบคอบ

๓.๒.๓ มีขันติธรรมในความเห็นต่าง

๓.๒.๔ การใช้ชีวิตเรียบง่าย

๓.๒.๕ มีความเพียรพยายามและจริงจังในสิ่งที่ทำ

๓.๒.๖ ตรงต่อเวลาและตรงต่อพระพุทธรูป

๓.๒.๗ มีการเตรียมตัวตายอย่างมีสติ

๓.๒.๘ มีความกตัญญูทุกเวที

๓.๒.๙ เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

๓.๒.๑๐ มีอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต

๓.๒.๑๑ ทำบันทึกรายวันและมีสมุดโน้ตประจำตัว

๓.๒.๑๒ หลักการตอบจดหมายและจัดเก็บสำเนาของพุทธทาสภิกขุ

๓.๒.๑๓ สอนอย่างไร ทำอย่างนั้น

๓.๒.๑๔ ใช้ของอย่างมีคุณค่าสูงสุด

๓.๒.๑๕ ไม่มีของส่วนตัว ไม่รับเครื่องกัณฑ์เทศน์

๓.๒.๑๖ สรุป

๓.๓ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองของพุทธทาสภิกขุ

๓.๓.๑ ด้านการศึกษาคัมภีร์

๓.๓.๒ ด้านการปฏิบัติธรรม

๓.๓.๓ ด้านการเผยแพร่ธรรมและการทำสื่อการสอน

๓.๓.๔ ด้านแต่งหนังสือ หรือเขียนหนังสือ

๓.๓.๕ ด้านค้นคว้าตำรา

๓.๔ สรุป

บทที่ ๔ ศึกษาการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา

ของท่านพุทธทาสภิกขุ

๔.๑ ศึกษาการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๑.๑ การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนจากการประพฤติปฏิบัติ

ตามหลักศีลของพุทธทาสภิกขุ

๔.๑.๒ การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนจากการประพฤติปฏิบัติ

ตามหลักสมาธิของพุทธทาสภิกขุ

๔.๑.๓ การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนจากการประพฤติปฏิบัติ

ตามหลักปัญญาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๒ อุดมคติของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๒.๑ อุดมคติของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาศีล

๔.๒.๒ อุดมคติของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาสมาธิ

๔.๒.๓ อุดมคติของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมปัญญา

๔.๓ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตน ๕ ด้านมีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๓.๑ การศึกษาคัมภีร์มีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๓.๒ การปฏิบัติธรรมมีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๓.๓ การเผยแพร่ธรรมและการทำสื่อการสอนมีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขา

ของพุทธทาสภิกขุ

๔.๓.๔ การแต่งหนังสือมีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๓.๕ การค้นคว้าตำรามีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๔ สรุป

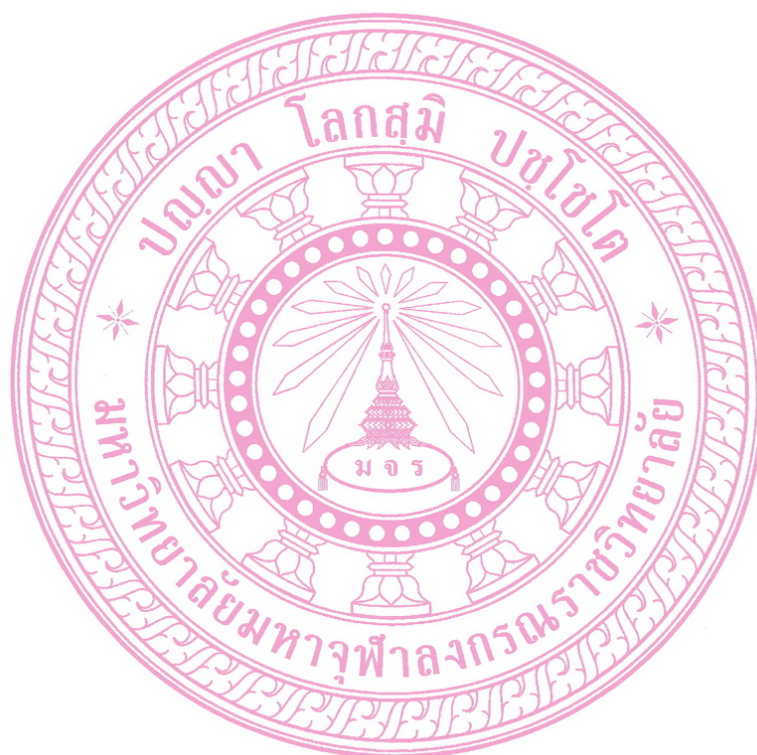
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลวิจัย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

บรรณานุกรม

ประวัติผู้วิจัย

สารบัญภาพ

ภาพที่

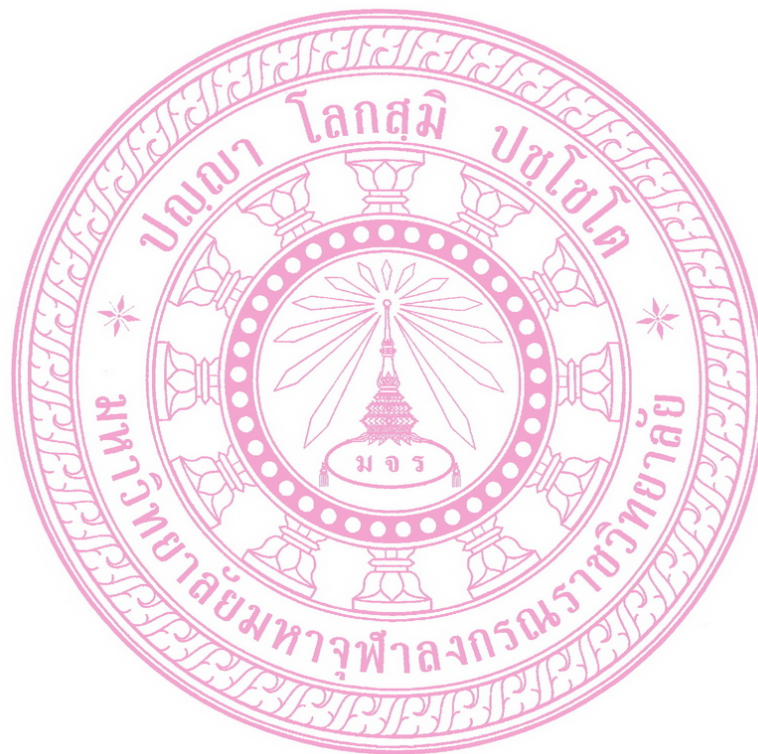
หน้า

แผนภาพที่ ๑ หลักไตรสิกขา

๓๘

แผนภาพที่ ๒ ความสัมพันธ์ของไตรสิกขากับอริยมรรคมีองค์ ๘

๓๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้เขียนได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้างอิงเล่ม/ข้อ/หน้า

ตัวอย่าง ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๓๐๖ หน้า ๒๗๖ เป็นต้น

วิ.มหา.	(ไทย) =	พระวินัยปิฎก วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) =	พระสุตตันตปิฎก สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
อง.ทุก	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อรรถกถา			
อง.ติก.อ	(ไทย) =	อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ธ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย ธมมปทอฏฐกถา	
ช.ชา.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย ชาตคกอฏฐกถา	
ฎีกา			
สารตุฎ.ฎีกา	(ไทย) =	สารตุฎที่ปฎีกา	

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาตนเองเป็นเรื่องสำคัญอย่างหนึ่ง เพราะนอกจากจะนำพาตนเองไปสู่ความเจริญแล้วยังสามารถนำพาผู้อื่นไปสู่ความเจริญได้ด้วย การพัฒนาตนเองนั้นนับได้ว่าเป็นการพึ่งพาตนเองดังพุทธพจน์ที่ว่า "อตุตทาหิ อตุตโน นาโถ โโก หิ นาโถ ปโร สียา อตุตนา หิ สุทฺถุเตน นาทิ ลภติ ทูลลภ" แปลว่า ตนแลเป็นที่พึ่งของตน,บุคคลอื่นใครเล่า พึ่งเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคล เมื่อฝึกฝนตนดีแล้ว เป็นที่พึ่งได้ ที่บุคคลได้โดยยาก^๑ ในอรรถกถาอรรถาธิบายว่า บุคคลที่มีความสามารถ ทำสิ่งใด ๆ ให้สำเร็จลงได้ก็ด้วยการพึ่งตนเองเป็นหลัก ตนแลพึ่งเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่า พึ่งเป็นที่พึ่งของใครได้ เพราะบุคคลที่ฝึกฝนตนดีแล้วนั้นคือพระอรหันต์^๒

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาปรากฏหลักไตรสิกขาโดยอรรถาธิบายอยู่หลายแห่งเช่นในอังคุตตรนิกายอรรถาธิบายว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นรวมอยู่ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา อันเป็นความประพฤติประเสริฐ^๓ ในบางแห่งอรรถาธิบายถึงสมาบัติ ๘ ว่ารวมถึงไตรสิกขาด้วย^๔ ในชั้นฎีกาก็ปรากฏเรื่องไตรสิกขาเพราะถือว่าศีลเป็นพื้นฐานของความประพฤติที่ดีงาม ส่วนสมาธิเชื่อมโยงไปยังปัญญา^๕ ดังนั้นการพัฒนาตนซึ่งถือเป็นการฝึกตนเชื่อมโยงมายังหลักไตรสิกขานั้นเป็นหลักแห่งการพัฒนาตนที่ดีงาม

พุทธศาสนิกชนเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งนับได้ว่าเป็นปราชญ์ท่านหนึ่ง เดิมท่านมีสมณศักดิ์ว่า มหาเถรอม อินทปัญโญ เมื่อเริ่มตั้งสวนโมกขพลาราม ซึ่งเป็นสถานที่เพื่อศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม ท่านได้คำมาจากบทสวดทำวัตรเย็นว่า "พุทธสุสาห์ นียยาเทมิ สรีรญชชีวิตญจิทํ พุทธสุสาหสุสมิ ทาโส ว พุทฺโธ เม สามิกิสุโส อิติ พุทฺธาโส" ซึ่งแปลว่าข้าพเจ้ามอบชีวิตและร่างกายนี้ ถวายแด่พระพุทธเจ้า ท่านกล่าวว่าข้าพเจ้าเป็นทาสของ

^๑ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๐/๘๒. คำว่า "นาคิ ลภติ ทูลลภ" พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหมายถึง พระอรหันต์

^๒ ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๒๗/๑๒.

^๓ อจ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๓๐/๑๐๘.

^๔ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๙๕.

^๕ สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๕๗/๓๖๑.

พระพุทธานุเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นนายของข้าพเจ้าเพราะเหตุตั้งว่านี้ ข้าพเจ้าจึงชื่อว่า “พุทธทาส” ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงมอบตัวเพื่อรับใช้ในการเผยแผ่ธรรม^๖

พุทธทาสภิกขุเรียนรู้ด้วยตนเองภาคปฏิบัติธรรม ซึ่งบันทึกไว้ในหนังสืออนุทินปฏิบัติธรรมฯ โดยฉบับที่ทำการปฏิบัติธรรมเป็นรายวันในระหว่างเข้าพรรษาจำนวน ๓ เดือน ระหว่างวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๗๗ ถึง ๒๓ ตุลาคม ๒๔๗๗ ท่านมีความมุ่งหมายเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองภาคปฏิบัติธรรมสำหรับฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้นเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองตามแนวของท่าน โดยงดการบิณฑบาต มีผู้นำอาหารมาส่งเป็นอาหารธรรมชาติแท้ งดพูดรวมทั้งกิจที่จะต้องเปล่งเสียงออกจากปากทุกประการงดการเทศนา การทำวัตร และงดติดต่อกับบุคคลภายนอก มีผลของการปฏิบัติที่เกิดจากการเรียนรู้กล่าวเอาไว้ตอนหนึ่งว่า

“ตื่นเช้าวันนี้ได้รับความสดชื่นเบิกบาน และอาหารที่สบายแก่จิตดี คือข้าวสุก ๔-๕ กำ สับปะรดประมาณครึ่งผล และกล้วย ๑๐-๑๒ ผล เสริจอาหารก็แล้ว ทวีความสดชื่นยิ่งขึ้น ถึงกับปราศไฉนังเป็นสุขขุมขึ้นทั้งที่ไม่รู้ว่าเกิดจากอะไรเรื่อยไป.....จึงชวนขวายใคร่ครวญว่า ทำอย่างไรจะเป็นสุขอย่างนี้ทุกวันแต่การใคร่ครวญไม่ได้ผล”^๗

การพัฒนาตนของท่านจึงเริ่มปรากฏชัดขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งเป็นการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาตั้งนั้นการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาอันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญาของพุทธทาสภิกขุจึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

จากการศึกษาการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา มาสู่การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของท่านพุทธทาส ทำให้เราต้องศึกษาวิเคราะห์การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสด้วยว่าท่านมีวิธีการ หลักการ หรือแนวทางอย่างไรในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนท่านจึงสามารถครองตน ครองคนได้

จากประเด็นปัญหาดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา เพื่อศึกษาประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของท่านพุทธทาส และเพื่อศึกษาการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

^๖ พุทธทาสภิกขุ(เสียม อินทปัญญา),หนังสือพิมพ์รายตรีมาสของคณะธรรมทาน “พุทธศาสนา” ปีที่ ๑ เล่ม ๑ พฤษภาคม ๒๔๗๖ พิมพ์ใหม่เป็นครั้งที่สามใน พ.ศ. ๒๔๙๔, บุญภาคแห่งการตามรอยพระอรหันต์ ประณามพจน์, ๒๘ สิงหาคม ๒๔๗๕, หน้า ๒.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, อนุทินปฏิบัติธรรม ศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส, บันทึกรายวันขณะฝึกฝนตนอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ธรรมสภาการพิมพ์, ๒๕๔๔) หน้า ๑๑๔ - ๑๑๕.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการศึกษา

๑.๔.๑ เอกสารประกอบการศึกษา จะศึกษาการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาและเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตเอกสารเกี่ยวกับท่านพุทธทาสภิกขุ จะศึกษาหลักการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของท่านพุทธทาสภิกขุ

-กลุ่มที่ท่านเขียนเอง (ข้อมูลปฐมภูมิ)

-กลุ่มที่เขียนถึงท่าน(ข้อมูลทุติยภูมิ)

๑)อัตชีวประวัติวัยหนุ่มของพุทธทาสภิกขุ, สิบปีในสวนโมกข์ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา อนุทินปฏิบัติธรรมศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นบันทึกประจำวันขณะฝึกฝนตนอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม ลิขิตพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรมกถุณา กุศลาลัย

๒)หนังสือที่เขียนเกี่ยวกับท่านพุทธทาสได้แก่ เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุ ร้อยคนร้อยธรรม๑๐๐ ปีพุทธทาส บทความของนาย กุณณา กุศลาลัย

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ และการฝึกฝนอบรม หรือการปฏิบัติ

การเรียนรู้ด้วยตนเอง คือ กระบวนการที่บุคคลคิดริเริ่มเอง เมื่อมีความต้องการในการเรียนรู้ ตลอดทั้งกำหนดจุดมุ่งหมาย เลือกวิธีการเรียน จนถึงการประเมินความก้าวหน้าในการเรียนรู้เองด้วย

การศึกษา หมายถึง เป็นกระบวนการทางสังคม ที่ทำให้บุคคลได้รับความรู้ ความสามารถจากสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

การพัฒนา หมายถึง การทำให้มีขึ้น,เป็นขึ้น,การทำให้เกิดขึ้น,การเจริญ,การฝึกฝน อบรม

การพัฒนาตน คือ การพัฒนาศักยภาพของตนเองด้วยตนเอง ให้ดีขึ้นทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคม เพื่อให้ตนเป็นสมาชิกที่มีประสิทธิภาพของสังคม เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น เพื่อดำรงชีวิตอย่างสันติสุขของตน

ไตรสิกขา หมายถึง หลักปฏิบัติ ๓ ประการ ซึ่งชาวพุทธถือกันว่าหากปฏิบัติครบถ้วน บริบูรณ์แล้ว สามารถดับความทุกข์ในชีวิตได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา:กรณีศึกษา พุทธศาสนิกชน มีปรากฏดังนี้

๑.๖.๑ พุทธศาสนิกชน ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องอัตชีวประวัติของพุทธศาสนิกชนเล่าไว้ เมื่อวัยสนธยา โดยท่านอธิบายว่า ได้มีเจตนาหมายมายังนายธรรมทาสน้องชาย ก่อนที่ท่านจะออกมาจากกรุงเทพฯ เป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งใจความในเจตนาหมายนั้นว่า ท่านต้องการความช่วยเหลือให้หาสถานที่ ที่ผมเรียงซึ่งเป็นบ้านเกิดของท่าน เป็นที่สงบปราศจากการรบกวน เพื่อสอบสวนค้นคว้า วิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว และศึกษาคัมภีร์ที่ได้เพิ่มมาใหม่ เพื่อฟื้นความจำและได้หลักธรรม พอที่จะเชื่อถือได้ว่าการค้นคว้าของท่านไม่ผิดทาง ^๕

^๕ พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธศาสนิกชน* เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๗๑ – ๗๒.

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในอัตชีวประวัติวัยหนุ่มของท่าน เรื่องสิบปีในสวนโมกข์ เกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของท่านว่าเมื่อนายธรรมทาส พาณิชน้องชายหาที่บริเวณที่ท่านต้องการได้แล้ว เป็นวัดร้างชื่อวัดตระพังจิก ท่านเข้าไปอยู่เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๗๕ ซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชาในปีนั้น ซึ่งตั้งชื่อใหม่ว่าสวนโมกขพลาราม และพร้อมกันนี้ท่านยังตั้งชื่อของท่านอีกชื่อ คือ“พุทธทาส” ณ ที่แห่งนี้ท่านมีอุดมคติที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง ๓ อย่างคือ ศึกษาธรรมปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม ท่านศึกษาปริยัติธรรม โดยอาศัยพระไตรปิฎกบาลีอย่างเดียว ท่านแปลพระไตรปิฎกตอนที่ต้องการ ใช้สอนตนเองเพื่อตามรอยพระอรหันต์^๙

พุทธทาสภิกขุ ในอัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่าการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนภาคปฏิบัติธรรม ซึ่งบันทึกไว้ในหนังสืออนุทินปฏิบัติธรรมโดยฉบับที่การปฏิบัติธรรมเป็นรายวันในระหว่างเข้าพรรษาจำนวน ๓ เดือน ระหว่างวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๗๗ ถึง ๒๓ ตุลาคม ๒๔๗๗ ท่านมีความมุ่งหมายเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองภาคปฏิบัติธรรมสำหรับฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้น ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองตามแนวของท่านพุทธทาสภิกขุ”^{๑๐}

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในอัตชีวประวัติเล่าไว้เมื่อวัยสนธยา เรื่องการเรียนรู้ของท่าน ท่านว่าในสิ่งที่ท่านปฏิบัติอยู่คือเพียงว่ารื้อฟื้นพระพุทธานุสสาสุภภาพเดิม ทำไปตามมีตามได้ตามที่ทำได้ ที่พยายามทำจริงจังก็คือ การพยายามเข้าใจพระธรรมในบาลีให้ถูกถึงที่สุด และใช้สติปัญญาที่มีอยู่ ทำงานคิดค้นและเขียน ไม่มีความเฉลียวฉลาดอะไรมันเหมือนกับคำ ๆ มาเท่านั้น ท่านกล่าวว่าที่มีอุปนิสัยนี้ที่อยากจะทำอะไรให้มันดีกว่าที่เขาทำ ๆ กัน เรียกว่าอวดดีโดยไม่เจตนา จึงขยันๆในการฝึกฝนตนเอง”^{๑๑}

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในลิขิตพุทธทาส ในสิ่งที่ท่านเรียนรู้ ตามที่นำมากล่าวคือ “ผมพอใจในความสุขอันนี้ และยิ่งกว่านั้น มันยังส่งให้อยากแจ่มจ่างแก่ผู้อื่นด้วยเหตุอันนี้ที่ทำให้เกิดก่อการคณะธรรมทานและสวนโมกข์ขึ้น ทำไปตามมีตามเกิดเพราะความรักและพอใจ

^๙ พุทธทาสภิกขุ, **อัตชีวประวัติวัยหนุ่ม สิบปีในสวนโมกข์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๓).๕-๖.

^{๑๐} พุทธทาสภิกขุ, **อนุทินปฏิบัติธรรม ศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส**, บันทึกรายวันขณะฝึกฝนตนอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ธรรมสภาการพิมพ์,๒๕๔๔) หน้า ๑๑๔ - ๑๑๕.

^{๑๑} พระประชา ปสนุนธมฺโม, **อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง,๒๕๔๖)หน้า ๙๐ - ๙๒,หน้า ๑๔๗.

ในพระพุทธศาสนา ทำพร้อมๆกันไปกับการแสวงหาสุขสันต์.....ก่อให้เกิดคติขึ้นในใจว่าเรื่อง อะไร จะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับความเอาจริงเอาจัง ๙๐ เปอร์เซ็นต์ ความรู้เพียง ๑๐ เปอร์เซ็นต์^{๑๒}

๑.๖.๒ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของ**พุทธทาสภิกขุ** ไว้ในหนังสือร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ปีพุทธทาส ว่าความรู้ทางภาษาบาลีภาษาอังกฤษของพุทธทาสภิกขุ นับว่าดีมาก ท่านเรียนที่สวนโมกข์ เรียนจากพระไตรปิฎกที่เขาแปลเป็นภาษาอังกฤษ เอามาเทียบกับบาลีว่าแปลอย่างไร ถ้ามีคนฝรั่งไปก็มักจะคุยกันเรื่องอย่างนี้คุยสนทนากันว่าจะใช้คำใดเหมาะสม ท่านศึกษาค้นคว้าจนสามารถพูดธรรมะกับฝรั่งได้และธรรมะที่ท่านเขียนไม่ใช่ธรรมะใหม่ แต่เป็นของเก่าแต่ท่านตกแต่งให้นำอ่านนำศึกษา คนก็ได้อ่านได้ศึกษา ในธรรมะที่ลึกซึ้ง^{๑๓}

๑.๖.๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของ**พุทธทาสภิกขุ** ไว้ในหนังสือร้อยคนร้อยธรรม๑๐๐ปีพุทธทาส ว่าอย่างน้อยท่านพุทธทาสเอาจริงเอาจังมากกับพระไตรปิฎก ท่านอยู่กับพระไตรปิฎกมากมาย และท่านตั้งใจค้นคว้า ซึ่งดูจากข้อความที่ท่านใช้อ้าง ท่านเป็นผู้เอาจริงจริงจังซื่อสัตย์ต่อพระไตรปิฎก ใฝ่ใจพระไตรปิฎกมากพร้อมกันนั้นท่านก็ต้องการบอกให้มีความคิดมีเหตุมีผลไม่ให้เชื่อแบบงมงายว่าอะไรที่อยู่ในชุดที่เรียกว่าพระไตรปิฎกแล้วจะต้องเชื่อตามไปหมด^{๑๔}

๑.๖.๔ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนพุทธทาสภิกขุ ไว้ในหนังสือร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาสว่าพุทธทาสภิกขุเป็นแรงบันดาลใจให้พระรุ่นใหม่นำมาดำเนินตามรอยของท่านเพิ่มขึ้น ใฝ่ใจใฝ่คนเกิดความใฝ่รู้ใฝ่ปฏิบัติ เรียนรู้ด้วยตนเอง สอดคล้องกับแนวความคิดการศึกษาตลอดชีวิต ท่านศึกษาของท่านไปเรื่อย ๆ ปฏิบัติค้นคว้าทดลองไปเรื่อย ๆ ใครที่อยากจะทำศึกษาค้นคว้าต่อเนื่องโดยที่ไม่อยู่ในระบบด้วยตนเองก็ทำแบบท่าน^{๑๕}

๑.๖.๕ พระสิงห์ทอง เขมियो (พระอุปัฏฐากของพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุท่าน เรื่องการทำงานกับการปฏิบัติธรรม ไว้ในหนังสือร้อย

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, **ลัทธิพุทธทาสถึงน้องชาย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง , ๒๕๕๓), หน้า ๓๐-๔๑.

^{๑๓} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, **ร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ ปี พุทธทาส**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ , ๒๕๔๙), หน้า ๘-๙.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๑๕} เรื่องเดียวกันหน้า, หน้า ๒๒.

คนร้อยธรรม ๑๐๐ปีพุทธทาส ว่าพุทธทาสภิกขุเป็นตัวอย่างในการทำงาน ท่านจะนั่งทำงานที่โต๊ะ ชั้นข้าวทุกวัน เวลามีแขกมาหา ก็รับแขกไม่ได้ดั่ง ฉันแล้วรับแขกตรงนั้น ถ้าใครเดินผ่านไปเฉยๆ ท่านก็ไม่ถาม แต่ถ้าใครเข้าไปกราบท่านก็จะถามว่ามาทำไม ถ้าเขาตอบว่าอยากมาสนทนาธรรม ท่านก็หยุดหนังสือ แล้วต้อนรับแขก ท่านจะทำทุกอย่างไปพร้อมกันได้หมดเลย ท่านคงฝึกจิตใจของท่านอย่างนั้นคือการทำงานของท่านเป็นการปฏิบัติธรรม สมภาทิท่านแน่วแน่มาก ท่านไม่ได้สอนอย่างเดียวแต่ท่านทำให้ดูด้วย^{๑๖}

๑.๖.๖ พระภavanaโพธิคุณ (โพธิ์ จันทสโร) เจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหลได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ เรื่องการปฏิบัติธรรมความคิดต่าง,การทำงานและหลักการ ทำงาน ไว้ในหนังสือร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ปีพุทธทาส ว่าเรื่องการปฏิบัติพุทธทาสภิกขุทำให้ดูอยู่ ให้เห็นเป็นประจำ อย่างที่สวนโมกข์เรียกว่าอยู่อย่างต่ำ ทำอย่างสูง ท่านเน้นการปฏิบัติ ไม่ใช่ปรียัติ อย่างเดียว สำหรับสวนโมกข์ใช้อานาปานสติภาวนาเป็นหลักปฏิบัติ ส่วนเรื่องการทำงานท่านสอนว่าทำอะไรต้อง รอบคอบ แม้มแต่กวาดขยะก็ต้องรอบคอบที่สุด ถ้าทำสิ่งเล็กๆน้อยๆยังสะเพร่าต่อไปสะเพร่ากับสิ่งที่ใหญ่ ท่านบอกว่าทุกเรื่องทำได้หมดถ้ามีปัญญา^{๑๗}

๑.๖.๗ พระพรเทพ วิฑิตปัญญา พระเลขาธุการส่วนตัวของพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุไว้ในหนังสือเกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิดว่าพุทธทาสภิกขุท่านเตือนสติพระพรเทพก่อนเริ่มงานว่า เมื่อทำงานเผยแผ่ช่วยคนให้พ้นทุกข์ ผู้ทำอย่าเป็นทุกข์เสียเอง ในช่วงแรกๆพระพรเทพช่วยพุทธทาสภิกขุพิมพ์หนังสือ และท่านพุทธทาสเตือนพระพรเทพว่าเมื่อมีปัญหาอะไรให้มีสติเต็มที่ ถ้ามีสติและมีปัญญาแล้ว ทุกอย่างทุกปัญหาจะแก้ไขได้ เมื่อท่านใช้ให้ทำอะไรอย่าบอกว่าทำไม่ได้ อย่าเพิ่งพูด ให้ไปลองเสียก่อน คือให้รู้จักคิด รู้จักทำเสียก่อนอย่างเพียงพอแม้ โดยที่ยังไม่ได้ทำอะไรอย่างเต็มที่เลย^{๑๘}

๑.๖.๘ นายเมตตา พานิช เป็นบุตรชายของนายธรรมทาส พานิชน้องชายของพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ ไว้ในหนังสือเกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด พุทธทาสภิกขุแนะนำให้คุณเมตตาฝึกสมาธิ ซึ่งมีประโยชน์เป็นอย่างมาก ให้พยายามทำและศึกษาหันมาศึกษาเรียนรู้ความรู้สึกของตนเองให้มี

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๑๘} อรรถศรี งามวิทยาพงศ์, เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๖), หน้า ๔-๘.

เวลาอยู่เงียบๆ เมื่อจิตใจดีความรู้ความคิดจะเกิดขึ้นมาเอง ให้เตรียมสมุดดินสอไว้จุดจะมีประโยชน์มากเมื่อปฏิบัติตามที่ท่านแนะนำก็ได้ผลตามนั้น ทำให้คุณเมตตามองเห็นอะไรหลายๆ อย่างที่ชัดเจนและถูกต้องมากขึ้น เกิดสติปัญญาที่ละเอียดลึกซึ้งมาก เริ่มเข้าใจอะไรในชีวิตมากขึ้นตามลำดับ^{๑๙}

๑.๖.๙ นางอรศรี งามวิทยาพงศ์ ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุไว้ในหนังสือร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ ปี พุทธทาส ว่าเมื่อตอนเป็นบรรณารักษ์ หนังสืออนุทินภาพ ๖๐ ปี สวณโมกษ์:ประทีปธรรมแห่งสยาม ได้รู้จักท่านพุทธทาสเพิ่มมากขึ้น เพราะต้องไปค้นภาพเป็นพันๆ ได้เห็นชีวิตและงานที่ท่านทำผ่านรูปภาพที่คัดที่หา พบภาพที่สนใจก็สอบถามเรื่องราวจากคนที่มี ยิ่งค้นยิ่งพบว่าท่านเป็นนักคิด นักศึกษา ใฝ่รู้ พบหนังสือที่ท่านอ่านจำนวนมากที่ท่านจดทุกอย่างที่ท่านค้นพบ ท่านมีปากกากระดาษติดตัวตลอดเวลา เห็นวิธีการทำงานของท่านเห็นการเตรียมเทศน์ ไม่มีสคริปต์ แต่ท่านคิดหัวข้อธรรมะว่าต้องพูดหัวข้ออะไรบ้าง เห็นการเตรียม ความมุ่งมั่น การทุ่มเท การได้เรียนรู้ประวัติท่านผ่านคำสัมภาษณ์และรูปภาพ ก็ยิ่งเคารพเลื่อมใส^{๒๐}

๑.๖.๑๐ พระคุณวิ เมธงกูโร (เคยช่วยงานสวณโมกษ์อยู่ ๖ ปี เมื่อพุทธทาสภิกขุยังมีชีวิตอยู่) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุไว้ในหนังสือร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ปีพุทธทาส ว่าท่านพุทธทาสเน้นว่าการศึกษาระบบนี้ให้ศึกษาในธรรมชาติ อย่าไปเน้นเทคโนโลยี ต่อให้มีคอมพิวเตอร์ท่วมโลก พิมพ์หนังสือให้ท่วมโลก ก็ไม่อาจเข้าถึงพระธรรมได้ เพราะยังมีอุปสรรคมากเท่าใดจะยิ่งเจอของปลอม ท่านให้สัมผัสกับธรรมชาติโดยตรง อยู่เหนือการคิดแบ่งแยกดี-ชั่ว แล้วยิ่งถ้าเราดูธรรมชาติ ใจก็เห็นธรรมชาติที่ไม่เที่ยงได้ง่าย ชีวิตที่มีธรรมะนี้ต้องแลกกับความสะดวกรสบายจึงจะได้รับความสงบ ได้รับความเข้มแข็งและเป็น^{๒๑}

๑.๖.๑๑ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุไว้ในหนังสือร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส ว่าคำสอนของพุทธทาสภิกขุมีมากมาย เป็นสิ่งที่ท่านค้นคว้าด้วยตัวท่านเองเรียกว่าสกัดเพชรออกมาจากพระไตรปิฎก เป็นขุมทรัพย์แห่งปัญญาอันยิ่งใหญ่ ที่ท่านสร้างไว้และมีศิลปะในการแสดงอย่างงดงามอยู่ในนั้นและ

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๒๐} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคนร้อยธรรม๑๐๐ปีพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๖๘.

^{๒๑} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคนร้อยธรรม๑๐๐ปีพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๖๓.

ยังมีเรื่องมิติทางจิตวิญญาณอย่างสูง ไม่ใช่วิชาการล้วนๆ และท่านมีอุปนิสัยในการเรียนรู้จะถือทุกอย่างเป็นการเรียนรู้ เรียนรู้จากทุกอย่างที่อยู่รอบตัวท่าน เรียนรู้จากไก่ จากปลา จากนก จากความเจ็บไข้ ทุกอย่างท่านเรียกว่าทุกอย่างเป็นการเรียนรู้ ท่านจึงเป็นตัวอย่างของบุคคลที่เรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นท่านจึงเป็นแบบให้เราได้เรียนรู้ทุกวันให้เราเป็นคนฉลาดและเป็นคนดีขึ้น^{๒๒}

๑.๖.๑๒ อุบาสิการัญญจน อินทรกำแหง ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุไว้ในหนังสือร้อยคนร้อยธรรม ๑๐๐ปีพุทธทาส ว่าการเผยแผ่ธรรมของท่านคือการสอนธรรมและบรรยายธรรมที่ลัด ดัด ตรงสู่แก่น ตามโอวาทของสัมมาสัมพุทธเจ้า ในเรื่องความทุกข์และเรื่องดับทุกข์ ความทุกข์เกิดมาจากยึดมั่นในชั้น ๕ ท่านเลือกคำที่เหมาะสมและตรงประเด็นว่าตัณหา-ของกู ยึดมั่นในตัณหา-ของกูมันจึงทุกข์ เมื่อต้องการดับทุกข์จึงต้อง ลดตัณหา-ของกู ยิ่งลดได้มากเท่าไร ยิ่งทุกข์น้อยเท่านั้น ถ้าไม่ยึดว่ามีตัณหา-ของกูเลย ก็ไม่ทุกข์เลย ลดตัณหาทำให้ศึกษาเรื่องไตรลักษณ์ คือเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์แล้วจึงนำเสนอเรื่องอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท เพื่อให้กระจ่างในชีวิตยิ่งขึ้นว่าเป็นเพียงกระแสที่ไหลทยอยกันมาตามเหตุปัจจัยเท่านั้น จนถูกวิพากษ์วิจารณ์ สอนเรื่องธรรมที่สูงเกินไปแก่พุทธบริษัทจึงยากแก่การเข้าใจ ด้วยท่านมีใจเปิดกว้างในเรื่องนี้ให้สิทธิทุกคนที่พอใจและมีความสามารถในการปฏิบัติ เพราะท่านเรียนรู้ว่าธรรมะสามารถบรรลุได้โดยไม่กำหนดการ ถ้าจะมีโอกาสได้รับคำแนะนำอย่างถูกต้องให้เท่านั้น ตามที่ท่านตั้งปณิธานข้อที่ ๑ไว้ท่านจึงสอนธรรม และอบรมธรรมอย่างฝากระแคะคลื่นความมมภายในไสยศาสตร์ อย่างอาจหาญ เด็ดเดี่ยว และเด็ดขาด ด้วยภาษาที่ตรง ชัดเจน ไม่เกรงใจผู้ฟัง เพื่อตั้งใจของพุทธบริษัทให้เข้าถึงหัวใจของพระพุทธานุชาสนา^{๒๓}

๑.๖.๑๓ พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุไว้ในหนังสือร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปี พุทธทาส ว่าท่านพุทธทาสภิกขุพุ่งไปข้างหน้าอย่างมั่นคง ต้องย้อนกลับมาหารากเหง้าเหมือนกับธนู ยิ่งนิ้วมาหลังแค่ไหนก็ไปไกลแค่นั้น วิธีของท่านพุทธทาส คือท่านกลับมาสร้างสวนโมกข์ กลับมาที่จิตใจของตัวเอง ทำอย่างไรที่จะต่อสู้กิเลสได้ศึกษาและปฏิบัติอย่างจริงจัง ท่านทำงานด้วยจิตว่าง ปล่อยวาง ไม่สำคัญมั่นหมาย ทำด้วยความรู้สึกว่ามันเสร็จอยู่ตลอดเวลา เต็มไปด้วยความมุ่งมั่น แต่ไม่มั่นหมาย ท่านผลักดันทำงานไม่เลิกราจนนาทีสุดท้ายที่หมดสติ คิดถึงแต่การสร้างพลังทางศีลธรรมให้กลับมาเพราะพลังศีลธรรม จริยธรรมนี้เองจะเป็นจุดชี้ขาดสามารถต้านทานไม่ให้โลกเสื่อมลงไปกว่านี้ นี่คือนิเทศน์ที่ฝากไว้ว่าความมุ่งมั่นที่พุทธทาสภิกขุเริ่มจากตัวท่านและมีตรสหายไม่กี่คน สามารถให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้หลายอย่าง

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒-๑๖๕.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๗๘-๑๘๐.

คนเล็กๆก็เปลี่ยนแปลงได้ถ้าใช้ปัญญาอย่างที่สุด จิตใจเต็มเปี่ยมด้วยฉันทะ เต็มไปด้วยความ มุ่งมั่นปณิธาน^{๒๔}

สรุป ได้ว่านักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวคล้ายๆกันว่า ท่านพุทธทาสภิกขุเรียนรู้เพื่อ พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา แต่ผู้วิจัยจะทำการศึกษาค้นคว้าการเรียนรู้ด้วยตนเองตามหลักไตรสิกขา ประวัติการการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ และการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนตามหลัก ไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ มีผลต่อการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาส ภิกขุ

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่เน้นการวิจัยทาง เอกสาร(Documentary Research)และการรายงานผลการวิจัยใช้วิธีนำเสนอแบบพรรณนาโวหาร (Descriptive Method) ได้จัดขั้นตอนแห่งการดำเนินการวิจัยโดยการศึกษาจากเอกสาร ตาม รายการดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การเก็บและการรวบรวมข้อมูล

- ๑) รวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์
- ๒) รวบรวมข้อมูลจากเรื่องราวของพุทธทาสภิกขุที่ท่านเล่าเองและที่บุคคลอื่นเล่าถึง ตัวท่าน

ขั้นตอนที่ ๒ วิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่รวบรวมได้ทั้งการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา ข้อมูล การศึกษาประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ การพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ ทั้ง ๕ ด้าน ๑. ด้านการศึกษาคัมภีร์ ๒. ด้านการปฏิบัติธรรม ๓. ด้านการเผยแผ่ธรรมและการทำสื่อการ สอน ๔. ด้านการแต่งหนังสือทำสื่อการสอน ๕. ด้านการค้นคว้าตำรา และอุปนิสัย ๑๕ ด้านที่ช่วย ส่งเสริมการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ ตลอดจนทั้งข้อมูลการศึกษาค้นคว้าเพื่อพัฒนาตนตาม หลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ วิเคราะห์แยกแยะเนื้อหา แนวคิดและหลักการการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๓.

ขั้นตอนที่ ๓ การเขียนรายงานการวิจัย

นำผลที่ได้จากการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา นำผลการศึกษาประวัติ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุมาเรียบเรียง และนำผลการศึกษาการปฏิบัติเพื่อ พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ รายงานการวิจัยเพื่อเสนอผลการวิจัย และตอบ ปัญหาการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

บทที่ ๒

การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา

พระภูมิพระภาคเจ้าทรงแสดงที่สุดแห่งการกระทำไว้ ๒ อย่างที่บรรพชิตไม่ควร
ข้องแวะคือ ๑. การประกอบตนพัวพันอยู่ด้วยความใคร่ในกามทั้งหลาย ๒. การประกอบการทรมาน
ตนให้ลำบาก ทั้ง ๒ อย่างพระองค์ ตรัสว่า ไม่ใช่ข้อปฏิบัติของพระอริยเจ้า เพราะไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ พระองค์เสนอทางสายกลาง เพื่อไม่ให้ข้องแวะแห่งการกระทำทั้ง ๒ นั้น ทางสายกลาง
คือ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติไปสู่นิพพาน มรรคมีองค์ ๘ เมื่อนำมาปฏิบัติแล้วเป็นทาง
ดำเนินชีวิตที่ดีงามหรือระบบการดำเนินชีวิตที่ดีงามหรือเป็นเนื้อหาของการดำเนินชีวิตที่ดีงาม แต่
มีหลักธรรมที่จัดรูปออกมาจากมรรคหรือเข้าคู่เทียบกับมรรคหรือเนื่องอยู่ด้วยกัน หลักนั้นคือหลัก
ไตรสิกขา หลักนี้กล่าวได้ว่าเป็นระบบการศึกษาหรือระบบการฝึกฝนอบรมเพราะเมื่อมีการศึกษา
หรือการฝึกอบรม ก็เกิดเป็นการดำเนินชีวิตที่ดีงามหรือการดำเนินชีวิตที่ดีก็เกิดขึ้น หรืออาจพูดได้
ว่าการฝึกไตรสิกขาก็เพื่อให้มรรคเกิดขึ้นนั่นเอง สรุปได้ว่าสาระของมรรคและไตรสิกขาที่อัน
เดียวกัน^๒

๒.๑ หลักไตรสิกขา

พระภูมิพระภาคเจ้าได้แสดงไตรสิกขาหรือสิกขา ๓ เอาไว้ว่า

๑. อธิศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง)
๒. อธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง)
๓. อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง)^๓

^๑ คณะธรรมทาน, สวดมนต์แปล ธรรมจักรกับปวัตตนสูตรปาฐะ พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (จังหวัด
สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐ (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก,
๒๕๔๕), หน้า ๙๑๔.

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

๒.๒ นิยามความหมายของไตรสิกขา

นิยามความหมายของไตรสิกขานั้นมีทั้ง นิยามความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา นิยามความหมายตามรูปศัพท์ และนิยามความหมายตามทัศนะของนักปราชญ์ชาวพุทธดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ นิยามความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากที่กล่าวมาข้างต้น ไตรสิกขาหมายถึง ข้อปฏิบัติ ๓ อย่าง ๑. อธิศีลสิกขา ๒. อธิจิตตสิกขา ๓. อธิปัญญาสิกขา ที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

๒.๒.๒ นิยามความหมายตามรูปศัพท์

ไตรสิกขา หมายถึงสิกขา ๓ คือศีล เรียกว่าศีลสิกขา สมาธิเรียกว่า จิตตสิกขา และปัญญา เรียกว่า ปัญญาสิกขา

๒.๒.๓ นิยามความหมายตามทัศนะของนักปราชญ์ชาวพุทธ

๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายของไตรสิกขาคำว่า “ฝึก” ตรงกับคำว่า สิกขา หรือศึกษา สมัยใหม่นิยมใช้คำว่าเรียนรู้และพัฒนา เมื่อรวม ๆ กันได้แก่เรียนรู้ ฝึกฝน หัดพัฒนา หรือเรียนรู้ศึกษาพัฒนา^๕ ดังนั้นไตรสิกขาจึงแปลว่าการฝึก หรือการเรียนรู้ ๓ ประการ

^๕ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘๔.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔๓.

๒. พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายของไตรสิกขาไว้ในหนังสือคู่มือมนุษย์ (ฉบับสมบูรณ์) โดยรวบรวมได้ว่า หมายถึง ข้อปฏิบัติ ๓ ชั้น เรียกว่าไตรสิกขา ชั้นแรกเรียกว่า ศีล ชั้นที่สองเรียกว่า สมาธิ ชั้นที่สามเรียกว่า ปัญญา^๖

๓. พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงการพัฒนาคณะตามหลักไตรสิกขาในหนังสือ ทิศทางการศึกษาไทยว่า ผู้จบการศึกษาต้องเป็นอะไรที่มากกว่าทรัพยากรมนุษย์หรือสัตว์เศรษฐกิจ ในการศึกษาต้องพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เต็มตามศักยภาพทั้งทางกาย ทางสังคม ทางอารมณ์ และปัญญา โดยมีการพัฒนาทางกาย คือ กายภาวนา พัฒนาการทางสังคม คือ สីลภาวนา พัฒนาการทางจิต คือ จิตภาวนา พัฒนาการทางปัญญา คือ ปัญญาภาวนา^๗

สรุปความหมายของไตรสิกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหมายถึง ข้อปฏิบัติ ๓ อย่าง ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ความหมายของไตรสิกขาของนักปราชญ์ชาวพุทธหมายถึง การปฏิบัติ การฝึกเพื่อศึกษา ๓ ประการ ได้แก่ ๑. ศีล คือการฝึกความประพฤติทางกาย วาจา ๒. สมาธิ เป็นการฝึกจิตเพื่อพัฒนาจิตใจให้เจริญ ๓. ปัญญา คือการฝึกปัญญาให้สูงขึ้น

๒.๒.๔ ขยายนิยามศัพท์หลักไตรสิกขา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไตรสิกขา เอาไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สิกขาบท ๑๕๐ ถ้วนที่กลุบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์ศึกษาอยู่ มาถึงวาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน สิกขา ๓ ประการนี้เป็นที่รวมของสิกขาบท ๑๕๐ นั้นทั้งหมด

สิกขา ๓ ประการ อะไรบ้างคือ

๑. อธิศีลสิกขา
๒. อธิจิตตสิกขา
๓. อธิปัญญาสิกขา

^๖พุทธทาส ภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๗๑-๗๔.

^๗พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ทิศทางการศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓.

สิกขา ๓ ประการนี้แลเป็นที่รวมของสิกขาบท ๑๕๐ นั้นทั้งหมด^{๖๔}

สิกขาบท ๑๕๐ ข้อหรือปัจจุบันเป็นสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ เมื่อจัดเข้าเป็นหมวดหมู่แล้ว ได้เป็นศีลอันยิ่ง สมာธิอันยิ่ง ปัญญาอันยิ่งหรือศีล สมာธิ ปัญญา

ชั้นอรรถกถาอรรถาธิบายถึง หลักไตรสิกขาว่า พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึง ศาสนพรหมจรรย์ คือ คำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นที่รวมลงในไตรสิกขา^{๖๕}

ในชั้นฎีกาอรรถาธิบายถึงหลักไตรสิกขาว่า การสมาทานสิกขา ในที่นี้หมายถึงการ บำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญาให้บริบูรณ์ และถูกต้อง^{๖๖}

พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งรวมอยู่ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญาอันเป็นความประพฤติประเสริฐ^{๖๗}

ผู้วิจัยเสนอผู้ขยายนิยามศัพท์หลักไตรสิกขา ๒ ท่านดังนี้

๑) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีรายละเอียดดังนี้

สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา คือข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษาคือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิต และปัญญา ให้บรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

๑. อธิศีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติ อย่างสูง

๒. อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่นสมาธิอย่างสูง

๓. อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกปัญญาเพื่อให้เกิด ความรู้แจ้งอย่างสูง^{๖๘}

^{๖๔} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒.

^{๖๕} อจ.อภฺฐก.อ. (ไทย) ๓/๗๐/๒๗๖.

^{๖๖} อจ.สตฺตก.ฎีกา (ไทย) ๓/๒๐/๑๙๒.

^{๖๗} อจ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๓๐/๑๐๘.

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๕.

๒) พระครูวีรญาณสุนทร(จรินทร อาบคำ)ที่ให้ไว้ในวิทยานิพนธ์ชื่อการพัฒนา
ทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา: กรณีศึกษาวัดตากฟ้า อำเภอดงตาล จังหวัดนครสวรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๔ มีรายละเอียดดังนี้

ไตรสิกขา หมายถึง หลักปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจหรือพัฒนาตนเอง ๓ ชั้น ได้แก่ ศีล
สมาธิ และปัญญา

๑) อธิศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง) หมายถึง ขอปฏิบัติสำหรับฝกอบรมในทางความ
ประพฤติกาย วาจาอย่างสูง ศีลเป็นเบื้องต้นเป็นความสำรวมระวัง เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรม
ที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่า อธิศีลสิกขา

๒) อธิจิตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง) หมายถึง ขอปฏิบัติสำหรับฝกอบรมจิต เพื่อให้เกิด
คุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูงการสังัดจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย สังัดจากามและอกุศล
ธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบ
ระงับไปแล้ว บรรลุตติยฌาน มีความพอใจในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก ไม่มี
วิจารณ์ มีแต่ปติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่เพราะปติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ
เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข
เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุดตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์
ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขา การฝกอบรมจิตนั้น มุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำใจให้
สงบ เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ ไม่ฟุ้งซ่าน และจิตเหมาะแก่การงาน เป็นจิตที่มีสันติสุข นี้ชื่อว่า อธิจิตสิกขา

๓) อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง) หมายถึง ขอปฏิบัติสำหรับฝกอบรม
ปัญญาเพื่อให้เกิดความรูแจอย่างสูง การรูชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ เป็นลำดับไปจน
ทำให้แจทั้งเจโตวิมุติ และปัญญาวิมุติ สามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไปสิ้นเชิง ผู้มีปัญญา
หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลสให้บรรลู่ถึงความสิ้นทุกข์ โดยขอปรุตามความเป็น
จริงว่า“นี้ทุกข์”...“นี้ทุกข์สมุทัย(เหตุเกิดทุกข์)”...“นี้ทุกข์นิโรธ(ความดับทุกข์)”... “นี้ทุกข์นิโรธคามินี
ปฏิปทา” รุตามความเป็นจริงว่า“เหล่านี้อาสวะ” ... “นี้อาสวะสมุทัย”... “นี้อาสวะนิโรธ”... “นี้อาสวะนิ

โรคคามินีปฏิปทา" นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขาซึ่งจัดรูปออกมาจากมรรคแปด เป็นการดำเนินชีวิตที่ดีงามโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชีวิตที่สงบเย็น ดับทุกข์สิ้นเชิงหรือนิพพาน^{๑๓}

๒.๓ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองด้วยหลักศีล

ผู้วิจัยขอนำเสนอหลักศีลในพุทธศาสนาไว้ดังต่อไปนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหลักประพฤติอริยศีลสิกขา ไว้ดังนี้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ๒๕๓ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายนี้เรียกว่า อริยศีลสิกขา^{๑๔}
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ช้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสม (แก่มรรคผล) ไว้ แต่สิกขาบทเหล่านี้เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นโสดาบัน ๔ ไม่มีทางตกต่ำ ๕ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ๖ ในวันข้างหน้า

นอกจากที่กล่าวมาแล้วยิ่งอธิบายถึงการบรรลุพระสกถาคามีว่า ให้สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ละสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง เธอจึงเป็นสกถาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ จนในที่สุดไม่ต้องกลับมาเกิดอีก^{๑๕}

อริยศีลสิกขา คือ ความประพฤติปฏิบัติตน ทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ให้เรียบร้อยดี ไม่มีโทษ คือ ไม่ให้เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การฝึกฝนตนให้มีวินัยที่ดีงาม การช่วยเหลือเกื้อกูล

^{๑๓} พระครูวีระญาณสุนทร(จรินทร์ อาบคำ), "การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา: กรณีศึกษาวัดตากฟ้า อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๔)

^{๑๔} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๒-๓๑๔.

^{๑๕} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒-๓๑๔.

ผู้อื่น การดำเนินชีวิตหรือการปฏิบัติกิจที่ดั่งงาม การสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันในสังคม ตลอดจนการรักษาและส่งเสริมสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้ทุกคนในสังคมดำเนินชีวิตที่ดั่งงาม^{๖๖}

การรักษาศิลปะหรือการปฏิบัติศิลปะเพื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดสมาธิและปัญญาตามลำดับนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อความสิ้นทุกข์สิ้นเชิง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงหลักการประพฤติปฏิบัติเกี่ยวกับปาติโมกข์สังวรศีลนี้ ในบาลีนวมสูตร อฎฺ. อัม. ๓๓๓/๒๐๓/๑๐๙^{๖๗}

ดูก่อนปหาราทะ! น้ำในมหาสมุทรย่อมตั้งอยู่ตามธรรมดา ไม่ล้นฝั่งแห่งสมุทรฉันใด สวากทั้งหลายของเรา แม้เพราะเหตุจะต้องเสียชีวิต ก็ไม่ก้าวล่วงลึกขาบอันเราบัญญัติไว้แล้วแก่ สวากทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน^{๖๘}

ตามที่พระพุทธองค์แสดงไว้ การรักษาศีลต้องรักษาด้วยชีวิต ในทุกยุคทุกสมัย ดังที่แสดงไว้ว่าด้วยศีลอันยิ่ง จึงจะมีผลเป็นพื้นฐานให้เกิดอธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ตามลำดับไป ดังมีเรื่องเล่าการรักษาศีลให้บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ของพระมหาตีสสเถระ มีใจความว่า

พระมหาตีสสเถระเดินทางอดอาหารและเหน็ดเหนื่อยมาตลอดทาง หมดแรงล้ามนอน อยู่ ณ ต้นมะม่วงมีผลดก หล่นเกลื่อนกลาดต้นหนึ่ง ท่านไม่เคยคิดหยิบมาฉัน เพราะผิดวิธีของ สมณ จนกระทั่งมีอุบาสกคนหนึ่งมาพบเข้า ท่านก็ยังไม่เอ่ยปากขอหรือ อุบาสกได้สังเกตเห็นความ อิดโรยกระวนกระวาย ของพระเถระ จึงขย่ำมะม่วงทำปานะถวาย พอท่านมีความสดชื่นบ้าง ก็ยก พระเถระขึ้นหลัง แบกไปส่งถึงที่อยู่เพราะศรัทธาว่าเป็นผู้ทรงศีล พระเถระนี้ก็อยู่ในใจว่า ผู้นี้เป็น มารดาหรือบิดาของเราก็ไม่ใช่ พวกพ้องก็ไม่ใช่ แต่ที่เขาพยายามในเราถึงเพียงนี้ ก็เพราะความที่ เราเป็นผู้มีศีล ท่านเกิดปีติปราโมทย์ในศีลของตน จิตสงบเป็นสมาธิ เจริญวิปัสสนา เห็นแจ้งธรรม ทั้งปวง บรรลุคุณวิเศษขั้นสูง บนหลังอุบาสกนั้น เรื่องนี้นับเป็นตัวอย่างเรื่องปฏิบัติศีลอันยิ่ง เป็น พื้นฐานให้เกิดสมาธิ และปัญญาตามลำดับ^{๖๙}

ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะกล่าวเกี่ยวกับคำที่ใช้กับการประพฤติศีล

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๙๑๔-๙๑๕.

^{๖๗} นวมสูตร มหาวรรค อฎฺ.อัม (บาลี) ๒๓๓/๒๐๓/๑๐๙.

^{๖๘} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๖๖.

๒.๓.๑ คำที่ใช้เกี่ยวข้องกับศีลคือ

๑.เจตนา คือ ความตั้งใจของบุคคลหรือความต้องการ ความประสงค์ในการที่จะทำสิ่งใดลงไป^{๑๙}

๒.วิริติ คือ ความงัดเขี้ยวของบุคคล ผู้งัดเขี้ยวอยู่จากทุจริตทั้งหลายเช่นงัดเขี้ยวจากปาณาติบาต งัดเขี้ยวเอาสิ่งของผู้อื่นที่ยังไม่อนุญาต เป็นสิ่งเข็บจะช่วยให้เรามีศีลได้งดงาม^{๒๐}

๓.ความสังวร คือ การไม่ล่วงละเมิดที่เกิดทางกายและทางวาจา ความสังวรคือปาดิโมกข ชื่อว่าปาดิโมกขสังวร^{๒๑}

๔.ศีล คือ ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมความประพฤติทางกายและทางวาจา ให้ตั้งอยู่ในความดีงาม หรือสำหรับคฤหัสถ์ ได้แก่ ศีล๕ และศีล๘, สำหรับสามเณร ได้แก่ ศีล๑๐ และภิกษุสงฆ์ ๒๒๗

๕.วินัย คือ ผู้ที่อยู่ในระบบระเบียบที่วางเอาไว้ในสิ่งใด ๆ เมื่อบุคคลปฏิบัติตามระบบระเบียบนั้น ๆ ได้จนเกิดเป็นคุณสมบัติในตัวหรือจนเป็นนิสัย เรียกว่าศีล^{๒๒} ศีลมีหลายประเภท คือ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗

๒.๓.๒ อานิสงส์แห่งศีล

ศีลมีความไม่เดือดร้อนใจเป็นอานิสงส์ มีความไม่เดือดร้อนเป็นผล ด้วยเหตุที่ศีลนี้มีคุณค่าหรือคุณสมบัติประจำตัว ถึงใครจะรักษาหรือไม่รักษาศีลก็ตาม คุณค่านั้นก็ยังอยู่กับตัวศีลอย่างนั้น ฉะนั้นคุณค่าหรือคุณสมบัติของศีล คือ

๑. เป็นเครื่องชำระมลทิน

^{๑๙}พุทธทาส ภิกขุ, พจนานุกรมธรรม ฉบับพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๕๔.

^{๒๐}พระเทพญาณมงคล และคณะ,คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, (ราชบุรี : ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๘), หน้า ๓.

^{๒๑}พระพุทฺธโชติเถระ รจนา, สมเด็จพระพุฒาจารย์(อ.จ. อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕.

^{๒๒}พระธรรมปิฎก, วินัย เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒-๑๓

๒. เป็นเครื่องระงับความเฝ้าร้อน
๓. เป็นเครื่องทำให้กลิ่นสะอาดฟุ้งไป
๔. เป็นวิธีให้เข้าถึงสวรรค์และพระนิพพาน
๕. เป็นเครื่องประดับอันงดงาม
๖. เป็นเครื่องกำจัดภัยอันตราย
๗. เป็นสิ่งทำให้มีชื่อเสียง
๘. เป็นสิ่งที่ทำให้รื่นเริง^{๒๓}

ศิลย่อมอำนวยผลให้ คือ เป็นเหตุให้ได้ทรัพย์สมบัติ มีบริวาร เป็นเหตุให้มีชื่อเสียงอันดีงาม เป็นเหตุให้เป็นคนแก่ล้าวก้าอาจหาญเวลาเข้าสังคม เป็นเหตุให้มีสติ ไม่หลงในเวลาใกล้ตายเมื่อตายไปเกิดในสุคติ

๒.๓.๓ อานิสงส์ของศิลเมื่อประพฤติปฏิบัติแล้วแยกได้ ๓ ข้อดังนี้

๑. สีเลน สุคติ ยนต์ิ คนจะไปสู่สุคติภูมิได้คือสวรรค์ ก็เพราะศิล หลังจากสิ้นชีพ
๒. สีเลน โภคสมุปทา คนจะพรังพร้อมด้วยสมบัติ มีรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ บริวารสมบัติ เกียรติยศและชื่อเสียง ก็ด้วยศิล ในขณะที่มีชีวิตอยู่
๓. สีเลน นิพพุติ ยนต์ิ คนจะไปพระนิพพานได้ ก็เพราะศิล เป็นสมบัติขั้นสุดยอด โดยใช้ศิลเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติ^{๒๔}

ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า เพียงรักษาศิลอย่างเดียวเท่านั้นแล้ว จะได้สมบัติทุกประการ หากแต่ต้องมีศิลที่รักษาบริสุทธิ์ดีแล้ว เป็นพื้นฐานแห่งการทำดีสูงขึ้นไป เช่น การบำเพ็ญสมาธิ การเจริญวิปัสสนา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ผู้หวังสมบัติดังกล่าว พึงรักษาศิลของตนให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ดี ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อย ด้วยประการทั้งปวง พึงรักษาให้ดีเท่าชีวิต

ลำดับต่อไปผู้วิจัยขอนำเสนอนิพนธ์หรือศิลขอพระสงฆ์ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

^{๒๓}พระพุทโธโมสเถระ รจนา, สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๘๐-๘๑.

^{๒๔}พระเทพญาณมงคล และคณะ, **คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา**, (ราชบุรี : ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๘), หน้า ๕.

๒.๓.๔ อนาคตวิชัย คือ วินัยของบรรพชิตได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทอันเป็นพระวินัยพุทธบัญญัติ มีอรรถาธิบายไว้ว่า “การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง ชื่อว่า อนาคตวิชัย โดยสาระคือปาริสุทธิศีล ๔”^{๒๕}

๒.๓.๕ ปาริสุทธิศีล ๔ ศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ หรือความประพฤติบริสุทธิ์ คือ สิกขาบทของพระภิกษุ พึงต้องรักษาและปฏิบัติ เป็นคุณเครื่องทำความบริสุทธิ์แห่งกายและวาจา เป็นพื้นฐานให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิตและปัญญา ปาริสุทธิศีล ๔ คือ ศีลเป็นเหตุแห่งความบริสุทธิ์ ๔ ประการ ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวะปาริสุทธิศีล และปัจเจยสันนิสิตศีล ดังนี้^{๒๖}

ก. ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ ศีลของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ที่ต้องสำรวม เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระองค์อนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย หรือระเบียบปฏิบัติตามแบบอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงประพฤติปฏิบัติมา ในระยะที่ยังไม่มีพุทธาณุญาตให้ภิกษุสงฆ์สวดพระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือนใน ๒๐ พรรษาแรก พระองค์ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์เองทุกกึ่งเดือน หลังออกพรรษาที่ ๒๐ พระพุทธองค์บัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ห้ามภิกษุเสพเมถุนและทรงบัญญัติเรื่อยมาที่มีเหตุการณ์ที่ไม่ดีใน คณะสงฆ์ บทบัญญัติสำหรับภิกษุ ๒๒๗ สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์นั้นปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดไว้ครบทุกอาบัติ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือนต้องแสดงทุกกึ่งเดือน^{๒๗} ปาฏิโมกขสังวรศีลนี้จะทำสำเร็จได้ด้วยศรัทธาหรือจะกล่าวว่ามีศรัทธาเป็นเหตุให้สำเร็จ จะต้องรักษาทุกข้อที่ทรงบัญญัติไว้ และรักษาด้วยชีวิต^{๒๘}

ข. อินทริยสังวรศีล คือ ความสำรวมอินทริยทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อเห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ได้สัมผัสสิ่งสัมผัสทางกาย และรู้ธรรมมารมณทางใจ ก็ไม่ยินดียินร้าย คือ ไม่หลงตื่นเต้น กำหนัด ยินดี ติดอยู่ในอารมณ์ที่น่ารัก และไม่หลงเคียดแค้น ชิงชัง

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๓๗๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๐.

^{๒๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/บทนำ, หน้า ๗-๘.

^{๒๘} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๕๒.

ในอารมณ์ที่ไม่น่ารัก กล่าวคือ เห็นสักแต่ว่าเห็น ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน สัมผัสสักแต่ว่าสัมผัส เท่านั้น ไม่ให้เกิดความปรุงแต่งทางใจ ให้เกิดความยินดียินร้าย หรือไม่ยึดถืออารมณ์เมื่อเกิดการสัมผัส ด้วยทวารทั้ง๖แล้ว เช่นเห็นรูป ได้ยินเสียง ฯลฯแล้วเฉยได้อย่างเดียวจึงเป็นเพียงอินทรีย์สังวรศีล^{๒๙} ศีลประเภทนี้ความมีสติเป็นเหตุให้สำเร็จ อินทรีย์ทั้งหลายที่ถูกควบคุมแล้วด้วยสติจะไม่ถูกอกุศล ธรรมเข้าไปทำร้ายได้คืออารมณ์ทั้งหลายไม่ถูกยึดมั่นจนเกิดเป็นทุกข์อินทรีย์สังวรศีลนี้จึงสำเร็จ ด้วยสติ^{๓๐}

ค.อาชีวปาริสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ ความสะอาดหมดจดที่จะได้ จตุปัจจัยมาบริโภค^{๓๑} งดเว้นจากการประกอบมิจฉาวาชีวะ และจากบาปกรรม ๕ ประการ คือการ หลอกลวง การพูดฟิฟิไร การพูดหวานล่อม พูดทำทนายให้เจ็บใจ และแลกเปลี่ยนหากำไร งดเว้น ในการล่วงละเมิดสิกขาบท ๖ ประการ คือคือตั้งแต่ปาราชิกลงไปจนถึงทุกกฎ ที่พระผู้มีพระภาค เจ้าทรงบัญญัติไว้ เพราะอาชีวะเป็นเหตุ^{๓๒} อาชีวปาริสุทธิศีลนี้สำเร็จด้วยวิริยะ วิริยะที่ปรารภโดย ชอบเป็นสัมมาอาชีวะปัจจัยอันเกิดขึ้นเกิดโดยความบริสุทธิ์ มี ๒ อย่างคือการบิณฑบาตเป็น อาชีวะที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง กับพระสงฆ์ที่ไม่ถืออวดงค์ ปัจจัยที่ได้มาจากสงฆ์จากคณะและจาก ชมราวาสทั้งหลายที่ศรัทธา เลื่อมใสโดยคุณทั้งหลายของพระสงฆ์นั้นเช่นจากการแสดงธรรมจึงเป็น ปัจจัยอันเกิดขึ้นโดยบริสุทธิ์^{๓๓} อาชีวปาริสุทธิศีลนี้สำเร็จด้วยวิริยะหรือจะกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งคือ อาชีวปาริสุทธิศีลนี้มีวิริยะเป็นเหตุให้สำเร็จ เพราะต้องละเว้นจากปัจจัยทั้งหลายที่ได้มาไม่บริสุทธิ์

สิกขาบท ๖ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติไว้ เพราะอาชีวะเป็นเหตุ คือ

๑. ภิกษุมีความอยากครอบงำแล้ว พูดอวดอวดุตริมนุสสรธรรมอันไม่มี ไม่เป็นจริง ในตน ต้องอาบัติปาราชิก

^{๒๙} พระพุทธโสมสเถระ วจนา, สมเด็จพระพุทธมาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑ – ๓๔.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓ – ๕๔.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๕๔๐.

^{๓๒} พระพุทธโสมสเถระ วจนา, สมเด็จพระพุทธมาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔ – ๓๕.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๔๕,๕๘

๒. ภิกษุถึงความเป็นผู้ชักส่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน ต้องอาบัติสังฆาทิเสส
๓. ภิกษุพูดให้เขาหลงเชื่อ เมื่อปฏิบัติดังนี้ ต้องอาบัติอุลลัจจัย
๔. ภิกษุไม่เป็นไข้ ขอโภชนะอันประณีต เพื่อประโยชน์แก่ตนแล้วฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์

๕. ภิกษุณีไม่เป็นไข้ ขอโภชนะอันประณีต เพื่อประโยชน์แก่ตนแล้วฉัน ต้องอาบัติปาฏิเทสนียะ

๖. ภิกษุไม่เป็นไข้ ขอแกงหรือข้าวสุก เพื่อประโยชน์แก่ตนแล้วฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ^{๓๔} พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายความหมายของคำว่า สัมมาอาชีวะ ไว้ว่า กายสุจริต และวจีสุจริต ที่ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปัจเจก มีของเคี้ยวของกินเป็นต้น และเป็นอาชีวะที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ ได้อธิบายถึงอาชีวะบริสุทธฺิ หรือโดยไม่บริสุทธฺิ ดังนี้

๑. อาชีวะที่บริสุทธฺิ

อาชีวะบริสุทธฺิ คือการที่ภิกษุ ตั้งจิตสำรวมไม่ยอมบริโภควัตถุที่ได้มาไม่ชอบธรรมชาติที่ภิกษุระวังไม่ให้การแสวงหานอกรีตจากความเป็นสมณะ ความที่ภิกษุบริโภคสิ่งของนั้นๆอย่างสนิทใจ ไม่รู้สึกขยะแขยงว่าได้มาไม่ชอบ และความสุขระหว่างคนทั้งสองฝ่ายคือทายกผู้ถวาย ไม่ถูกล่อลวงและภิกษุก็มิเฝ้าในการบริโภค การได้อาหารบำรุงกาย มีปีติบำรุงใจและอุดหนุนกำลังสมาธิของภิกษุผู้สำรวมในศีล สำหรับภิกษุไม่ถืออรรถดงค์ ปัจจัยที่เกิดหรือได้มาจากสงฆ์หรือคณะภิกษุ และเกิดมาจากสำนักคฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสในคุณธรรมของภิกษุองค์นั้น มีการแสดงธรรมเป็นต้น เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นบริสุทธฺิ ตลอดทั้งปฏิบัติของอรรถดงค์ด้วย และที่จัดว่าบริสุทธฺิอย่างยิ่งที่พระภิกษุสงฆ์ควรประพฤติปฏิบัติไม่ขาดคือ การออกเที่ยววิณชบาต

๒. อาชีวะที่ไม่บริสุทธฺิ

อาชีวะที่ไม่บริสุทธฺิหรือมิจฉาอาชีวะ คือการแสวงหามาด้วยการล่อหลอกอย่างหนึ่ง และลวงละเมิดพระบัญญัติโดยตรงอย่างหนึ่ง มีดังนี้

๒.๑ การแสวงหาด้วยการล่อหลอก มี การหลอกลวง พูดพิรีพีไร พูดหวานล่อมปลุก คำพูดให้ทำทายให้เจ็บใจจนเขายอมถวายปัจจัย และแลกเปลี่ยนหากำไร

๒.๒ การแสวงลวงละเมิดพระพุทธรบบัญญัติ เป็นเรื่องที่ภิกษุทำอย่างเคร่งครัดคือ

^{๓๔} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔ – ๓๕.

๒.๒.๑ เดรัจฉานวิชาคือวิชาที่ถือว่านอกกรีตและต่ำเกินกว่าภิกษุกระทำลงไป และควรจะเป็นฆราวาส

๒.๒.๒ เวชกรรมคือการเป็นหมอรักษาชาวบ้าน โดยหวังผลตอบแทนยกเว้นเฉพาะที่ควรทำให้เช่นบิดามารดา เป็นต้น

๒.๒.๓ วิญญูติ คือ ออกปากขอ ต่อบุคคลไม่ควรขอ เวลาที่ไม่ควรขอและวัตถุที่ไม่ควรขอ

๒.๒.๔ การรับใช้ฆราวาสหรือรับใช้ตระกูล (ตระกูลคือครอบครัวของฆราวาส)คือรับใช้กิจนอกเรื่องของภิกษุ เช่นเป็นสื่อของชายหญิง เลี้ยงลูก รักรักษาโรคฯ^{๓๕}

ง. ปัจจัยสันนิสิตศีล คือ ศีลอันการพิจารณาโดยแยกคายก่อนแล้วจึงบริโภคนปัจจัย ปัจจัยสันนิสิต เป็นปัจจัย ๔ ของภิกษุสงฆ์ มี จีวร เสนาสนะ ปิณฑบาต และเภสัชบริวาร เพราะภิกษุสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัยเหล่านี้สำหรับใช้สอย บริโภค จึงให้ชีวิตดำเนินไปได้ แต่ต้องพิจารณาแล้วจึงเสพหรือใช้สอยปัจจัยสี่ เพื่อให้เกิดประโยชน์อันแท้จริง ไม่บริโภคด้วยตัณหา^{๓๖} ด้วยเหตุนี้เมื่อภิกษุสงฆ์จะบริโภค ใช้สอยปัจจัย ๔ พึงพิจารณาพร้อมด้วยกาลบริโภค และใช้สอย ด้วยตั้งขณิกปัจจุเวกขณะ ปัจจัยเกี่ยวกับจีวร.พิจารณาได้ ๓ ขณะ ๑.พิจารณาในกาลได้ด้วยธาตุปัจจุเวกขณะ ๒.พิจารณาทุกขณะที่ใช้สอยด้วยตั้งขณิกปัจจุเวกขณะ ๓.พิจารณาในกาลภายหลังแต่กาลบริโภคด้วยอดีตปัจจุเวกขณะ ปัจจัยเสนาสนะ๑. พิจารณาทุกขณะที่บริโภค ขณะเข้าไปขณะนั่ง นอน ด้วยตั้งขณิกปัจจุเวกขณะ ๒.พิจารณาภายหลังด้วยอดีตปัจจุเวกขณะ ปัจจัยปิณฑบาต ๑.พิจารณาในกาลได้ด้วยธาตุปัจจุเวกขณะ ๒.พิจารณาทุกคำข้าวด้วยตั้งขณิกปัจจุเวกขณะ ๓.พิจารณาในกาลภายหลังแต่กาลบริโภคด้วยอดีตปัจจุเวกขณะ เภสัชบริวาร๑.พิจารณาในกาลได้ด้วยธาตุปัจจุเวกขณะ ๒.พิจารณาขณะที่บริโภคด้วยตั้งขณิกปัจจุเวกขณะและได้ปาฏิโมกขสังวรศีลด้วย ๓.พิจารณาในกาลภายหลังแต่กาลบริโภคด้วยอดีตปัจจุเวกขณะ ด้วยเหตุที่กล่าวแล้วปัจจัยสันนิสิตศีลนี้อาศัยซึ่งปัจจัย จึงชื่อว่าปัจจัยสันนิสิตศีล^{๓๗} ปัจจัยสันนิสิตศีลพึงสำเร็จด้วย

^{๓๕} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗ - ๔๕.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๘.

^{๓๗} พระเทพญาณมงคล และคณะ, **คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา**, (ราชบุรี : ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙-๒๒.

ปัญญาเพราะผู้มีปัญญาจะมองเห็นโทษและอานิสงส์ของปัจจัยทั้งหลายนั้น ภาววจีจะละความกำหนดยินดีในปัจจัยที่หามาได้โดยถูกต้องสม่ำเสมอ ด้วยวิธีที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแล้วจึงบริโภค^{๓๘}

๒.๓.๖ ความเศร้าหมองและความผ่องแผ้วแห่งศีล

ความที่ศีลขาดเป็นเหตุ เป็นความเศร้าหมองแห่งศีล ความที่ศีลไม่ขาด เป็นความผ่องแผ้วแห่งศีล

ก.ความเศร้าหมองแห่งศีลคือ

๑. ด้วยภิกษุหลงในลาภและยศ และล่วงในเมถุนสังโยค ๗ หรือสิกขาบทขาดในส่วนเบื้องต้น สิกขาบทขาดในส่วนเบื้องปลาย ศีลของภิกษุนั้น ชื่อว่าศีลขาด

๒. ส่วนสิกขาบทของภิกษุใด ทำลายในส่วนท่ามกลาง ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่า ศีลทะลุ

๓. สิกขาบทของภิกษุใด ทำลายไปที่ละ ๒-๓ สิกขาบทโดยลำดับ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่า เป็นศีลต่าง

๔. สิกขาบทของภิกษุใด ถูกทำลายมากมายหลายสิกขาไป ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าศีลพริ้ว

ข.ความผ่องแผ้วแห่งศีล

ความผ่องแผ้วแห่งศีลจะเกิดขึ้นได้เพราะมองเห็นโทษแห่งการล่วงศีลและมองเห็นอานิสงส์ของศีลเมื่อปฏิบัติถูกต้องดี ในที่นี้จะกล่าวรายละเอียดเป็นข้อๆถึงเหตุที่ทำให้ศีลบริสุทธิ์คือ

๑. ด้วยความไม่แตกแห่งสิกขาบททั้งหลายโดยประการทั้งปวง

๒. ด้วยการทำคืนซึ่งสิกขาบททั้งหลายที่พึงทำคืนได้เมื่อศีลแตกแล้ว

๓. ด้วยความไม่มีเมถุนสังโยค ๗ ประการ

๔. ด้วยความดีอื่นอีก คือ ด้วยความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปกรรมทั้งหลาย เช่น โกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่คุณท่าน ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ มารยา ความโอ้อวดหลอก ความหัวดี ความแข่งดี ความถือตัว ความถือตัวว่าสูงกว่าเขา ความมัวเมา ความประมาท เกิดแต่กรรมเหล่านี้แทนคือความมักน้อย ความสันโดษ และความขัดเกลา^{๓๙}

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

^{๓๙} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส, ๒๕๔๘), หน้า ๗๒- ๗๕.

ผู้วิจัยขอเสนอศีลที่มีอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ ที่มีความสัมพันธ์กับศีล มี ๓ หัวข้อคือ สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จะกล่าวไปตามลำดับคือ

๒.๓.๗ ศีลในมรรคมีองค์ ๘

มรรคมีองค์ ๘ ที่สัมพันธ์กับศีลมี ๓ หัวข้อคือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ทั้ง ๓ ข้อเน้นที่เจตนา เพื่อปราศจากทุจริต การเบียดเบียน มีรายละเอียดเป็นข้อดังนี้

ก. สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ ได้แก่

- ๑.๑ ไม่พูดเท็จ พูดแต่ความจริง
- ๑.๒ ไม่พูดสอดเสียด คือไม่พูดให้เขาแตกความสามัคคี
- ๑.๓ ไม่พูดคำหยาบ คือ พูดจาอ่อนหวาน ไพเราะ
- ๑.๔ ไม่พูดเพ้อเจ้อ คือพูดหาประโยชน์มิได้

ข. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ ได้แก่

- ๒.๑ การไม่ฆ่าสัตว์ ตลอดจนทั้งการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น
- ๒.๒ ไม่เอาของที่เขาไม่อนุญาต
- ๒.๓ ไม่ประพฤติผิดทางในกาม

ค. เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ คือ ความมั่นเพียรในอาชีพที่สุจริต^{๕๐}

ศีลเป็นฐาน เป็นข้อกำหนดความประพฤติของบุคคล ในสังคม มีจุดมุ่งหมายในสังคมมนุษย์ อยู่กัน โดยปกติสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งและกัน เรียกข้อกำหนดนี้ ว่าสิกขาบท ๕ เรียกสามัญว่า ศีล ๕ ได้แก่

๑. งดเว้นจากการฆ่า ปานาติบาต ไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางด้านร่างกายจนเขาเสียชีวิต นั่นคืองดเว้นทำร้ายชีวิตสัตว์ให้ล่วงไปโดยมีเจตนา ตลอดจนการเบียดเบียนชีวิตตนด้วย

๒. งดเว้นจากอกุศลนาทาน ไม่เอาของที่เขาไม่ได้ให้ คือการเบียดเบียนผู้อื่นทางทรัพย์สินและกรรมสิทธิ์ หรือสิ่งของของบุคคลอื่นโดยเขาไม่อนุญาต

๓. งดเว้นจากการกามเมสุมิจฉาจาร ไม่ประพฤติผิดในกาม คือการเบียดเบียนผู้อื่นทางคูครอง ละเมิดบุคคลที่อยู่ในความปกครองของบุคคลอื่นในอายุที่ปกครองตัวเองไม่ได้ เช่นลูก

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๖๙.

สาวของพ่อแม่ น้องสาวของพี่ชาย หรือบุคคลที่ถูกต้องทางสังคมหรือกฎหมาย เช่น สามีนหรือภรรยาของบุคคลอื่นที่มีความถูกต้องทางศีลธรรมและกฎหมาย

๔. งดเว้นการมั่วสวาท คือ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จ โทกหลงกลวงตัดลอน ประโยชน์ หรือพุดยุงส่งเสริมให้แตกสามัคคี คือการพูดที่กระทำแล้วทำให้เสื่อมคุณธรรมหรือทำให้สังคมวุ่นวายสับสน เป็นต้น

๕. งดเว้นจากสุราเมรัย ที่ตั้งแห่งความประมาท คือ เว้นจากการดำเนินชีวิตที่ใช้สิ่งเสพติดที่ทำให้เสียสติสัมปชัญญะทุกชนิด^{๕๐}

ผู้วิจัยขอเสนอคุณลักษณะของผู้มีศีลไว้ดังต่อไปนี้

๒.๓.๘ คุณลักษณะของผู้มีศีล

๑. รักษาระเบียบวินัยในสังคมหรือกฎข้อบังคับของสังคมที่ตนอยู่ด้วยดี
๒. ดำรงชีวิตในสังคมที่ตนอยู่ด้วยดี
๓. ปฏิบัติหน้าที่และรับผิดชอบทางสังคมได้ถูกต้อง
๔. มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงาม เกื้อกูลเป็นประโยชน์ต่อกันเช่นอาจารย์กับลูกศิษย์ ผู้ใหญ่กับผู้น้อย จะต้องมีความเกื้อกูลต่อกัน
๕. รักษาสุขภาพทางสังคมเพื่อเอื้อให้ทุกคนสามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม
๖. มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคม
๗. มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ
๘. มีความประพฤติทั้งทางกายและวาจาไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น
๙. ส่งเสริมสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูลแก่ชีวิตที่ดีงามหรือไม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางสังคม
๑๐. ฝึกฝนทางวินัย เพื่อความดีงามยิ่งขึ้นไป
๑๑. มีพฤติกรรมที่เกื้อกูลช่วยเหลือผู้อื่น
๑๒. ส่งเสริมกิจกรรมที่ให้สังคมสงบสุขหรือจัดสภาพแวดล้อมทางสังคมเพื่อไม่เปิดโอกาสให้เกิดความเลวร้าย

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๗๐.

๑๓. เพิ่มพูนโอกาสแห่งการดำเนินชีวิตและปฏิบัติกิจที่ตึงตังยิ่งขึ้นไป^{๔๒}

ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้นการปฏิบัติศีล ซึ่งเป็นตัวควบคุมให้พฤติกรรมทางกายวาจาให้ตึงตังนับเป็นตัวพัฒนาพฤติกรรมของมนุษย์ที่ทำให้บุคคลทุกคนอยู่รวมในสังคมของตนด้วยความสุข ซึ่งเกิดมาจากเพียงแต่ควบคุมพฤติกรรมของตนให้อยู่ในระเบียบวินัยของสังคมหรืออยู่ในศีลเท่านั้น และนับเป็นขั้นตอนแรก ในไตรสิกขาที่จะเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติสมาธิ และปัญญาในขั้นตอนต่อไปซึ่งเปรียบเสมือนโครงสร้างของอาคารถ้าพื้นฐานการก่อสร้างดี คือเสาเข็มแข็งแรง ก็จะมีผลต่อตัวอาคารหรือโครงสร้างตัวอาคารให้แข็งแรงตามไปด้วย

๒.๔ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนด้วยหลักสมาธิ

ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอหลักสมาธิในพุทธศาสนาไว้ดังต่อไปนี้
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงหลักประพัตติอธิสมาธิศึกษา ไว้ดังนี้
ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุจุดตถุณานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า อธิจิตตศึกษา^{๔๓}

อธิจิตตศึกษา

อธิจิตตศึกษา คือ การศึกษาวิธีการอบรมจิตให้สงบ หยุด นิ่ง เป็นสมาธิ แนบแน่น มั่นคง บริสุทธิ ควบคุมตนได้ เหมาะสมในการทำงาน^{๔๔}

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๙๑๔-๙๑๕.

^{๔๓} อ.จ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๙.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๙๑๕.

๒.๔.๑ คำที่ใช้เกี่ยวข้องกับสมาธิ

๑. สมถกัมมัฏฐาน หรือ สมถภาวนาคืออุบายวิธีอบรมจิตใจให้หยุดให้หนึ่ง เป็นสมาธิแบบแน่นมั่นคง เพื่อกำจัดกิเลสนิวรณ์เครื่องกั้นปัญญา ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ผ่องใสจากกิเลสนิวรณ์นี้ที่ชื่อว่า สมถกัมมัฏฐาน หรือ สมถภาวนา ^{๔๕}

๒. ภาวนา แปลว่า ทำให้เกิดขึ้น ให้เจริญขึ้น หมายถึง การบำเพ็ญ การอบรมจิตใจให้เกิดเป็นความสงบ ให้หยุดให้หนึ่ง เป็นสมาธิแน่วแน่นคงและทำปัญญาให้เจริญ ^{๔๖}

กล่าวโดยสรุป คำว่า สมถกัมมัฏฐาน และ สมถภาวนา ก็มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน คือ อุบายวิธีอบรมจิตใจให้สงบ ให้หยุด ให้หนึ่ง ให้จิตใจบริสุทธิ์ผ่องใสปราศจากกิเลส นิวรณ์ซึ่งเครื่องกั้นปัญญา เป็น จิตตวิสุทธิ อ่อนโยน ควรแก่งานวิปัสสนา และ เจริญวิชา ^{๔๗}

๒.๔.๒ คุณของสัมมาสมาธิ เป็นไปเพื่อการเจริญวิชาและปัญญา

ก. การเจริญสมถภาวนา อบรมจิตใจให้หยุดหนึ่ง เป็นสมาธิแบบแน่นมั่นคง จนปรากฏองค์คุณคือองค์ฌาน เป็นฌานจิต ตั้งแต่ ปฐมฌาน ขึ้นไปถึง ทุตติยฌาน ตติยฌาน และ จตุตถฌาน อันเป็นธรรมเครื่องกำจัดกิเลสนิวรณ์เครื่องกั้นปัญญา ทำให้จิตใจผ่องใสควรแก่งาน คือการเจริญวิชา ธรรมเครื่องดับอวิชชามูลรากฝ่ายเกิดทุกข์ทั้งปวง และการเจริญปัญญาจากการเห็นแจ้ง รู้แจ้งในพระสัจธรรมตามที่เป็นจริง นี้ที่ชื่อว่า สัมมาสมาธิ หนึ่งในอริยมรรคมีองค์ ๘

ข. เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การทำงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตใจไปเพื่อ ปุพเพนิวาสานุสติฌาน ย่อมระลึกชาติที่

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๓๙๘.

^{๔๖} พุทธทาส ภิกขุ, พจนานุกรมธรรม ฉบับพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๓.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๓๙๘.

เคยอยู่อาศัยกาลก่อนได้เป็นอันมาก คือระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง ระลึกชาติที่เคยอยู่อาศัยในกาลก่อนได้เป็นอันมาก ^{๔๘}

ค.เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อนควรแก่งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไป เพื่อรู้จักและอุปนิสัยของสัตว์ทั้งหลาย(จุตูปปาตญาณ) เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพย์จักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัด ซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ^{๔๙}

ง.เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อัสวะะ นี่อัสวสมุทัย นี่อัสวนิโรธ นี่อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา

ผู้วิจยขอเสนอสมาธิที่มีอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ ที่มีความสัมพันธ์กับสมาธิ มี ๓ หัวข้อคือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จะกล่าวไปตามลำดับคือ

๒.๔.๓ สมาธิในมรรคมีองค์ ๘

มรรคมีองค์ ๘ ที่สัมพันธ์กับสมาธิมี ๓ หัวข้อคือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ทั้ง ๓ ข้อเน้นที่พฤติกรรมทางจิตที่ทำความจิตให้มีคุณธรรม มีรายละเอียดเป็นข้อดังนี้

๑. สัมมาวายามะ คือ ความเพียรทางใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความวิริยะ สัมมาวายามะ แยกได้เป็น ๔ ข้อคือ

๑. สังวรประธาน เพียรป้องกัน อกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิด
๒. ประหาน คือ เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
๓. ภาวนา เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิด

^{๔๘} พุทธทาส ภิกขุ, **ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๗๓), หน้า ๓๙๑-๓๙๒.

^{๔๙} พุทธทาส ภิกขุ, **ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๗๓), หน้า ๓๙๒-๓๙๓.

๔. อนุรักษ์นา เพียรอนุรักษ์ กุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้อยู่ยั่งยืนตลอดไป^{๕๐}

สัมมาวายามะมุ่งเน้นความเพียรเพื่อไม่ให้จิตมีกิเลส ละลดกิเลส และเพียรเพิ่มความดีให้เกิดมีขึ้นในตน เมื่อเกิดมีในตนแล้วตนเองก็มีความสุข ตลอดจนสังคมที่เราอยู่อาศัยก็มีความสุขร่มเย็นเพราะประกอบอยู่ด้วยบุคคลที่มีคุณธรรม

๒. สัมมาสติ คือ ความระลึกอยู่เนื่องๆ ความระลึกได้ ความจำได้ไม่ลืมเลือน

สัมมาสติปฏิฐาน ๔ ข้อ ดังนี้ คือ

๑. กายานุปัสสนา คือ การพิจารณากาย การตามดูรู้ทันกาย
๒. เวทนานุปัสสนา คือ การพิจารณาเวทนา การตามดูรู้ทันเวทนา
๓. จิตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาจิต การตามดูรู้ทันจิต
๔. การพิจารณาธรรมต่างๆ การตามดูรู้ทันธรรม^{๕๑}

สัมมาสติเป็นคุณธรรมที่เกิดขึ้นในผู้ใดแล้วทำให้รู้สึกตัวทุกขณะว่าทำอะไร ทำให้อกุศลธรรมเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะรู้สึกตัวอยู่เสมอและมักเกิดพร้อมกับสัมปชัญญะคือความรู้ตัวทั่วพร้อม เช่นมีสติในการทำงานก็ทำให้การทำงานสำเร็จไปด้วยดี งานมีคุณภาพ

๓. สัมมาสมาธิ เป็นมรรคมีองค์ ๘ ข้อสุดท้ายเป็นการอบรมจิตในขั้นลึก ละเอียด ประณีต คือทำจิตให้สงบสงัดจากอกุศลธรรม ทำให้จิตตั้งมั่น จิตมีอารมณ์เดียว และทำให้จิตเหมาะแก่การงาน สมาธิที่ถูกต้องใช้เป็นพื้นฐานนำไปสู่ปัญญาคือต้องละอกุศลธรรม

ก. ความหมาย

สมาธิ คือ การตั้งมั่นของจิต การที่จิตแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สมาธิการตามแนว
ฌาน ๔ ดังนี้

๑. สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานทั้งหลาย มีวิตกวิจารณ์มีปิติ และสุข เกิดแก้วเวก
๒. บรรลุทุติยฌาน จิตมีความผ่องใส วิตกวิจารณ์ระงับไม่ มีแต่ปิติและสุขเกิดแต่สมาธิ
๓. บรรลุตติยฌาน จิตมีอุเบกขา ปิติจางไป เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๙๙.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๐๔.

๔. บรรลุจุดตถุณาน จิตละสุขละทุกข์ได้เพราะโสมนัสโทมนัสดับ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่เป็นสุข^{๕๒}

สมาธิที่ถูกต้องทาง มีจุดมุ่งหมายเพื่อหลุดพ้น มีปัญญารู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่เป็นเพื่ออวดความสามารถ เรียกว่าเป็นสัมมาสมาธิ โดยใช้สมาธิขั้นต้นที่อยู่ระหว่างขณิกสมาธิกับอุปจารสมาธิ เรียกว่าวิปัสสนาสมาธิ เพื่อสร้างปัญญาให้รู้แจ้ง

ข.ระดับของสมาธิ สามารถจัดแบ่งได้ ๓ ระดับคือ

๑. ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วคราว เป็นสมาธิขั้นต้น มีประโยชน์ คือ ทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันได้ผลดี เช่น ใช้ในการทำงาน เรียนหนังสือ และเป็นจุดเริ่มต้นของการทำวิปัสสนา

๒. อุปจารสมาธิ คือ สมาธิจวนจะแน่นอน เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ได้

๓. อัปปรมาสมาธิ คือ สมาธิแน่นอน จิตสมาธิสูงสุด ที่มีอยู่ในฌาน นับเป็นความสำเร็จในการเจริญสมาธิ^{๕๓}

ค. สิ่งที่ไม่ทำให้สมาธิเกิด

สิ่งที่ตรงกันข้ามกับสมาธิคือนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง หรือจะกล่าวได้ว่าเมื่อเกิดสมาธิแล้วนิวรณ์ ๕ จะไม่เกิด นิวรณ์ ๕ มีรายละเอียดดังนี้

๑. กามฉันทะ หมายถึงการอยากได้ในกามคุณ ทั้ง ๕ เช่น รูป เสียง กลิ่น ที่น่าปรารถนาน่าพอใจ

๒. พยาบาท หมายถึง ความขัดเคืองในใจ เช่น ความหงุดหงิด ฉุนเฉียว กระทบทางใจ การมองในแง่ร้าย

๓. ถีนมิทธะ หมายถึงความหดหู่และเซื่องซึม เช่น ท้อแท้ เหงาหงอย ง่วงเหงาหาวนอน ไม่เหมาะแก่การทำงาน

๔. อุทธัจจกุกกุจจะ หมายถึง ความฟุ้งซ่านและวุ่นวายใจ เช่นจิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ ความวุ่นวายใจ เตือนร้อนใจ

๕. วิจิกิจฉา หมายถึง ความสงสัย ได้แก่ ความไม่แน่ใจ สงสัย เกี่ยวกับ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ธรรมเมื่อปฏิบัติแล้วนำไปสู่นิพานจริงหรือไม่

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒๕.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒๖.

ถ้าจิตถูกนิรวรณเข้าครอบงำแล้วจะไม่เกิดสมาธิ เพราะนิรวรณขัดขวางทำให้จิตไม่สงบ
ด้วยปัญญาไม่สามารถพัฒนาจิตให้ถึงปัญญาได้^{๕๔}

ง. ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ

สมาธิ หมายถึงจิตที่มีคุณภาพและมีสมรรถภาพดีที่สุด มีลักษณะ๔ประการคือ

๑. แข็งแรง มีพลังมาก

๒. ราบเรียบ สงบขี้

๓. ไส กระจ่าง ผ่องใส บริสุทธิ์

๔. นุ่มนวล เหมาะหรือควรแก่การใช้งาน มีลักษณะดังนี้ ไม่เคียด ไม่กระด้าง ไม่อุ่น
ไม่ชุ่มมัว ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย

คำอีกคำที่แสดงความหมายของสมาธิคือเอกัคคตา แปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่ง
เดียว จิตที่มีหนึ่งเดียวคือความสงบเยือกเย็นหรือนิพพาน จิตที่เข้าถึงขั้นฌานเป็นจิตที่มีสมาธิขั้น
สมบุรณ์ ประกอบด้วย องค์ ๘ ดังนี้ ๑. ตั้งมั่น ๒. บริสุทธิ์ ๓. ผ่องใส ๔. โปร่งโล่งเกลี้ยงเกลา ๕. ไม่มีสิ่ง
มัวหมอง ๖. นุ่มนวล ๗. ควรแก่การงาน ๘. ไม่วอกแวกหวั่นไหว เมื่อจิตมีองค์ประกอบ ๘ ประการ
ครบถ้วนสามารถนำไปพิจารณาเห็นความจริงถูกต้องแจ่มชัด หรือเกิดอภิญญาสมาบัติ ด้วยตาม
หลักของพุทธศาสนาแล้วสมาธิเป็นพื้นฐานของปัญญา เป็นที่ให้เกิดปัญญาเพราะเมื่อจิตเป็นสมาธิ
แล้วยอมเกิดปัญญา เพราะฉะนั้นจิตพร้อมที่จะเกิดปัญญา จะต้องมีลักษณะดังนี้ ใจสว่าง โล่ง
โปร่ง เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ตื่น เบิกบาน^{๕๕}

ผู้วิจัยขอเสนอคุณลักษณะของผู้มีสมาธิมีดังต่อไปนี้

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรม
สถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒๙-๘๓๐.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓๐-๘๓๑.

๒.๔.๔ คุณลักษณะผู้มีสมาธิ

๑. มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่นมั่นคง
๒. มีจิตใจตั้งมั่นแน่วแน่
๓. สามารถควบคุมตนเองได้ดี
๔. มีกำลังใจสูง
๕. ไม่มีสิ่งใดสามารถรบกวนจิตใจให้เศร้าหมองได้หรือมีจิตบริสุทธิ์ผ่องใส
๖. จิตใจมั่นคงในคุณธรรม
๗. จิตประณีตสามารถทำงานที่ละเอียดถี่ถ้วนได้ดี
๘. มีจิตเป็นสมาธิสามารถทำงานให้สำเร็จไปด้วยดี
๙. มีความตั้งใจทำอะไร มีความเพียรจนสำเร็จ
๑๐. มีอุดมคติหรืออุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต
๑๑. มีจิตอ่อนน้อมควรแก่การงาน
๑๒. มีจิตที่สันติสุข^{๕๖}

เมื่อจิตเป็นสมาธิเป็นจิตที่ปราศจากอุปกิเลส อุปกิเลสซึ่งเป็นสิ่งที่จรมาเป็นครั้งคราว ทำให้จิตเศร้าหมองจะนั้นเมื่อปฏิบัติอิทธิจิตตสิกขาอย่างยิ่ง อุปกิเลสจึงไม่สามารถครอบงำจิตได้ เป็นการอบรมจิตให้เปลี่ยนสภาพเป็นประภัสสรสมุจเฉท อุปกิเลสไม่สามารถครอบงำจิตอีกต่อไป คือจิตเหมาะแก่การงานอย่างถาวร นับเป็นอันสูงส่งของอิทธิจิตตสิกขา และยังเป็นพื้นฐานให้เกิดอิทธิปัญญาสิกขาเพราะเมื่ออบรมจิตด้วยอิทธิจิตตสิกขาแล้วความเห็นแจ้งตามที่เป็นจริงย่อมเกิดขึ้นแน่นอนคืออิทธิปัญญาสิกขานั้นเอง

๒.๕ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนด้วยหลักปัญญา

ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอหลักปัญญาในพุทธศาสนาไว้ดังต่อไปนี้
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงหลักประพตอิทธิปัญญาสิกขา ไว้ดังนี้

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๙๑๕.

อธิปัญญาศึกษา คือ ภาษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์ ฯลฯ นี้ ทุกขนิโรธ-คามินีปฏิปทา” นี้เรียกว่า อธิปัญญาศึกษา”

พระองค์ยังได้แสดงเพิ่มเติมไว้ใน ทุติยสิกขัตตยสูตร คือไตรสิกขาสูตรที่ ๒ ว่า ภาษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะ อาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่า อธิปัญญาศึกษา^{๕๗}

อธิปัญญาศึกษา คือความรู้ความเข้าใจสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนทำให้ จิตหลุดพ้นเป็นอิสระจากการครอบงำของสรรพสิ่งทั้งหลาย มีลักษณะผ่องใส เบิกบาน ปัญญาที่ บริสุทธิ์ที่เกิดจากการรู้เห็นตามความเป็นจริง ยังส่งผลให้จิตสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใส ยิ่งขึ้น และ ยังส่งผลให้กายสุจริต วาจาสุจริต อย่างมั่นคง ทำประโยชน์ให้แก่ส่วนร่วมอย่างมีความสุข^{๕๘}

๒.๕.๑ คำที่ใช้เกี่ยวข้องกับปัญญา

คำว่า ปัญญา คือ วิปัสสนาญาณอันประกอบด้วยกุศลจิต อธิบายได้ว่า เพราะว่ามี ปัญญาหลายอย่าง แต่ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะปัญญาที่ประสงค์ คือ วิปัสสนาญาณอัน ประกอบด้วยกุศลจิต

- ๑.ปัญญา คือ ความรู้ชัด หรือ ความรู้แจ้ง เช่น รู้ในกองสังขารตามเป็นจริง
- ๒.สติปัญญาคือจำได้หมายรู้ เช่นหมายรู้ ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ เป็นต้น
- ๓.วิญญาณคือการรู้แจ้งอารมณ์ เกิดจากอายตนะภายในและภายนอกกระทบกันเช่น การเห็น การได้ยิน เป็นต้น

๔.วิปัสสนาคือเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม เช่น เห็นไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในสรรพสิ่งที่เกิดมาจากการปัจจัยปรุงแต่งทั้งหลาย^{๕๙}

^{๕๗} อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๑๙.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๙๑๕.

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๓๗๓.

๕. อารมณฺ์ หมายถึง เครื่องหมายเป็นที่ยึดหน่วงสำหรับจิต สิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ได้แก่ อายตนะภายนอก ๖ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณฺ์ เป็นต้น^{๖๐}

สัญญา วิญญาณ และ ปัญญา ต่างก็เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะเหมือนกันคือความรู้ด้วยกัน แต่ สัญญา เป็นอาการสักแต่ว่าความหมายรู้ อารมณฺ์ เช่น รู้จักดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้นเท่านั้น ยังไม่อาจรู้ทั่วถึงลักษณะที่ว่า ไม่เที่ยง ไม่ทุกข์ เป็นอนัตตาได้ ส่วน วิญญาณ ย่อมรู้ทั้ง อารมณฺ์ที่ว่าดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้นด้วย ยังให้รู้ตลอดถึงลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ คือไม่สามารถนำจิตให้รู้ถึงนิพพานได้^{๖๑}

สรุปได้ว่า คำว่า ปัญญา ในที่นี้หมายถึง วิปัสสนาปัญญา หรือ ปัญญาเจตสิกที่เกิดพร้อมกุศลจิต อันมีลักษณะรู้แจ้งสภาวะของสังขารธรรมทั้งปวงว่า มีสามัญญลักษณะคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และรู้แจ้งชัดตลอดไปจนถึงสภาวะของวิสังขารธรรมคือพระนิพพาน และอริยสัจ ๔ เชื่อว่า วิปัสสนาญาณประกอบด้วยกุศลจิต

ลักษณะ หน้าที่ เหตุให้เกิด และ ผล ของปัญญานั้น คือลักษณะของปัญญา คือ ความรู้แจ้ง เห็นแจ้งสภาวะธรรมตามเป็นจริง เหตุให้เกิดปัญญา คือ สมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิต ผลของความมีปัญญาที่ปรากฏชัด คือ ความไม่หลง

ว่าโดยเหตุเกิดของวิปัสสนาปัญญานั้น มิใช่อื่นไกล ได้แก่สมาธิ สมาธิเกิดก่อน แล้ว วิปัสสนาปัญญาจึงเกิดภายหลัง ดังที่พระภุมิพระภาคเจ้าแสดงธรรมมีกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ กุเขาคิชฌกูฏ ทรงแสดงไว้อย่างนี้คือ

ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันคน บุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐานย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ^{๖๒}

^{๖๐} พุทธทาส ภิกษุ, **พจนานุกรมธรรม ฉบับพุทธทาส**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๕๔๘.

^{๖๑} พระเทพญาณมงคล และคณะ, **คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา**, (ราชบุรี : ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๘.

^{๖๒} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๒/๘๙.

ว่าโดยผล ที่วิปัสสนาปัญญาให้สำเร็จ คือ ความไม่หลง กล่าวคือ เมื่อวิปัสสนาปัญญาบังเกิดกล้าเขียวแรงอยู่แล้ว จิตตสันดานแห่งผู้บำเพ็ญเพียรก็จะปราศจากความหลง จะหนักแน่นแมนยำอยู่ในกิริยาที่รู้ชัดแจ่มแจ้งว่า นามและรูป เป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

สรุปความว่า ปัญญาอันรู้แจ้งเห็นแจ้งสภาวะตามเป็นจริง ของสังขาร ที่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่ง สังขารทั้งปวงหรือสังขตธรรมทั้งปวง ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง และเป็นอนัตตา และอริยสัจทั้ง ๔ อันนำไปสู่สภาวะของวิสังขารหรือสังขตธรรมที่ไม่ประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่งคือ พระนิพพาน อันเป็นที่สิ้นทุกข์ ด้วย ญาณ จากการเจริญทั้งสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็น ภาวนามยปัญญา ชื่อว่า วิปัสสนาปัญญา นั้นเอง ที่เกื้อหนุนให้ผู้บำเพ็ญเพียรสามารถบรรลุถึงมรรคผล นิพพาน ที่แต่ละบุคคลสามารถปฏิบัติให้ถูกต้องแล้วเข้าถึงได้

ปัญญามีหลายอย่าง อันดับแรก ว่าโดยลักษณะ คือ การรู้แจ้งสภาวะธรรม ปัญญามีอย่างเดียวก่อนนั้น ผู้ประสงค์จะเจริญปัญญา พึงปฏิบัติโดยศึกษาให้เข้าใจปัญญาที่มุ่งหมาย กล่าวคือ วิปัสสนาญาณอันประกอบด้วยกุศลจิตแล้ว ต่อไปพึงศึกษาการปฏิบัติที่ขอบให้ทราบชัดในธรรมอันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาปัญญา อันแยกประเภทเป็น ชั้นที่ ๓ อายตนะ ๓๓ ออินทรีย์ ๕ และ ปฏิจจสมุปบาทธรรม ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางแห่งวิสุทธิ ๒ คือ สิววิสุทธิ และ จิตตวิสุทธิ ซึ่งจะเป็นเหตุให้วิปัสสนาปัญญาเกิด ทำหน้าที่เป็นฐานรองรับการเจริญวิปัสสนาปัญญา อันมีลำดับการปฏิบัติปรากฏในวิสุทธิ ๕ ซึ่งเป็นสรีระคือ ตัววิปัสสนาปัญญาโดยตรง ได้แก่ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และ ญาณทัสสนวิสุทธิ ^{๖๓}

๒.๕.๒ ธรรมอันเป็นอารมณ์ ของวิปัสสนาปัญญา

ตามที่กล่าวข้างต้นแล้วอารมณ์ของวิปัสสนาปัญญามีชั้นที่ ๓ อายตนะ ๓๓ ออินทรีย์ ๕ และ ปฏิจจสมุปบาทธรรม และลำดับต่อไปจะกล่าวถึงชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นอารมณ์วิปัสสนาซึ่งเป็นตัวธรรมชาติที่ใกล้ชิดกับเราที่สุดและควรศึกษาให้เห็นชัดเจนที่สุด ^{๖๔}

^{๖๓} พระเทพญาณมงคล และคณะ, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, (ราชบุรี: ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๒.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๘.

เมื่อผู้ปฏิบัติดำเนินตามแนวทางแห่งปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น โดยเริ่มแต่ วิสุทธิ ๒ คือ สีลวิสุทธิ และ จิตตวิสุทธิ ซึ่งจะเป็นเหตุให้วิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้นแล้ว ประสงค์จะเจริญวิปัสสนาปัญญาต่อไป ควรศึกษาให้ทราบชัดในธรรมทั้งหลายอันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาปัญญา ซึ่งได้แก่ ชันธ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ธรรมแต่ ละหมวดเหล่านี้ ซึ่งในที่นี้จะศึกษาเรื่องชันธ ๕

ชันธ ๕

ชันธ ๕ ^{๖๕} หมายถึง กองแห่งรูปธรรม และ นามธรรม ๕ อย่าง ชันธ ๕ ที่ประชุมกันเข้า เป็นหน่วยรวม สมมติกันเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น ที่รวมเข้าเป็นชีวิตนี้ เป็น อารมณ์ของวิปัสสนา ที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาก็มีภูมิจำแนกกำหนดรู้ เพื่อให้เกิดปัญญา ^{๖๖} คือ ความรอบรู้ ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ตามสภาพที่เป็นจริงโดยละเอียด ดังมีพระพุทธพจน์ที่แสดงว่า ธรรมที่ควรกำหนดรู้ คือ ชันธ ๕ เพื่อปัญญา คือ ความรู้ เพื่อความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ

กล่าวโดยสรุป ชันธ ๕ คือ กองแห่งรูปธรรม และนามธรรม ๕ อย่าง สมมติกันเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น รูปและนาม หรือชันธ ๕ นั้น เป็น ๓ องค์ประกอบ สิ่งมีชีวิต ต่างๆ ประกอบไปด้วยธรรมชาติ ๓ อย่างคือ รูป จิต และเจตสิก

รูป คือ รูปชันธ

จิต คือ วิญญาณชันธ

เจตสิก ได้แก่ เวทนาชันธ สัญญาชันธ สังขารชันธ วิญญาณชันธ

๑. รูปชันธ คือ กลุ่มรูป หรืออวัยวะใหญ่ที่ประกอบกันอยู่ในร่างกายทั้งหมด
๒. วิญญาณชันธ หรือ จิต คือ ธรรมชาติที่รู้สิ่งต่างๆ ที่มาปรากฏ และ เป็นประธานของเจตสิกหรือนามชันธ ๓ ที่เหลือคือ

๓. เวทนาชันธ คือ ธรรมชาติที่รับความรู้สึก เป็นสุข เป็นทุกข์

๔. สัญญาชันธ คือ ธรรมชาติที่มีหน้าที่ในการจำ

๕. สังขารชันธ คือ ธรรมชาติที่คิดปรุงแต่งจิตให้เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง ^{๖๗}

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๘.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๖, ๓๘๕, ๔๒๓, ๔๑๑.

สรุปได้ว่า ชีวิต หมายถึง สิ่งมีชีวิตทั้งหมด ประกอบด้วย รูป กับ นาม รวมเป็น ชั้น ๕ ส่วน รูป หมายถึง ร่างกาย หรือส่วนของอวัยวะต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกาย ส่วน จิต หรือ เจตสิก คือ ธรรมชาติที่รู้แจ้งสิ่งต่างๆ และสามารถคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ได้ ทั้งสองมีลักษณะที่เหมือนกันคือตกอยู่ใต้กฎไตรลักษณ์ มีความเปลี่ยนแปลง ได้แก่ เกิดขึ้นและดับไป ซื่อว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง เป็นทุกข์ และ อนัตตา เป็นของมิใช่ตัวไม่ใช่ตน

ผู้วิจัยของเสนอปัญญาที่มีอยู่ในมรรคมืองค์ ๘ ที่มีความสัมพันธ์กับสมาธิ มี ๒ หัวข้อ คือสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จะกล่าวไปตามลำดับคือ

๒.๕.๓ ปัญญา ในมรรคมืองค์ ๘

มรรคมืองค์ ๘ ที่มีสัมพันธ์กับปัญญามี ๒ หัวข้อ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ที่จะกล่าวให้ละเอียดดังนี้คือ

๑. สัมมาทิฐิ คือความรู้ชัดในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา รู้บุคคลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูลเห็นไตรลักษณ์ เห็นปัจจุสมุปบาท^{๖๘}

ก. สัมมาทิฐิมี ๒ ระดับคือ ๑. ระดับอาสวะ ๒. ระดับโลกุตตระ แจกรายละเอียดดังนี้

๑. สัมมาทิฐิระดับอาสวะคือยังยึดมั่นในฝ่ายบุญ มีความเชื่อว่า ทานให้แล้วมีผล บำเพ็ญทานมีผล กรรมที่ทำได้และชั่วมีผลเป็นวิบาก เป็นสัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะเป็นฝ่ายบุญ

๒. สัมมาทิฐิระดับอริยะคือสัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ ไม่มีกิเลส เป็นโลกุตตระเป็นองค์มรรค

ทิฐิหรือทฐิ คือความเห็น ความเข้าใจ ความใฝ่เนียมยึดถือ และเป็นมโนกรรม เป็นตัวบันดาลกายกรรมและวจีกรรม สามารถนำชีวิต สังคม หรือมนุษยชาติไปสู่ความเสื่อม ความพินาศ หรือความรุ่งเรือง ความหลุดพ้นได้^{๖๙}

ข. สัมมาทิฐิแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๓๔-๗๓๕.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๕-๗๓๖.

๑. โลกีย์สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบระดับโลกีย์ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ต้องอาศัยบัญญัติ หลักแห่งความดีเป็นไปตามคลองธรรมหรือสอดคล้องกับศีลธรรม

๒.๒. โลกุตตระสัมมาทิฏฐิ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติหรือเข้าใจธรรมชาติ^{๗๐}

สรूप สัมมาทิฏฐิ ทำให้การเห็นสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แต่ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการเป็นตัวช่วยเพราะจะสามารถวิเคราะห์ส่วนประกอบได้ ทำให้ไม่ถูกหลง ทำให้มีสติสัมปชัญญะ เป็นอิสระทำการใดๆด้วยปัญญา

๒. สัมมาสังกัปปะคือ ๑. เนกขัมมสังกัปป ๒. อพยาบาทสังกัปป ๓. อวิหิงสาสังกัปป แบ่งได้เป็น ๒ ระดับคือ

๑. ระดับโลกียะสัมมาสังกัปปะคือความดำรงชอบ ความนึกคิดในทางที่ถูกต้องคือ

๑. เนกขัมมสังกัปป ๒. อพยาบาทสังกัปป ๓. อวิหิงสาสังกัปป

๒. สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค คือความนึกคิด ดำริ คิดแน่วแน่(อัปปนา) เอาใจจดจ่อลง ผู้มีใจเป็นอริยะ ผู้กำลังเจริญอริยมรรค^{๗๑}

สัมมาสังกัปปะคือความดำรงชอบ ตรงกันข้ามกับสัมมาสังกัปปะ คือมิจฉาสังกัปปะคือความดำริที่ผิดมี ๓ อย่างคือ

๑. กามสังกัปปหรือกามวิตกคือความนึกคิดในการแสวงหาสนองตัณหา ความเห็นแก่ตัวฝ่ายโลภะหรือราคะ

๒. พยาบาทสังกัปป หรือพยาบาทวิตก เมื่อถูกกระทบ มีความดำริเคียดแค้นชิงชังไม่พอใจ คิดเห็นแง่ร้าย มองเป็นศัตรู คิดไปทางโทษ เมื่อถูกกระทบ

๓. วิหิงสาสังกัปปหรือวิหิงสาวิตก มีความดำริที่จะเบียดเบียน อยากให้เขาประสบทุกข์เดือนร้อน คิดฝ่ายโทษ แง่ไปกระทบ^{๗๒}

จิตที่มีโยนิโสมนสิการ เป็นความคิดที่ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ ปราศจากการเอนเอียง ตรงข้ามกับมิจฉาสังกัปปะคือสัมมาสังกัปปะ มี ๓ อย่างคือ

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๗-๗๓๘.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๘-๗๔๙.

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๙.

๑. เนกขัมมสังกัปปีหรือเนกขัมมวิตกคือความคิดที่ปราศจากกาม ไม่มีความอยากไม่เห็นแก่ตัว ความคิดเป็นบุญเป็นกุศล ปราศจากโลภหรือราคะ

๒. อพยบาลสังกัปปีหรืออพยบาลวิตกคือความคิดที่มีเมตตา มีความปรารถนามีไมตรีจิตให้ผู้อื่นมีความสุข ความคิดนี้ไม่มีโทษ

๓. อวิหิงสาสังกัปปีหรืออวิหิงสาวิตกคือความคิดที่อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์ ไม่มีโทษ^{๗๓}

สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะเป็นมรรค สัมมาทิฐิเป็นหลักปฏิบัติที่มุ่งทางปัญญา คือรู้แจ้งสัจธรรม ไม่ใช่แค่จรรยาบรรณชั้นศีล สัมมาสังกัปปะเป็นมรรคฝ่ายปัญญา จึงไม่คิดพยาบาท มีเมตตารักใคร่กัน ไม่คิดเอนเอียงด้วยความเกลียดชัง ความคิดปลอดโปร่งเป็นอิสระ จะได้เกิดความรู้ความเข้าใจถูกต้องตามสภาพตามเป็นจริง

สรุป ผู้มีปัญญาทางพระพุทธศาสนาคือผู้เริ่มต้นจะสิ้นอาสวะ ด้วยการเป็นผู้ดำเนินปฏิบัติถูกต้อง จิตจะต้องประกอบด้วยธรรม ๔ อย่างคือ เนกขัมมวิตก อพยบาลวิตก อวิหิงสาวิตก สัมมาทิฐิ

ผู้วิจัยขอเสนอคุณลักษณะของผู้มีปัญญาที่ดังต่อไปนี้

คุณลักษณะของผู้มีปัญญา

๑. ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาหรือไม่ตกเป็นทาสของกิเลส
๒. รู้จักมองโลกหรือชีวิตอย่างรู้เท่าทัน
๓. มีการวางใจ วางท่าที่ในความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง
๔. มีการศึกษาที่ซัดเกล้ากิเลส แก่ทุกข์ได้
๕. สามารถทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ด้วยจิตที่มีความสุข
๖. รู้เห็นตามเป็นจริงของสรรพสิ่งจึงทำให้จิตสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใส ยิ่งขึ้น
๗. คิดอะไรได้อย่างจริงจัง พิจารณาเรื่องราวเห็นชัดถูกต้อง
๘. มีความประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจอย่างมั่นคง
๙. คิดแก้ปัญหาและทำกิจต่างๆด้วยปัญญาบริสุทธิ์
๑๐. มีการวางแผนในการดำเนินชีวิต

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕๐-๗๕๑.

๑๑. มีจิตสาธารณะ^{๓๔}

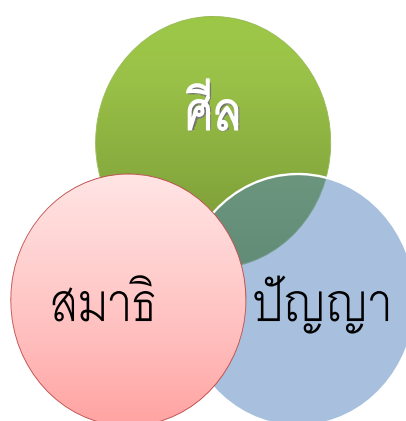
เมื่อสัมมาปฏิบัติอธิปัญญาศึกษา ก็จะมีศีลศึกษา และอธิจิตศึกษาอยู่ในนั้นด้วย เพราะทั้ง ๓ อย่างเกี่ยวเนื่องและสนับสนุนซึ่งกันและกัน เมื่อสัมมาปฏิบัติด้วยศีล สมาธิ และปัญญาสมบูรณ์แล้ว จึงจะมีดวงตาเห็นธรรม คือธรรมจักขุ เป็นปัญญารู้เห็นตามเป็นจริงว่าสิ่งใดเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมดับเป็นธรรมดา

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า หลักไตรสิกขามีความสัมพันธ์กับหลักธรรม อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ในอริยสัจ ๔ มรรคเป็นหนทางแห่งการดับทุกข์ที่เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ การเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ กระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งจิตมั่นชอบ ความจริงในไตรสิกขา อันได้แก่ศีล สมาธิ และปัญญา ก็เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ที่มีความสอดคล้องกันโดยที่มรรคในอริยสัจสี่นั้นมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับไตรสิกขา ดังนี้ ๑. ศีลสัมพันธ์กับ เจรจาชอบ กระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ ๒. สมาธิ สัมพันธ์กับ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งจิตมั่นชอบ ๓. ปัญญา สัมพันธ์กับ การเห็นชอบ ดำริชอบ นอกจากนี้เป็นกวดับทุกข์แล้วยังเป็นหลักในการพัฒนาตนทั้งทางกาย คือพัฒนาด้วยศีล พัฒนาทางจิต คือพัฒนาด้วยสมาธิ พัฒนาทางปัญญาคือ พัฒนาปัญญาสูงขึ้น

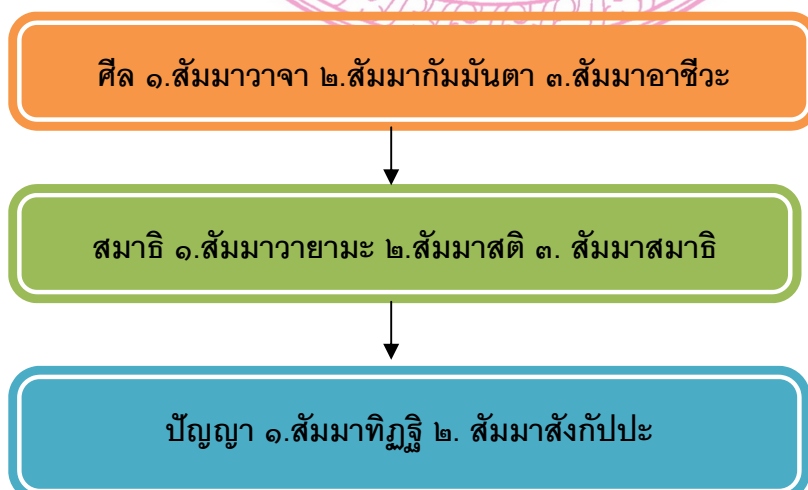
^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๙๑๕.

แผนภาพที่ ๑ หลักไตรสิกขา

ไตรสิกขา

แผนภาพที่ ๒ ความสัมพันธ์ของไตรสิกขากับอริยมรรคมีองค์

๒.๕ สรุป

หลักไตรสิกขาได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา มีความสัมพันธ์กับอริยสัจ ๔ คือมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ไม่ใกล้ หรือพัวพันอยู่ด้วยความใคร่ และการทรมานตนให้ลำบาก พระพุทธองค์ทรงห้ามการพัวพันในกาม การทรมานตนเพราะไม่ใช่ข้อปฏิบัติของคนดีและไม่เกิดประโยชน์ พระองค์ทรงเน้นให้ปฏิบัติข้อปฏิบัตินี้ เพราะเป็นทางสายกลาง ไม่เข้าไปหาส่วนสุดแห่งการกระทำสองอย่างนั้น ข้อปฏิบัตินี้เมื่อปฏิบัติแล้วทำให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ดั่งงามหรือชีวิตที่ประเสริฐ จนเกิดอานิสงส์สูงสุดคือดับทุกข์สิ้นเชิง ข้อปฏิบัตินี้ประกอบด้วย ๘ ประการคือ ๑)การดำริชอบ ๒)การดำริชอบ ๓)เจระจาชอบ ๔)กระทำชอบ ๕)เลี้ยงชีพชอบ ๖)พยายามชอบ ๗)ระลึกรชอบ ๘)ตั้งใจมั่นชอบ ทั้ง ๘ ประการ ยังสัมพันธ์กับศีล สมาธิ ปัญญา คือศีลสัมพันธ์กับเจระจาชอบ กระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ สมาธิสัมพันธ์กับ พยายามชอบ ระลึกรชอบ ตั้งใจมั่นชอบ ปัญญาสัมพันธ์กับ การเห็นชอบ ดำริชอบ นอกจากนี้เป็นการดับทุกข์แล้วยังเป็นหลักในการพัฒนาทางกาย คือพัฒนาด้วยศีล พัฒนาทางจิตคือพัฒนาด้วยสมาธิ พัฒนาทางปัญญาคือพัฒนาปัญญาสูงขึ้น

บทที่ ๓

ประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุ

บทนี้จะได้ศึกษาเรื่องการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนของพุทธทาสภิกขุมี๓ประเด็นคือ(๑) ประวัติพุทธทาสภิกขุ (๒)อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง (๓)การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง ๕ ด้านของพุทธทาสภิกขุ จึงขอเสนอตามลำดับดังนี้

๓.๑ ประวัติพุทธทาสภิกขุ

ประวัติของพุทธทาสภิกขุจะกล่าวตามหัวข้อดังต่อไปนี้ ๑.อายุเยาว์วัย ๒.ชีวิตนักบวช ๓.การก่อตั้งสวนสวนโมกข์พุมเรียงและสวนโมกข์ไชยา ๔.การเผยแพร่ธรรม ๕.มรณภาพ ๖.สรุป ลำดับต่อไป ขอกล่าวเป็นเบื้องต้นดังนี้

พุทธทาสภิกขุเดิม ชื่อ เจียม พานิช โยมบิดาชื่อ นายเซียง โยมมารดาชื่อ นาง เคลื่อน เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ เกิดที่บ้านกลาง ตำบลพุมเรียงซึ่ง สมัยนั้นยังเป็นที่ตั้งของจังหวัดไชยา ๑ บรรพบุรุษทางฝ่ายโยมบิดามาจากเมืองจีนแต่โยมบิดาเกิดที่ พุมเรียง สกุลเดิมทางบรรพบุรุษคือ แซ่ไชว หรือ แซ่ ออ ออกเสียงแต่จิว เป็นแซ่ไคว ต่อมาในรัช การที่ ๖ มีพระราชบัญญัตินามสกุล ทางกรจึงเปลี่ยนให้เป็น“พานิช” เพราะมีอาชีพค้าขาย ส่วน ทางโยมมารดาเป็นคนไทย เป็นชาวท่าฉาง พุทธทาสภิกขุมีพี่น้อง ๓ คน ท่านเป็นคนโตน้องคน รองเป็นชายชื่อ ยี่เกย หรือ นายธรรมทาส น้องสุดท้องเป็นผู้หญิงชื่อ กิมซ้อย^๒ พุทธทาสภิกขุได้ นิสัยประหยัดมาจากโยมมารดา ซึ่งเป็นผู้ประหยัดในทุก ๆ เรื่อง แม้แต่กระทั่งเวลากล่าวคือ ต้องใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ที่สุด สิ่งที่ท่านได้จากมารดาอีกคือความละเอียดรอบคอบเช่นเป็น เพื่อนน้องไปโรงเรียน ต้องเดินเคียงด้านซ้ายทางด้านหลังของน้องแห่งเดียวเท่านั้น เมื่อเกิดอะไรขึ้น จะได้ช่วยเหลือทันเหตุการณ์และรวดเร็วกว่า ฝึกให้ช่วยตัวเองได้ เมื่อคิดยากได้อะไรต้องเก็บเงิน ซื่อเอง ฝึกให้เข้มแข็งสมัยเป็นเด็กถูกฝึกให้ใช้เงินประหยัด สำหรับอาหารกลางวันมีบแคสต่างค์

^๑ พระประชา ปสนุนธมโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ* , *เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), ภาคผนวก ปฏิทินชีวิต๘๗ ปี ของพุทธทาส

^๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔.

เดียว แม่ให้ปฏิภาณโองการ เช่นมีปฏิภาณโองการโต้แย้งกับพ่อ จนพ่อไม่ลงโทษ^๓ ท่านสนิทกับโยมมารดามากกว่าเพราะโยมบิดาไม่ค่อยอยู่บ้าน ท่านจึงสามารถทำอาหารและขนมได้เป็นอย่างดี สำหรับสิ่งที่ท่านได้รับการถ่ายทอดจากโยมบิดาคือช่างไม้และการแต่งโคลง กลอน ด้วยโยมบิดามีอาชีพสมัครเล่น คือช่างไม้ต่อเรือนอกจากนี้โยมบิดายังสนใจเรื่องยาแผนโบราณ ซึ่งศึกษาจากวัดและหนังสือที่พิมพ์ออกมาฉบับพิมพ์เล่มและโยมบิดาได้แต่งโคลงหยูกยาไว้ด้วย ทำให้ท่านพุทธทาสมีความรู้ทั้งเรื่องยาแผนโบราณ การแต่งโคลงกลอนและช่างไม้ ได้เป็นอย่างดี

๓.๑.๑ อายุเยาว์วัย

เมื่ออายุได้ ๘ ขวบ บิดานำไปฝากไว้เป็นเด็กวัด ที่วัดพุ่มเรียง(วัดใหม่) เพื่อเข้ารับการศึกษาระบบโบราณซึ่งเป็นธรรมเนียมของคนในสมัยนั้นมีจุดประสงค์เพื่อเรียนหนังสือ ก ข ก กา ไปจนถึงมูลบทบรรพกิจ โดยมีดอกไม้ธูปเทียนไปฝากตัวเป็นศิษย์พระทางวัดก็มีพระที่ทำหน้าที่คอยดูแลเรื่องอาหารการกิน คอยอบรมดูแลความประพฤติ เรื่องไหว้พระสวดมนต์ เด็กวัดก็มีหน้าที่อุปัฏฐากพระ และแบ่งหน้าที่กันทำงานเช่นมีเวรผลัดกันตักน้ำ ปูลูกผักสวนครัวนอกจากนี้ทางวัดยังให้ความรู้เรื่องสมุนไพรเรื่องยาโบราณอีกด้วย จนเมื่ออายุได้ ๑๑ ปี จึงได้กลับมาอยู่บ้านและเข้าเรียนชั้นประถมศึกษาที่วัดเหนือ (โพธาราม) ต่อมาเมื่อโยมบิดามาเปิดร้านอีกแห่งที่ตลาดไชยา จึงได้ย้ายมาเรียนชั้น ม.๑ ที่โรงเรียนสารภีอุทิศ อำเภอไชยา หลังจากจบชั้น ม.๓ ได้ลาออกจากโรงเรียน เพราะโยมบิดาถึงแก่กรรมด้วยโรคลมปัจจุบัน จึงปิดร้านที่ไชยาและมาช่วยโยมมารดาค้าขายที่พุ่มเรียงต่อ ทำหน้าที่แทนโยมบิดาดูแลกิจการค้าเองทั้งหมด^๔

๓.๑.๒ ชีวิตนักบวช

เมื่อพุทธทาสภิกขุมีอายุครบ ๒๐ ปี จึงอุปสมบทที่วัดนอก(อุบล) และมาประจำอยู่ที่วัดใหม่ (พุ่มเรียง) โดยมีท่านพระครูโสภณเจตสิกการาม (คง วิมล) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระปลัด

^๓ พจน์ ยังพลขันธ์ รวบรวม,แม่ของพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักสุขภาพใจ, ๒๕๕๐),หน้า ๑๑๖-๑๒๑.

^๔ พระประชา ปสนุณมโม, อุตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เ ล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), ภาคผนวก ปฏิทินชีวิต๘๗ ปี ของพุทธทาส, หน้า ๑๖-๑๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑-๒๓.

ท่อม อินุทโชโต เจ้าอาวาสวัดนอก (อุบล) และพระครูศักดิ์ ธมฺมรกชิต เจ้าอาวาสวัดหัวคู (วินัย) เป็นพระคู่สวด^๖ ท่านได้ฉายาว่า “อินุทปณฺโ”^๗ ตั้งโดยพระจุล จันทาโกเพราะท่านมีความรู้เรื่องบาลีเป็นอาจารย์สอนนักเรียนที่วัดโพธาราม พุทธทาสภิกขุได้เรียนนักเรียนที่วัดเหนือเดิมท่านมีฐานความรู้นักเรียนมาก่อนเพราะเคยอ่านตำรานักธรรม ตรี-โท-เอก ในพรรษาแรกที่บวช ท่านสมภารก็ให้พุทธทาสภิกขุเทศน์แทนท่าน และการเทศน์ในครั้งนั้นก็เป็นที่เลื่องลือมาก มีศรัทธาญาติโยมมาฟังกันมากมาย เพราะท่านมีเทคนิคการเทศน์ที่ทันสมัยโดยรู้จักการดัดแปลงการเทศน์ เช่น ขยายความ และนำชาดกเข้ามาประยุกต์ เข้ากับเรื่องธรรมะ จนคนฟังมาจากทุกวัดจึงสับหลักกันเสียใหม่โดยให้วัดสมุหนิมิตร(วัดล่าง)เทศน์เป็นวัดแรก ลำดับต่อมาคือวัดใหม่ สุดท้ายก็วัดโพธาราม ใครศรัทธามากๆก็ฟังได้ทั้ง ๓ วัด ที่ไม่ใช่คนแก่ก็มาฟังเพิ่มขึ้น

ความตั้งใจเดิมของพุทธทาสภิกขุ จะบวชเพียงพรรษาเดียวตามประเพณี และบวชให้มารดาแต่เมื่อออกพรรษาแล้วท่านเห็นว่าทางบ้าน มีน้องชายที่ชื่อธรรมทาสมาช่วยรับผิดชอบแทน และโยมมารดาก็ไม่ต้องการให้ท่านสึก แต่ต้องการให้ท่านบวชต่อไปท่านจึงเรียนและสอบนักธรรมโทได้ในพรรษาที่ ๒ ต่อมาเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ท่านได้เดินทางไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ แต่หลังจากนั้นเพียงไม่กี่เดือน ท่านรู้สึกเบื่อหน่ายจนต้องขอกลับพุ่มเรียงและจะขอสึก ขณะนั้นเป็นเวลาาก่อนเข้าพรรษาเพียง ๔-๕ วัน จึงมีคนชักชวนและขอให้ผ่านพรรษา ก่อน แต่แล้วเมื่อออกพรรษาจริง ๆ ท่านก็ไม่ได้สึก ในพรรษาที่ ๓ ท่านได้ศึกษานักธรรมด้วยตนเองโดยไม่ยอมเข้าโรงเรียนนักธรรม และสามารถสอบนักธรรมเอกได้ ต่อมาในพรรษาที่ ๔ (พ.ศ.๒๔๗๒) ท่านพระครูโสภณเจตสิกการาม(เอียด) ให้พุทธทาสภิกขุมาช่วยสอนนักเรียนที่โรงเรียนนักธรรมวัดพระธาตุไชยาซึ่งเพิ่งสร้างขึ้นจากเงินบริจาคของคุณนายหังวน เศรษฐภักดี ญาติผู้ใหญ่ของท่าน ท่านสอนอยู่ ๑ ปี จึงยังไม่ได้สึกอีกในปีนั้นนักเรียนสามารถสอบผ่านทั้งหมด คุณนายหังวนจึงให้รางวัลท่านเป็นเครื่องพิมพ์ดีดกระเป่าหัวรุ่นแรกของเรมิงตัน ซึ่งต่อมาเวลาท่านเขียนบทความหรือเขียนหนังสือ ท่านจะพิมพ์ดีดด้วยเครื่องนี้แทนการร่างด้วยปากกาดินสอ ในพรรษาที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๗๓) ท่านได้กลับมาที่กรุงเทพฯ เพื่อเรียนบาลี โดยเรียนเป็นพิเศษตอนกลางคือกับท่านพระครูชยาภินิรมิต และสามารถเข้าสอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคได้ ทั้งๆ ที่ไม่ได้เรียนในโรงเรียน ท่านเริ่มเขียนบทความบทความชิ้นแรกชื่อ”ประโยชน์แห่งทาน” พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุปัชฌาย์ เพื่อตอบคำถามคนสมัยใหม่ที่สงสัยคุณค่าของการทำทาน และบทความขนาดยาวอีก

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

เรื่องชื่อ "พระพุทธศาสนาชั้นปฎุชน" อธิบายคุณค่าของพระพุทธศาสนาด้วยภาษาสมัยใหม่^๙ ในพรรษาที่ท่านเริ่มมีงานอดิเรกหลายอย่างเพิ่มขึ้น ได้แก่ การเล่นพิมพ์ดีด เล่นงานเสียง เล่นวิทยุ และเล่นกลอง เป็นต้น ในขณะที่นั้นความคิดที่จะสืบทอดไปหมดแล้ว พรรษาที่ ๖ ในระหว่างพรรษา ช่วงครึ่งปีหลังของการเรียนเปรียญธรรม ๔ ประโยค ท่านเรียนแบบไม่สนุกและเบื่อ เนื่องจากความคิดเห็นของท่านไม่เหมือนคนอื่นเพราะท่านมีความคิดอิสระ ท่านจึงสอบตกเปรียญธรรม ๔ ประโยค การที่ท่านรู้สึกเบื่อหน่าย ท่านให้เหตุผลว่า เบื่อฝุ่น กลิ่นคลอง เสียงรถ และอากาศในฤดูร้อน ซึ่งเหตุผลทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายหลังจากที่ท่านคิดจะกลับบ้าน ส่วนเหตุผลที่ล้าลึกกว่านั้นเป็นเพราะความคิดที่จะฟื้นฟูการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา ท่านมองเห็นว่าควรจะปรับปรุงคือกลับไปหาของเดิม กลับไปสู่สภาพเดิม กลับไปหาของเดิมเท่านั้น ตามที่ท่านกล่าวว่าเป็นอยู่ตามบาลีเหมือนเดิม^{๑๐} เพราะในสมัยท่านคนส่วนใหญ่มีความคิดว่ากลับไปฟื้นฟูไม่ได้ ท่านจึงเขียนหนังสือตามรอยพระอรหันต์ เพื่อเป็นแบบปฏิบัติให้เห็นว่าชีวิตแบบนี้ เป็นไปได้และสามารถส่งเสริมไปสู่สภาพเดิมได้ ความคิดปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของท่านครั้งแรกมันเป็นเรื่องส่วนตัว มีเพื่อผู้อื่นไม่มากนัก

๓.๑.๓ การก่อตั้งสวนโมกข์พุมเรียงและสวนโมกข์ไชยา

ก่อนที่ท่านจะจากกรุงเทพฯมาอย่างถาวรนั้น ท่านเคยมีจดหมายมาถึงนายธรรมทาสน้องชาย ว่าท่านต้องการความช่วยเหลือให้หาสถานที่ที่พุมเรียงที่เป็นที่สงบปราศจากการรบกวนเพื่อสอบสวนค้นคว้าวิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว และศึกษาคัมภีร์ที่ได้เพิ่มมาใหม่เพื่อฟื้นความจำและได้หลักธรรมพอที่จะเชื่อถือได้ว่าการค้นคว้าของท่านไม่ผิดทาง^{๑๑} เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๔^{๑๒} ท่านพุทธทาสได้ลงมาจากกรุงเทพฯและเริ่มมองหา สถานที่ที่เหมาะสม โดยมีคณะอุบาสกธรรมทาน ๔-๕ คน ได้แก่ นายเพียง จันทเวช นายดาว ใจสะอาด นายฉั่ว วรรณกลัด นายเนิน วงศ์วานิชนายกวย กิวไม้แดง ได้ออกไปสำรวจและตกลงใจเลือกวัดร้างชื่อ วัด

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑๗.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘-๘๙.

^{๑๑} ชิต ภิบาลแทน,ชีวิตและงานของพุทธทาส,(กรุงเทพฯ:ศิลปบรรณาคาร,๒๕๒๐),หน้า ๓๘-๔๒.

^{๑๒} พระประชา ปสนุนธมฺโม, **อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ** , **ลำไ้วเมือวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๑.

ตระพังจิก ซึ่งทั้ง ๕ ท่านเป็นกำลังสำคัญในการตั้งสวนโมกข์ และคณะธรรมทานซึ่งมีจุดมุ่งหมายเหมือนกัน คือจะทำพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ให้ถูกต้องได้อย่างไร^๒ สิ่งบันดาลใจที่ทำให้ท่านหาสถานที่เพื่อค้นคว้าธรรมปฏิบัติธรรม และเผยแผ่ธรรมตามลำดับตามที่ท่านตั้งใจหรือมีอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นในใจนั้น มันเกิดมาจากสภาพของพุทธศาสนาในเมืองไทยเวลานั้น ซึ่งท่านเปรียบเทียบไว้ว่าเหมือนบ่อน้ำใหญ่โตมหึมา ร้างหมักหมมมานาน ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจผลให้เกิดประโยชน์ได้อย่างดีและเต็มที่ แต่กลับต้องการความช่วยเหลือของผู้เสียสละและเด็ดเดี่ยว จึงจะนำสันติสุขให้เกิดขึ้นได้ แม้จะมีน้อยคน ดังบาลีที่กล่าวว่า “อปปปี สนตา พุทฺเถ ชินนฺติ แปลว่าคนดีแม้มีน้อยคนก็เอาชนะคนมากได้ เพราะคนดีทำงานด้วยความไม่เห็นแก่ตัว เสียสละ มีความสุขเมื่อทำงานให้สังคมส่วนร่วมโดยไม่หวังผลเป็นเงินและยศศักดิ์^๓ ด้วยอุดมการณ์ที่แรงกล้าท่านพุทธทาสจึงเข้าไปอยู่ ณ วัดแห่งนี้ในวันวิสาขะเมื่อวันที่ ๑๒ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ สวนโมกข์พุมเรียง จึงเริ่มเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ณ ที่แห่งนี้ลัทธิธรรมจักรจึงเริ่มหมุน ดังที่ตั้งใจไว้ในการครั้งแรกแล้วท่านพุทธทาสได้ตั้งเจตนารมณ์ไว้ ๓ ข้อคือ

๑. การค้นคว้าพระไตรปิฎก (ปริยัติ)
๒. การตามรอยพระอรหันต์ (ปฏิบัติ)
๓. การเผยแผ่ธรรมะ ชั้นลึก

สำหรับที่มาของชื่อสวนโมกขพลารามนั้น ท่านกล่าวว่า ในบริเวณนั้นมีต้นโมกและต้นพลาลขึ้นอยู่ ท่านจึงนำเอาคำโมกและพลามาต่อกัน ซึ่งก็ได้ความเต็มคำว่า กำลังแห่งความหลุดพ้นและเมื่อรวมกับคำว่า อาราม ซึ่งแปลว่าที่ร่มรื่น ที่รื่นรมย์ จึงกลายมาเป็นชื่อ สำนักป่า ชื่อตรงกับวัตถุประสงค์ที่ท่านประสงค์ กล่าวคือ เพื่อส่งเสริมวิปัสสนาธุระและเพื่อส่งเสริมให้เกิดความหลุดพ้น^๔ และที่มาของชื่อ “พุทธทาส” เป็นเพราะท่านตั้งใจจะรับใช้พระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นทาส ซึ่งคำนี้ท่านได้มาจากบทสวดท้าวตริยเณรว่า พุทธสุสาห์ นียยาเทมิ สรีรณชีวิตถุ

^๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๔.

^๓ การุณา กุศลาลัย, ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๗-๑๐๘

^๔ พระประชา ปสนุนธมฺโม, อุตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เ ล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖, หน้า ๑๐๘.

จิตพุทธศาสนาสุสุมิ ทาไฮ ว พุทธิ เม สามีสุสโร-อิตี พุทธทาไฮ^{๑๕}

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ก่อตั้งคณะธรรมทาน เพื่อสนับสนุนกิจการของสวนโมกข์ สำหรับทุนรอนในครั้งแรกได้มาจากมรดกของโยมมารดา^{๑๖} และยังมีพระยาลัดพลี ธรรมประคัลภ์ผู้ซึ่งเป็นสหายที่ให้ความช่วยเหลือท่านพุทธทาไฮอย่างดียิ่ง ได้ปวารณาตัวรับใช้ทุกอย่าง ถึงกับคิดลาออกจากราชการในเวลานั้น เพื่อมาช่วยทำงานในพระศาสนาให้แก่ท่านด้วย^{๑๗} และเมื่อท่านถึงแก่อนิจกรรมยังมอบทุน ๒ แสนบาทให้ธรรมทานมูลนิธิ ต่อมาท่านพุทธทาไฮได้มาสร้างสวนโมกข์-ไชยา (ในปัจจุบัน) ขึ้น อันเนื่องมาจากท่านได้เทศน์และปักค้ำที่วัดชยารามเป็นประจำ จึงดำริที่จะสร้างสโมสรรธรรมทาน^{๑๘} เมื่อออกหาไม้ในป่า จึงมาพบป่าบริเวณนี้ที่เรียกว่า “ดำนน้ำไหล” ในขณะนั้นยังมีสัตว์ป่าชุกชุมอยู่มากใน ๒ ปีแรก ท่านพุทธทาไฮยังไม่ได้มาพักอยู่ที่สวนโมกข์ใหม่ มีพระมหาเดวียง จากวัดชยารามมาอยู่เป็นองค์แรก^{๑๙} ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๗ ท่านพุทธทาไฮจึงได้ย้ายมาอยู่ สวนโมกข์-พุมเรียง จึงต้องปล่อยให้เล็กร้างไป

ที่สวนโมกข์ปัจจุบัน อยู่ในเขตอำเภอไชยาท่านพุทธทาไฮได้จดทะเบียนเป็นวัด ใช้ชื่อว่า “วัดธารน้ำไหล” แต่ชาวบ้านเรียกกันเองว่า “วัดเขาพุทธทอง” ตามชื่อภูเขากลางวัด เดิมที่ท่านต้องการให้สวนโมกข์เป็นองค์การอิสระ ไม่ต้องทำตามระเบียบของวัด ด้านหน้าใช้เป็นวัด ด้านหลังเป็นสวนโมกข์ แยกกันทางกฎหมาย แต่ต่อมาภายหลัง ได้ยกให้เป็นของวัดธารน้ำไหล

เมื่อเข้ามาอยู่ที่สวนโมกข์แล้ว ท่านได้ดำเนินชีวิตตามหัวข้อดังต่อไปนี้คือ

ก. ความรู้ของพุทธศาสนิกชน

การที่พุทธศาสนิกชนมีความรู้แตกฉานในศาสตร์ต่าง ๆ มากมายนั้น ก็สืบเนื่องมาจากความสนใจในการศึกษาซึ่งท่านเคยกล่าวไว้ในจดหมายถึงสามเณร ภรณมา กุศลาสัย ดังนี้

^{๑๕} พุทธทาไฮ (เจื่อม อินทปัญญา), หนังสือพิมพ์รายตรีมาสของคณะธรรมทาน “พุทธศาสนา” ปีที่ ๑ เล่ม ๑ พฤษภาคม ๒๔๗๖ พิมพ์ใหม่เป็นครั้งที่สามใน พ.ศ. ๒๔๙๔, นพพภาคแห่งการตามรอยพระอรหันต์ ประณามพจน์, ๒๘ สิงหาคม ๒๔๗๕, หน้า ๒.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖.

^{๑๙} พระประชา ปสนุณมโม, **อัตชีวประวัติของพุทธทาไฮ** เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖) หน้า ๑๖๑.

“...ผมเองก็เป็นนักศึกษาโดยตนเอง ทุกประเภทวิชา... สำหรับภาษาบาลียิ่งร้ายกาจใหญ่ ควรจะเรียนกันตั้ง ๑๐-๑๒ ปี ผมเรียนในโรงเรียนเพียง ๖-๗ เดือน เรียนกับท่านอาจารย์ของตัวเองในกุฏิราว ๑ ปี แล้วก็ไปขอสมัครสอบ ก็สอบได้เป็นเปรียญตรี (๓ ประโยค) เป็ต่อเติมทน ปีต่อมาไปขอสมัครสอบเฉย ๆ ตก ๔ ประโยค หยุดเสียชั่วคราว เพิ่งจับเรียนด้วยตนเองอีกเมื่อปี ๒๔๗๕ เรื่อย ๆ มาจนกระทั่งบัดนี้วันละเล็กละน้อยเสมอ และยังคงรักที่จะ

เรียนไปเรื่อย ๆ บัดนี้กลายเป็นทำงานพลงเรียนพลง...”^{๒๐} เจตนามุ่งมั่นของท่านพุทธทาส คือการลงมือปฏิบัติธรรม เพราะท่านตั้งใจหรือฝันมาส่งเสริมให้สู่สภาพเดิม แต่ความรู้ของท่านยังไม่เพียงพอ ดังนั้น ท่านจึงคิดค้นหาหลักเอง จึงได้ลงมือค้นคว้าศึกษาพระไตรปิฎกอย่างจริงจัง ซึ่งต่อมาได้รวบรวมหลักการและเขียนเป็นหนังสือตามรอยพระอรหันต์ ซึ่งเป็นตอนต้นๆของการปฏิบัติและเขียนอย่างละเอียด ตอนสมภาวิภาวนาได้ทิ้งช่วงไว้ระยะหนึ่งแล้วมาเขียนสมภาวิภาวนาอย่างละเอียด เป็นอานาปานสติฉบับสมบูรณ์

นอกจากนี้ พุทธทาสภิกขุยังได้ศึกษาปรัชญาต่าง ๆ เช่น ปรัชญาอินเดีย ปรัชญาตะวันตก เป็นต้น ท่านกล่าวว่า ปรัชญาอินเดียบางส่วนเป็นรากฐานของพุทธศาสนาเช่นกัน แต่ปรัชญาทางตะวันตกจะไม่ลึกซึ้งสูงสุดไปในทางดับทุกข์ หรือเพื่อ มรรค ผล นิพพาน แต่ประการใด ท่านพุทธทาสยังได้ศึกษาค้นคว้าในศาสนาและลัทธิอื่นๆอีกด้วยได้แก่ ศาสนาคริสต์ ลัทธิเซน มหายาน วัชรยาน โหราศาสตร์ เป็นต้น ท่านยังได้ศึกษาในเรื่องวิทยาศาสตร์ และค้นพบว่าหลักพุทธศาสนา หัวข้อธรรม ต้องการพิสูจน์ทดลอง ไม่ต้องการคาดคะเนคำนวณ มันผิดหลักกาลามสูตร ตรรกเหตุ มันต้องพิสูจน์ทดลองจนทนต่อการพิสูจน์ ว่ามันดับทุกข์ได้ เพียงแต่พอใจแล้วว่า พุทธศาสนานี้มันมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ และพุทธศาสนาจะเผชิญหน้ากับโลกในสมัยวิทยาศาสตร์ได้ถึงที่สุด คือโลกในอนาคตเมื่อวิทยาศาสตร์ไม่สามารถจะช่วยโลกได้ เราก็เสนอหลักธรรมะหรือธรรมะเข้าไปให้วิทยาศาสตร์สามารถใช้วิทยาศาสตร์ช่วยโลกได้ กฎของวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยเหตุผล เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี กฎอิทธิปัจจัยตามมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ อยู่อย่างเด่นชัด แล้วมนุษย์ก็จะเริ่มสนใจเรื่องต้นเหตุของความทุกข์ ต้นเหตุของวิกฤตการณ์ พบแล้วก็จำกัดหรือควบคุมตามแต่กรณี เรื่องร้าย ๆ ในจิตใจของมนุษย์ก็จะลดลง ท่านพุทธทาสเป็นผู้ใฝ่รู้และศึกษาค้นคว้าอย่างมากมายและมีได้หยุดอยู่หนึ่งอาทิเช่น ทางด้านพฤกษศาสตร์ ทางด้านโบราณคดี เป็นต้น แต่มาในภายหลัง ท่านได้มุ่งศึกษาในทางดับทุกข์มากกว่า

^{๒๐}พุทธทาสภิกขุ,ลัทธิพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรมกถุณา กุศลาลัย,(กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง,๒๕๕๓)หน้า ๘๐

ศาสตร์อื่นๆ^{๒๑} ท่านได้กล่าวถึงหลักในการศึกษาเรียนรู้ว่า ถ้าอยากจะเรียนรู้เรื่องอะไร จงตั้งต้น การศึกษาเหมือนอย่างว่า เราจะไปเป็นครูเขาในเรื่องนั้น เรียนให้มากในเรื่องนั้น แล้วจะรู้เรื่องนั้น ดี ดีจนพอ ดีจนเกินพอ ไม่ว่าเรื่องอะไร มันมีหลักอย่างนั้นคือ มันเรียนมาก คิดมาก มันทบทวน มาก มันก็เลยได้ผลดีกว่า ที่จะตั้งใจสอน

ข. ธรรมชาติของพุทธทาสภิกขุ

สำหรับธรรมชาติที่ท่านพุทธทาสใช้มากที่สุดในชีวิตปฏิบัติธรรมคือการพิจารณา สติสัมปชัญญะ ไคร่ครวญ โดยโยนิโสมนสิการหลักการของท่านถือว่าการทำโยนิโสมนสิการ เป็นการเพิ่มพูนความรู้หรือปัญญาอันลึกซึ้ง ก็มาจาก โยนิโสมนสิการ ไม่ว่าเรื่องบ้าน เรื่องโลก เรื่อง ธรรม การรับเข้ามาโดยวิธีใดก็ตาม เช่น ฟังจากผู้อื่น อ่านจากหนังสือหรือจากอะไรก็ตามที่เรียกว่า นอกตัว ฟังมา ก็โยนิโสมนสิการ เก็บไว้เป็นความรู้ เป็นสมบัติ คิดก่อนลงมือทำคือจะโยนิโสมนสิการ ในสิ่งที่จะทำให้เกิดที่สุด ก็ผิดพลาดน้อยที่สุด เรียกว่าไม่ค่อยจะผิดพลาดเลย ในชีวิตของท่าน^{๒๒}

ค. ถูงดวงศัตราของพุทธทาสภิกขุ

กล่าวคือ พุทธทาสภิกขุฉันเพียงครั้งเดียว บิณฑบาตเป็นวัตร ใช้ผ้า ๓ ผืน ใน ระยะเวลาที่พุทธทาสภิกขุย้ายเข้ามาที่สวนโมกข์-ไชยา ท่านมีบริวารและสิ่งของจำเป็นที่ใช้อยู่ไม่กี่ อย่างได้แก่บาตร ตะเกียงน้ำมันมะพร้าวทำด้วยแก้วลอยใส จุดอยู่หน้าพระพุทธรูป หนังสือ ๒-๓ เล่ม ต่อมาเมื่อท่านเริ่มเขียนหนังสือจริงจังขึ้น ท่านจึงมีกุฏิและตะเกียงหลอด เป็นตะเกียงน้ำมัน ขนาดเล็กมีหลอดแก้วยาว สำหรับผ้าห่ม มุ้งและหมอน ท่านจะใช้จิวหรือบางครั้งจะใช้สังฆาฏิ ห่มเป็นผ้าห่ม ส่วนหมอนท่านใช้ไม้สองอันวางหัวท้ายแล้วใช้ไม้กระดานเล็ก ๆ ตอกขวางคล้ายม้า รอนั่งแต่เตี้ย ๆ เท่ากับหมอน และใช้ผ้าสังฆาฏิพับ ๆ รองเสียด้านหนึ่ง ซึ่งหมอนอย่างนี้เป็นของ ธรรมดา ๆ ที่ชาวบ้านใช้กันอยู่ทั่วไป สำหรับมุ้งท่านไม่ได้ใช้ แต่จะใช้เมื่อไม่สบาย ตามปกติจะให้

^{๒๑} พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ* , เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖, หน้า ๔๑๐.

^{๒๒} พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ* , เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖, หน้า ๔๔๐.

ลูกศิษย์ สุมไฟกันยุงให้เท่านั้น ถูดวงค์วัตรของท่านพุทธทาส ท่านถือหลัก การเป็นอยู่อย่าง
ธรรมชาติ^{๒๓}

ง.วัตรปฏิบัติของพุทธทาสภิกขุจนกลายเป็นวัตรปฏิบัติของพระในสวนโมกข์

เมื่อเริ่มตั้งสวนโมกข์พุทธทาสภิกขุได้ปฏิบัติกิจวัตรดังต่อไปนี้จนเป็นแบบแผนให้พระ
ภิกษุสงฆ์ที่เข้าไปอยู่สวนโมกข์ภายหลังต้องปฏิบัติตาม และกิจวัตรนี้ยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงจาก
เมื่อ ๕๐-๖๐ ปีก่อนคือ ชีวิตสวนโมกข์จะเริ่มประมาณตี ๔ เสียงระฆังบอกเวลาให้มาทำวัตรเช้าที่
บริเวณลานหินโค้งแล้วนั่งสมาธิจนสว่าง แล้วแยกย้ายออกบิณฑบาตไปตามทิศต่างๆ รูปเดียวบาง
สองรูป หรือหลายรูป ไปตามถนนใหญ่ หรือเลียบไปตามสวนและนา เมื่อบิณฑบาตเสร็จ จะเดิน
กลับเป็นเวลาใกล้เคียงที่เด็กนักเรียนเดินไปโรงเรียนแล้วถึงสวนโมกข์ประมาณโมงเช้า พระเณรที่
กลับถึงก่อนจะทำความสะอาดวัด โดยการกวาดบริเวณลานวัด ท่านให้คติธรรมว่า เป็นการกวาด
ความเห็นแก่ตัว เวลา ๘.๐๐ น.จึงฉันภัตตาหารเข้าด้วยกัน เมื่อฉันอาหารเสร็จ ท่านพุทธทาสจะ
สนทนารวมกับพระเณร บางครั้งนานเป็นชั่วโมง แต่เมื่อท่านมีปัญหาสุขภาพกิจกรรมนี้จึงงดไป
เมื่อฉันเสร็จพระทุกรูปต้องล้างบาตรเอง แม้ท่านพุทธทาสเองก็เหมือนกัน โดยถือคติตามป้ายที่ติด
ไว้ว่า “ที่นี่ไม่ต้อนรับ ผู้ล้างจานข้าวไม่เป็น” ฉันเช้าเสร็จก็แยกย้ายไปปฏิบัติกิจของตน เนื่องจากไม่
ฉันมือเพลร่วมกัน พระที่ฉันวันละ ๒ มื้อจะนำอาหารใส่บาตรเผื่อไปสำหรับมือเพล ยกเว้นวันโกนซึ่ง
สวนโมกข์ถือว่าเป็นวันกรรมกรพระเณรจะทำงานใช้แรงงานร่วมกัน เพื่อสร้างคติธรรมว่าชำระล้าง
ความเห็นแก่ตัว ทางวัดจึงจัดภัตตาหารเพลให้อีกมื้อหนึ่ง ท่านพุทธทาสให้หลักเรื่องการฉันไว้ว่า
ไม่มีกฎตายตัวว่าพระทุกรูปจะต้องฉันมือเดียวหรือฉันอาหารมังสวิรัตินี้ให้เป็นวัตรของแต่ละรูปไป มิ
ให้ถือเป็นการอดความเคร่ง แต่เน้นที่จะให้เป็นผู้เลี้ยงง่าย ไม่เป็นภาระแก่ชาวบ้าน ฉันอาหารทุก
ชนิดทุกมื้อโดยพิจารณาว่าเป็นธาตุเพื่อยังชีวิตมิใช่เพื่อความอร่อย เมื่อถึงวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ และ
แรม ๑๕ ค่ำหรือวันสำคัญทางศาสนา พระสงฆ์ส่วนใหญ่จะมารวมกันบนเขาพุทธทองซึ่งเป็น
อุโบสถท่ามกลางธรรมชาติ เพื่อทำสังฆกรรม

^{๒๓}พระประชา ปสนุนธมโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์
ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖, หน้า ๔๗๓).

๓.๑.๔ การเผยแพร่ธรรม

การเผยแพร่ธรรมของท่าน ท่านได้ดำเนินการดังนี้ ๑.งานเขียนหนังสือ ๒.การเทศน์ และการแสดงธรรม ๓.ปาฐกถาธรรม ๔.เทพธรรมะ จะกล่าวรายละเอียดตามลำดับดังนี้

๑)งานเขียนหนังสือ

หลังจากที่ท่านสร้างสวนโมกข์-ไชยา ไม่นาน ท่านคิดทำหนังสือพุทธศาสนา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแพร่ธรรมะ และเพื่อแถลงกิจการของคณะธรรมทานและสวนโมกข์^{๒๔} นามปากกาที่พุทธทาสภิกขุใช้มีมากมาย ได้แก่ “พุทธทาส” จะเขียนเรื่องธรรมะโดยตรง “อินุทปญญ” กับ “ธรรมโยธ” จะเขียนเรื่องให้คนโกรธ เพราะจะวิจารณ์กันอย่างแรง กระแทกกันแรง “สิริวยาส” เขียนโคลงกลอน “สังฆเสนา” เขียนแบบนักรบเพื่อธรรม ส่วน “ทูลโลกา รมณจิต” เขียนเรื่องปรารภนาโลก “ข้าพเจ้า” เขียนเรื่องแง่คิดซ้ำ ๆ “นายเหตุผล” เป็นกวีแกล้งเขียน เป็นเจตนาที่จะให้ผู้อ่านคิดนึกในทุกแง่ทุกมุม แกล้งเขียนค่านพุทธศาสนา ถ้าจะค่านมันจะค่านได้อย่างนี้ ให้คนอื่นได้วินิจฉัยได้ความรู้ทางพุทธศาสนามากขึ้น ต่อมาเมื่อพุทธทาสภิกขุ มุ่งเน้นการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก โดยค้นคว้าศึกษาพระไตรปิฎก ท่านจึงได้เขียนตามรอยพระอรหันต์ ขึ้นโดยคัดเลือกเอาพระไตรปิฎก ส่วนหรือสูตรที่ควรจะเผยแพร่ มาแปลลงในหนังสือพิมพ์ ต่อมาเมื่อท่านค้นคว้าระบบสมาธิภาวนาอย่างละเอียด ท่านมีได้นำมาเขียนชนต่อกับตามรอยพระอรหันต์ หากแต่ให้พิมพ์แยกต่างหากเป็น “อานาปานสติภาวนา ฉบับสมบูรณ์”

นอกจากนี้ ท่านยังได้ทำหนังสือเกี่ยวกับหลักสูตรนักรบธรรมเล่มหนึ่งคือ ศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี เป็นธรรมวิภาคนวกฎมีทำสำหรับใช้ตั้งแต่นักรบธรรมตรีขึ้นไป ท่านได้ทำหนังสือเล่มนี้โดยอธิบายความให้เข้าใจ ชัดเจนเป็นระบบ ทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น สะดวกขึ้น ลึกซึ้งกว่างานเขียนต่อ ๆ มาคือ “เรื่อง ปมเชื่อง” “เรื่อง อัสมินานะ ตัวกู-ของกู” ท่านกล่าวว่า ธรรมดาเรื่องทั้งหลายที่เกิดขึ้น ทั้งทางโลก ทางธรรม นั้น มันมีมูลมาจากปมเชื่องทั้งนั้น^{๒๕} และงานเขียนชุดใหญ่ ๆ ได้แก่ หนังสือชุด “ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส”, หลักพุทธศาสนาสำหรับผู้มีการศึกษา, หนังสือธรรมบรรยาย “ชุดลอยปทุม”, หนังสือธรรมบรรยาย “ชุดหม่นล่อธรรมจักร”, หนังสือชุด “ไตรรัตน์ขจัดทุกข์”, หนังสือชุด “บัวหลวง”, หนังสือชุด “เกิดทุนธรรม” และ “ทุนธรรม”, หนังสือ

^{๒๔} พระประชา ปสนุณมโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ* เ ล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖, หน้า ๑๔๗.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.

“เอกสารชุดมองด้านใน งานเขียน–งานแปลของท่านพุทธทาสชุด “พุทธประวัติจากพระโอษฐ์” ซึ่งแยกย่อยออกเป็นตอน ๆ หลายตอนนั้น ท่านเล่าว่าท่านพอใจ “อริยสังคจากพระโอษฐ์” มากที่สุด เพราะทำได้สมบูรณ์ที่สุด จนท่านกล่าวว่าสามารถฝากไว้เป็นอนุสาวรีย์ในโลกได้ชุดจากพระโอษฐ์นี้ ได้รับคำชมจาก สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมาจารี) ทั้งต่อหน้าลับหลัง ว่าแปลได้ดี แปลได้ถูกต้องและยังไพบเราะอีกด้วย ^{๒๖}

๒) การเทศน์และการแสดงธรรม

พุทธทาสภิกขุเริ่มเทศน์ ตั้งแต่บวชพรรษาแรก โดยท่านเจ้าอาวาส ให้ท่านเทศน์แทน ซึ่งการเทศน์ครั้งแรกเป็นที่เลื่องลือและศรัทธาแก่ญาติโยมเป็นอย่างมาก ต่อจากนั้นมาท่านมีเทศน์เป็นประจำ ท่านกล่าวว่า การเทศน์ของท่านนั้น ต้องการจะช่วยให้ประชาชนให้รู้ธรรมะได้อย่างไรเท่านั้น จุดมุ่งหมายการแสดงธรรมของท่านเพื่อให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ทางธรรมมากที่สุด โดยผู้ฟังด้วย แล้วก็คิดขยายต่อไป เมื่อพูดมากขึ้น ศึกษามากขึ้น ทำให้รู้ธรรมะลึกซึ้งยิ่งขึ้นท่านเล่าว่า ตอนที่ย้ายเข้ามาที่สวนโมกข์ใหม่ ๆ นั้น จะเทศน์วันประจำปีบ้าง วันพระบ้าง วันสำคัญบ้าง ต่อมาเริ่มเทศน์เป็นชุดตอนบรรยายพิเศษประจำคืน ในระหว่างพรรษาได้ทำอยู่หลายปี ซึ่งพระเชื้อ สิริปณฺโ จะเป็นผู้จัดอย่างเอาจริงเอาจังอย่างตั้งใจ อยากรู้จริง ต่อมาคำเทศน์หรือบรรยายธรรม ได้ถูกนำมาพิมพ์เป็นหนังสือหลาย ๆ ชุด ก็ได้อาศัยบันทึกของพระเชื้ออย่างมากมาย ^{๒๗} ในภายหลังเมื่อมีเครื่องบันทึกเสียง ก็ใช้วิธีบันทึกเสียง ถอดเทป แล้วจึงนำมาพิมพ์เป็นหนังสือ การเทศน์อบรมที่ใช้เป็นแบบอย่างและนำมาพิมพ์ที่สำคัญได้แก่

๑. ชุดอบรมธรรม (พ.ศ.๒๕๑๒) ใช้อบรมนักศึกษาที่มาสวนโมกข์กันมากมาย

๒. ชุดชมราวาสธรรม (พ.ศ.๒๕๑๓) และมหิดลธรรม (พ.ศ.๒๕๑๗)

๓. การอบรมข้าราชการตุลาการและผู้พิพากษา ซึ่งท่านพุทธทาสได้อบรมทั้งหมด

๑๔ รุ่น เป็นเวลา ๑๔ ปี ผลจากการอบรมชุดผู้พิพากษาครั้งแรก ได้กลายมาเป็น คู่มือมนุษย์ พิมพ์ทั้งภาษาไทย อังกฤษ และเยอรมัน

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

^{๒๗} พระประชา ปสนฺนธมฺมิ, **อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๑.

๓) ปาฐกถาธรรม

ปาฐกถาธรรมชุดพุทธธรรมที่กรุงเทพฯ ซึ่งสมาคมพุทธธรรม โดยพณฯ ท่าน
สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้กราบนิมนต์ท่านให้เทศน์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๓ เรื่อยมา พ.ศ. ๒๔๙๓ ท่าน
ได้เทศน์เกี่ยวกับพุทธธรรมในทุกแห่งทุกมุม เช่น

๑. วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม (พ.ศ. ๒๔๘๓)
๒. ผลแห่งความสงบในฐานะเป็นพุทธธรรม (พ.ศ. ๒๔๘๕)
๓. พุทธธรรมกับสันติภาพ (พ.ศ. ๒๔๘๙)
๔. พุทธธรรมกับประชาธิปไตย (พ.ศ. ๒๔๙๐) เป็นต้น

ตลอดชีวิตของท่านพุทธทาสนั้น การเทศน์ การบรรยายธรรม ตลอดจนปาฐกถา
ธรรม ล้วนเป็นกิจวัตรที่ท่านได้กระทำมาตลอด ทั้งภายในวัดและภายนอกวัด เช่น ภาคกลาง ที่
กรุงเทพฯ ราชบุรี เพชรบุรี หรือ ตามหัวเมืองปักษ์ใต้ ๑๔ จังหวัด เป็นต้น อีกทั้งท่านยังเทศน์ใน
ต่างประเทศอีกด้วย เช่น ปาฐกถาในงาน ฉัตรสุตยาคายนา ของการประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่ง
โลก ที่ประเทศพม่า (พ.ศ. ๒๔๙๗) เป็นต้น

๔) เทปธรรมะ

ธรรมบรรยายของท่านพุทธทาสที่บันทึกลงในเทปบันทึกเสียงนั้น มีมากมาย
มหาศาล เทปบางส่วนได้ถอด และจัดพิมพ์เป็นหนังสือชุดธรรมโฆษณบ้างแล้ว ธรรมบรรยาย
ส่วนมาก จะเป็นธรรมบรรยายประจำวันเสาร์ ซึ่งท่านได้แบ่งเป็นภาค ๆ มากมาย ดังนี้

- ภาคมาชฌุชา, ภาควิสาชฌุชา, ภาคอาสาฬหชฌุชา
๑. ชุดอิทัปปัจจยตา, พุทธจริยา, ปฏิปทาปริทรรค์
 ๒. ชุดธรรมสังัจจกัณณก, อะไรคืออะไร, ใครคือใคร เป็นต้น^{๒๔}

^{๒๔} มุลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป, ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธทาสภิกขุ มิตินิคมของพระพุทธ
ทาสภิกขุ มิตินิคมของพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า
๓๓๕.

๓.๑.๕ มรณภาพของท่านพุทธทาส

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ท่านอาพาธด้วยเส้นเลือดแตกในสมอง ซึ่งท่านถูกนำตัวส่งไปรักษาที่โรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี และในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ได้นำท่านกลับมาที่สวนโมกข์อีกครั้ง ก่อนที่จะนำท่านเข้ารับการรักษาต่อที่โรงพยาบาลศิริราช จนถึงวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๓๖ บรรดาศิษย์จึงนำท่านกลับมาที่สวนโมกข์ท่านพุทธทาสจึงถึงการมรณภาพ ที่สวนโมกข์ในวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๓๖ เวลา ๑๑.๒๐ น. รวมอายุได้ ๘๗ ปี

๓.๑.๖ สรุป

ชีวิตพุทธทาสภิกขุเป็นฆราวาส เพียง ๒๐ ปี ถือเพศบรรพชิต ๖๐ กว่าปี เมื่อครั้งท่านบวชใหม่ ท่านเคยปรารภไว้ว่าเมื่อถือเพศเป็นนักรบแล้วจะทำประโยชน์ให้ส่วนร่วมมากที่สุดตามที่เสนอประวัติมาข้างตน ท่านก็ทำตามที่ท่านตั้งอุดมการณ์ไว้อย่างมั่นคงคือทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ให้มากที่สุดที่จะทำได้ โดยอาศัยการเรียนรู้ของท่านเองเป็นหลักทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเอง เพื่อนำคุณค่านั้นทำประโยชน์ให้แก่สังคมส่วนร่วม

๓.๒. อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง

ท่านมีอุปนิสัยที่นำศึกษาทั้งหมด ๑๕ ข้อ เป็นการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองมีรายละเอียดที่จะกล่าวดังนี้

๓.๒.๑ ความรักในการศึกษา

ท่านบอกกล่าวในเรื่องนี้ด้วยตัวท่านเอง ว่าท่านเป็นนักศึกษาโดยตนเองทุกวิชาเช่นภาษาไทย เพราะออกโรงเรียนก่อนวัยหลังบิดาเสียชีวิต ต้องออกไปทำการค้าขายแทนบิดา วิธีเรียนต้องเรียนเอาเองจากหนังสือต่างๆ ไป หนังสือพิมพ์ นอกจากนั้นก็มีการอังกฤษ ประวัติศาสตร์ จิตวิทยาวรรณคดี วิธีเรียนโดยสะสมตำราเรียนเอง ภาษาบาลีเรียนในชั้นเรียนเพียง ๖-๗ เดือนเรียนกับอาจารย์ตัวต่อตัว ๑ ปีสอบเปรียญตรีได้(๓ ประโยค ตก ๔ ประโยค จึงหยุดเรียนชั่วคราวและเริ่มต้นใหม่เมื่อเริ่มตั้งสวนโมกข์ และยังเรียนเรื่อยมาจนท่านมรณภาพ เหตุที่ท่านชอบ

การศึกษาชนิดช่วยตัวเองนี้ เพราะทำแล้วมีความสุข เนื่องจากเห็นความสามารถและความ
เสียสละของท่าน^{๒๙}

.ผู้วิจัยขอนำเสนอบุคคลที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุในเรื่องนี้ ไว้ ๖ ท่าน ดังนี้

๑)พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุไว้เกี่ยวกับความ
รักในการศึกษาของท่านไว้ว่า พระรุ่นใหม่ดำเนินรอยตามในเรื่องความใฝ่รู้ใฝ่ปฏิบัติ เรียนรู้ด้วย
ตนเอง ท่านค้นคว้าทดลองหรือปฏิบัติไปเรื่อยๆ นับว่าสอดคล้องกับแนวการศึกษาตลอดชีวิต ใคร
อยากจะศึกษาค้นคว้าต่อเนื่องโดยที่ไม่อยู่ในระบบด้วยตนเอง ก็ทำแบบท่าน^{๓๐}

๒)พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึง พุทธทาสภิกขุในเรื่องการศึกษาเรียนรู้ ไว้ว่า ท่าน
พุทธทาสภิกขุมีปณิธานเพื่อฟื้นฟูพุทธศาสนา ท่านจึงเริ่มศึกษาเรื่องนี้จากพระไตรปิฎก ซึ่งเป็น
ข้อมูลปฐมภูมิ เมื่อศึกษาแล้วก็ปฏิบัติเพื่อคุณอย่างจริงจัง นับเป็นก้าวแรกในพระพุทธานุภาพ แล้ว
ก้าวต่อไปนำหลักธรรมในพระไตรปิฎกมาประยุกต์ใช้และนำมาเผยแพร่ด้วยภาษาที่ร่วมสมัยเข้าใจ
ง่าย เช่นทำงานด้วยจิตว่าง คือด้วยความไม่ยึดถือ หรือไม่เห็นแก่ตัว และเห็นคุณค่าของธรรมะที่จะ
ช่วยตัดทอนความเสื่อมของโลก จึงคิดสร้างพลังทางศีลธรรม จริยธรรมขึ้น ท่านเองร่วมกับญาติ
และมิตรสหายเริ่มบทเรียนนี้ด้วยความมุ่งมั่น และไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือสำคัญมั่นหมาย และทำ
ความรู้สึกละที่ทำงานนั้นสำเร็จอยู่ตลอดเวลา ท่านศึกษาเรียนรู้เมื่อนานที่สุดท้ายของชีวิต ทุกวันนี้
ด้วยท่านเป็นผู้ชี้แนะจึงทำให้คนสนใจพุทธศาสนาและการปฏิบัติธรรมมีมากขึ้น เช่นมีผู้เข้าอบรม
กรรมฐานเนตตลอดทั้งปี ที่พุทธสมาคม เป็นต้น^{๓๑}

๓)ดร.พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ เจ้าอาวาสวัดพุทธปัญญา แคลิฟอร์เนีย
สหรัฐอเมริกา ได้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุเรื่องการศึกษาเรียนรู้พระไตรปิฎก ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าว
ว่าพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นหรือไม่ ธรรมะมีอยู่แล้วพร้อมกับโลก และสามารถประยุกต์ใช้ได้ทุกเรื่อง
และที่ท่านศึกษาธรรมและเรียนรู้ธรรมจากแหล่งรู้ที่ถูกต้องชัดเจน ทบทวนแล้วอย่างมั่นใจท่านจึง
ประยุกต์ธรรมมาใช้โดยตั้งปณิธานไว้ ๓ ข้อคือให้ศาสนิกชนเข้าถึงแก่นศาสนาของตน เพราะ
จุดมุ่งหมายทุกศาสนาเหมือนกันคือไม่เห็นแก่ตัว ทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา นำโลก
ออกมาจากวัตถุนิยม เมื่อสามารถเข้าถึงแก่นศาสนาของตนได้แล้วความเห็นแก่ตัวย่อมไม่มี

^{๒๙} พุทธทาสภิกขุ, **ลิขิตพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรม** กรุณา กุศลลาภย์, พิมพ์ครั้งที่ ๑
(กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๓) หน้า ๘๐-๘๑

^{๓๐} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ สุภาพ
ใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓-๕๔.

สามารถทำความเข้าใจศาสนาได้ และเอาตัวออกจากวัตถุนิยมได้แน่นอน จึงเกิดสันติสุขในตัวเอง และสันติภาพต่อสังคมส่วนรวม ทั้งสามอย่างกระทำให้อยู่ สอนโมกขพลาหมรับบุคคลทุกเพศทุกวัยที่สามารถเข้าศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมได้ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศทุกเดือนตามตารางที่กำหนด เมื่อเข้ามาศึกษาธรรมส่วนโมกข์แล้วสามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และสอนโมกข์สอนธรรม โดยมีสภาพแวดล้อมเป็นธรรมชาติเป็นครู และนำตนออกจากวัตถุนิยมโดยทำโบสถ์อย่างสวนโมกข์ ค่าสร้างไม่ถึงพันบาท อยู่อย่างต่ำมุ่งกระทำอย่างสูง เป็นคติธรรมที่ปฏิบัติของสวนโมกข์ ไม่มีผู้รับบริจาค ท่านเน้นทำบุญด้วยจิตที่มีธรรมอยู่ในจิต หรือศรัทธาคูปัญญาท่านพุทธทาสภิกขุชี้แนะให้ท่านศึกษาพระไตรปิฎกด้วย เมื่อท่านไปสร้างวัดชื่อพุทธปัญญา ที่เมืองโพโมน่า แคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา เน้นพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขา เป็นที่ศึกษาและเผยแผ่พุทธธรรม เป็นที่ฝึกฝนพุทธภาวนา และเน้นนโยบายเหมือนสวนโมกข์คือเขตปลอดการเรียไร พิธีกรรมนอกศาสนา และการค้าขายทุกชนิด^{๓๒}

๔) พระภิกษุโพธิคุณ (โพธิ์ จนฺทสโร) เจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหล ศิษย์พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุ เป็นตัวอย่างในการทำงาน ทำงานทั้งวันไม่เคยหยุด ทำงานแบบจิตว่าง คือทำงานแบบไม่ยึดมั่นถือมั่น เมื่อท่านสอนปริยัติจะปฏิบัติให้ดูด้วยเป็นแบบอย่าง ท่านศึกษาเรื่องในพระไตรปิฎกมากมายแล้วนำมาเสนออย่างชัดเจน เช่นปฏิจลสมุปบาท ฯลฯ ยังนำมาเรื่องในพระไตรปิฎกอีกหลายเรื่อง เมื่อนำมาศึกษาแล้วท่านเน้นเรื่องดับทุกข์ทั้งหมด ที่สำคัญคือความยึดมั่นถือมั่น ท่านพุทธทาสศึกษาเรียนรู้จากการที่ผู้อื่นพูด ท่านเป็นผู้ฟังที่ดี พูดดีหรือไม่ดีไม่สำคัญ ท่านให้เหตุผลว่าท่านเป็นคนมีความคิดเป็นอิสระ จึงต้องฟังความคิดของทุกคนเสียก่อน ฟังอย่างตั้งใจอย่างไตร่ตรอง แล้วสามารถพูดให้ผู้อื่นฟังอย่างถูกต้องได้^{๓๓}

๕) อาจารย์สันติกโร ในอดีตเป็นศิษย์ของท่านพุทธทาสภิกขุ อุปสมบทเมื่อ ๒๗ มกราคม ๒๕๒๘ หลวงพ่อปัญญานันทะเป็นพระอุปัชฌาย์ และจำพรรษาอย่างต่อเนื่องอยู่ในสวนโมกข์ยาวนานเกือบ ๑๕ พรรษา ได้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุไว้ ท่านเป็นแบบอย่างในการรับใช้ธรรมะ นับเป็นเวลาหลายสิบปี ใช้เวลาเต็มที่แต่ละวันในการศึกษาค้นคว้า คิดพิจารณา และปฏิบัติธรรม ท่านนำความรู้ทั้งหมดที่ได้มาจากการกระทำดังกล่าว ออกมาเผยแผ่ทำออกมาเป็นหนังสือจำนวนมหาศาล อันมีคุณค่าลึกซึ้ง เน้นค้นคว้าหาการดับทุกข์ อาจารย์สันติกโรเอาแบบอย่างจากท่านในเรื่องค้นคว้าและพิจารณาธรรมจากพระสูตร ตลอดคิดประยุกต์หลักธรรมมาใช้กับชีวิตประจำวัน

^{๓๒} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

โดยเฉพาะชีวิตในสหรัฐอเมริกา และสิ่งที่อาจารย์ปฏิบัติอยู่เรื่อยเหมือนท่านพุทธทาสคืออานาปานสติ ปัจจุบันอาจารย์สันติกโรได้เช่าที่ที่เมืองโอ๊ค(OAK) พาร์ค สร้าง Liberation Park เป็นสถานปฏิบัติธรรมตามนัยสวนโมกข์คือเปิดกว้างให้ทุกลัทธิศาสนาเข้ามาหาความสงบจิตใจ และพัฒนาสติปัญญา^{๓๔}

๖) ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวพุทธทาสภิกขุเรื่องการศึกษาเรียนรู้ของท่าน ไว้ว่า อาจารย์พุทธทาสภิกขุมีคำสอนที่ท่านค้นคว้าที่เรียกว่าสกัดเพชรออกมาจากพระไตรปิฎกเป็นขุมทรัพย์แห่งปัญญาอันยิ่งใหญ่ ตลอดทั้งท่านถือทุกอย่างเป็นการเรียนรู้ ทุกอย่างที่ถูกรอบตัวท่าน เช่น เรียนรู้จากไก่ จากปลา จากกบ จากความเจ็บไข้ การเรียนรู้ทำให้ท่านฉลาดขึ้นและเป็นคนดีขึ้นทุกวัน ท่านจึงเป็นบุคคลตัวอย่างที่เรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ท่านเดินรอยตามพระพุทธเจ้าที่พระองค์ท่านเรียนรู้ที่จะเป็นอิสระจากทุกข์ทั้งปวง พุทธทาสภิกขุก็เอาอย่างนั้นจึงทำให้ท่านมีศักยภาพมาก ในการสอนธรรมะ ธรรมะของท่านมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ในเครื่องเทพบินที่กเสียง อยู่ในอากาศ อยู่ในต้นไม้ใบหญ้า ที่กล่าวว่าท่านพุทธทาสไม่ตาย หมายความว่าท่านอยู่ในทุกหนทุกแห่งคือสิ่งที่ท่านกระทำ ธรรมะ กับธรรมชาติ เป็นเรื่องเดียวกัน^{๓๕}

ท่านเป็นบุคคลตัวอย่างในการศึกษาค้นคว้าเรียนรู้ด้วยตนเอง ที่ประสบความสำเร็จระดับโลกจากความรู้สามัญของท่านแค่ ม.๒ ความรู้บาลีของท่านแค่เปรียญ ๓ แต่ท่านสามารถพัฒนาความรู้ได้ทุกสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหรือที่ท่านสนใจ มีความรู้ธรรมะในพระไตรปิฎกอย่างดีเลิศ สามารถนำธรรมะที่ลึกซึ้งออกมาสั่งสอนโดยไม่ปิดบัง ให้พุทธศาสนิกชนทราบทั่วแท้จริงแล้วพระพุทธเจ้าสอนอะไร เมื่อปฏิบัติตามแล้วจะมีผลอย่างไร และมีความสามารถนำธรรมะนั้นๆ มาสื่อความหมายให้คนร่วมยุคสมัยเข้าใจอย่างชัดเจน ตลอดทั้งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ในสมัยปัจจุบันเพราะธรรมะเป็นอภิกาลิก ท่านเป็นผู้กล้าแสดงออกทั้งทางกาย วาจา ในสิ่งที่ท่านศึกษาถูกต้องดีแล้ว ความรักในการเรียนรู้ ทำให้เกิดความรู้ในธรรม

๓.๒.๒ การคิดอย่างละเอียดรอบคอบก่อนทำ

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงตัวท่านเองเมื่อให้สัมภาษณ์พระประชา ปสนุนธมฺโม ในหนังสือเล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ไว้ว่าท่านเพิ่มพูนความรู้ ปัญญาอันลึกซึ้ง เกือบทุกเรื่องจะเป็นเรื่อง

^{๓๔} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๐- ๒๙๔.

^{๓๕} หนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๑๖๖.

โลก เรื่องธรรม ได้มาจากการฟัง การอ่าน จะโยโสมนสิการเก็บไว้ เป็นความรู้ เมื่อจะคิดทำอะไรก็โยโสมนสิการในสิ่งที่จะทำ ให้ดีที่สุด นับว่าไม่ผิดพลาดเลย เพราะท่านโยโสมนสิการตลอดเวลา และฉลาดมาด้วยวิธีการเช่นนั้น^{๓๖}

ผู้วิจัยขอนำเสนอบุคคล ๒ ท่าน ที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุในเรื่องนี้ ดังนี้

๑) พระภควาโพธิคุณ (โพธิ์ จันทโร) เจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหล ศิษย์พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุ ไว้เมื่อท่านมอบหมายให้รับผิดชอบงานช่างที่สวนโมกชนานาชาติ ในการสร้างธรรมมาตา เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมทุกปี จะก่อสร้างอะไรลงไปมันทำยาก ท่านพุทธทาสให้สติว่า ถ้ามีปัญหา ทำได้ คือต้องใช้ความคิดอยู่ตลอดเวลา ในหนึ่งเรื่องให้คิดอย่างน้อยต้องร้อยครั้ง คิดว่าถูกแล้ว หยุดไว้ก่อน แล้วคิดใหม่ ถูกแล้ว ถูกแล้ว หยุดไว้ก่อน แล้วคิดใหม่อีก นับว่าท่านเป็นผู้ที่คิดละเอียดรอบคอบมาก^{๓๗}

๒) พระพรเทพ จิตปัญโญ พระเลขาณุกการส่วนตัวของท่านพุทธทาสภิกขุและสนองงานพิมพ์หนังสือ อยู่กับท่านพุทธทาสประมาณ ๑๘ ปี จนกระทั่งท่านพุทธทาสมรณภาพไป ได้กล่าวถึงท่านพุทธทาสภิกขุเมื่อท่านมีปัญหาอะไรก็แล้วแต่จะหนักจะเบา ท่านพุทธทาสเตือนสติ ให้ใช้สติและปัญญาให้เต็มที่ทุกอย่าง ทุกปัญหาแก้ได้ ท่านพุทธทาสก็ชี้แนะว่าให้ลองไปทำเสียก่อน คือให้รู้จักคิด รู้จักทำ ไม่ยอมแพ้ โดยที่ยังไม่ได้ทำ^{๓๘}

ท่านเป็นนักคิดผู้ยิ่งใหญ่ คือคิดอย่างละเอียดรอบคอบ ละเอียดยิ่งงั้นจึงสามารถทำอะไรได้สำเร็จเสมอ จึงแนะนำให้คนอื่นคิดตามเพราะท่านทำสำเร็จมาแล้ว เมื่อคิดแล้วลงมือปฏิบัติตามความคิดนั้น อย่างที่ท่านคิดจะหาที่สักแห่งเพื่อปฏิบัติธรรมหรือปฏิบัติไตรสิกขาจึงเกิดสวนโมกข์ขึ้น เมื่อเกิดสวนโมกข์แล้วสิ่งที่คิดต่อไปคือหาผู้อุปถัมภ์ จึงเกิดคณะธรรมทานคิดต่อไปอีกหาสื่อที่จะบอกกล่าว ว่าคณะบุคคลเหล่านี้ทำอะไรอยู่ จึงเกิดหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาคิดต่อไปอีกหาทุนดำเนินการจากใคร ซึ่งมีให้แน่นอนถ้ามีปัญญาพูดให้ท่านเข้าใจ จนทำให้มารดาท่านสละเงินก้อนสุดท้ายที่ท่านมีอยู่ให้เป็นกองทุนดำเนินการทั้งสำนักปฏิบัติและการออกหนังสือ สิ่งที่เกิดมีกับท่านเนื่องมาจากความคิดทั้งสิ้น การเรียนรู้ในเรื่องนี้ของท่านทำให้ท่านไม่ประมาท

^{๓๖} พระประชา ปสนุณธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๐

^{๓๗} อรศรี งามวิทยาพงศ์, *เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔-๕.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

๓.๒.๓ มีขันติธรรมในความคิดเห็นต่าง

ผู้วิจัยขอนำเสนอบุคคล ๑ ท่าน ที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุในเรื่องนี้ ดังนี้

พระภราวณาโพธิคุณ (โพธิ์ จันทสโร) เจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหล ได้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุ เรื่องความอดทนในความคิดเห็นต่าง ท่านมีขันติสูงมากในเรื่องนี้^{๓๙} ทั้งเรื่องที่ท่านอภิปรายกับม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ทั้งเรื่องอภิรกรรมที่ท่านกล่าววิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นของที่เพิ่มเข้ามาครั้งหลัง หลายยุคหลายสมัย สำหรับประเทศไทยมีการโฆษณาให้หลงใหล จนกลายเป็นเรื่องยึดถือมากมาย ท่านก็อยากกล่าวให้รู้ว่าไม่ต้องยึดถือกันมาก จะกลายเป็นเรื่องงมงาย^{๔๐} จึงเป็นเหตุให้ใครต่อใครชวนกันด่าและเขียนโจมตีท่านอย่างรุนแรง ท่านได้กล่าวเรื่องนี้ไว้ว่าเมื่อท่านมีความคิดอิสระ จึงต้องฟังความคิดเห็นของทุกคนเสียก่อน ฟังอย่างตั้งใจ อย่างไต่ตรอง ท่านจึงสามารถพูดให้ถูกต้องได้ด้วยเหตุนี้เมื่อมีใครพูดท่านมักจะมานั่งฟังด้วย อย่างตั้งใจฟังว่าเขาพูดอะไร เรื่องอะไร^{๔๑}

เรื่องนี้ท่านมีความคิดเห็นว่า เมื่อมีความคิดอิสระจึงต้องฟังคนอื่นพูดอย่างตั้งใจ จะได้รับรู้เรื่องว่าเขาพูดอะไร ท่านจะได้พูดได้ถูก ฉะนั้นท่านจึงต้องมีความอดทนในการฟังที่เขาพูด เพราะบางครั้งมีการด่าอยู่ในตัว เพราะไม่เห็นด้วยกับที่พุทธทาสภิกขุพูดถึงแม้บางครั้งท่านพูดความจริงแต่ไปขัดศรัทธาของผู้อื่นเช่นเรื่องอภิรกรรม การเรียนรู้เรื่องนี้ของท่านทำให้เห็นสรรพสิ่งตามความเป็นจริง

๓.๒.๔ การใช้ชีวิตเรียบง่าย

พุทธทาสเป็นพระภิกษุที่ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย ในสวนโมกข์จึงมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายเสียทุกเรื่อง จึงมีคำขวัญที่ตั้งขึ้นไว้เพื่อเตือนสติชาวสวนโมกข์เสมอว่า “อยู่อย่างต่ำแต่มีการกระทำอย่างสูง” ดังที่ท่านปฏิบัติให้เห็นอยู่ประจำ ตามที่ท่านกล่าวเองและผู้อื่นกล่าวถึงคือ

^{๓๙} อรรถวิงามวิทยาพงศ์, เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๗.

^{๔๐} พระประชา ปสนุนธมโม, อดีตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖๒

^{๔๑} อรรถวิงามวิทยาพงศ์, เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๘

ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงการใช้หมอนไม้ในสวนโมกข์ มี ๒ แบบ คือสวนโมกข์เก่า ใช้แบบคล้ายม้านั่งเตี้ยๆ สวนโมกข์ใหม่อย่างที่ใช้อยู่ทุกวันนี้แบบท่อนไม้ เริ่มใช้เมื่ออบรมธรรมทูต เอาแบบมาจากพวกกษัตริย์ลิจฉวีที่หนุนท่อนไม้เพื่อให้เข็มแข็งอย่างนักรบ นักบวชเอามาใช้เพื่อสันโดษเล็กน้อย ไม่ให้นอนมาก^{๔๒}

ผู้วิจัยขอนำเสนอบุคคล ๒ ท่าน ที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุในเรื่องนี้ ดังนี้

๑) พระภavanaโพธิคุณ (โพธิ์ จันทสโร) เจ้าอาวาสวัดธารน้ำไหล ได้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุเรื่องความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ท่านใช้หมอนไม้ ไม่มีเสื่อ เมื่อท่านไม่สบาย ท่านไปนอนในห้องน้ำเพื่อความสะดวก เมื่อมรณภาพก็มรณภาพในห้องนั้น^{๔๓}

๒) พระสิงห์ทอง เขมियो พระอุปัฏฐากรับใช้พุทธทาสภิกขุช่วงปัจฉิมวัยเป็นเวลานานเกือบ ๒๐ ปี จนกระทั่งท่านมรณภาพ พระสิงห์ทองเล่าว่าท่านมาอยู่สวนโมกข์ตั้งแต่ไม่มีถนนตัดผ่านหน้าวัดจนกระทั่งมีถนน พุทธทาสภิกขุอยู่มาอย่างไรก็อยู่อย่างนั้น ใช้อะไรมาอย่างไร ท่านก็ยังใช้อย่างเดิม ไม่ใช้อะไรฟุ่มเฟือย ถ้ามีเพียงพอก็เผื่อแผ่พระด้วยกัน ในจำนวนที่เท่าๆกันท่านทำอย่างนี้มาตลอด สบู่ที่ท่านใช้ส่องน้ำก็ใช้อย่างเดียวมาตลอดคือสบู่ก้อนชั้นไลท์หรือสบู่ของจีนก้อนเล็กๆตราเจดีย์ ใช้ทั้งส่องน้ำ ชักผ้า ท่านไม่เคยใช้สบู่หอมถึงแม้จะมีคนเอามาถวายมากมาย และกิจวัตรของท่านอีกอย่างหนึ่งที่ท่านยังมีสุขภาพแข็งแรงคือตื่นนอนก็จะส่องน้ำ บางครั้งก็ส่องช่วงเย็น ส่องช่วงเช้าเวลาที่พระทำวัตรเช้า ที่ส่องน้ำคือตมุน้ำหลังกุฏิไม่ใช่ห้องน้ำ ท่านปฏิบัติแบบพระป่า คือใช้ชีวิตอยู่แบบเรียบง่าย^{๔๔}

การดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย เป็นการไม่ติดยึดในตัวตน และวัตถุสิ่งของ ตามที่ท่านสอนเรื่องปณิธานข้อที่ ๓ ให้นำตัวออกมาจากวัตถุนิยม เพราะวัตถุนิยมทำให้เห็นแก่ตัว มีการเสพและสะสมวัตถุ ท่านไม่มีของส่วนตัวจึงใช้ของส่วนรวมจึงไม่เป็นผู้สะสมวัตถุ การเรียนรู้เรื่องนี้ของท่านคืออยู่อย่างต่ำ เพื่อพัฒนาตนทำอย่างสูงอีกต่อไป

^{๔๒} พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๗๘.

^{๔๓} สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, *ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส*, พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๓๓.

^{๔๔} อรรถวิงามวิทยายาศ, *เกียรติธรรมจากเกียรติชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

๓.๒.๕ มีความเพียรพยายามและจริงจังในสิ่งที่ทำ

พุทธทาสภิกขุท่านได้เล่าเรื่องราวของท่านเองกับอาจารย์กรุณา กุศลลาสัย ดังมีใจความว่าท่านมีความรู้สามัญ แค่ ม.๒ มีความรู้ก็ไม่เต็มที่ เมื่ออายุครบบวชก็มาเริ่มเรียนธรรมะ ตั้งใจจะบวชสัก ๑ พรรษา แต่เมื่อบวชแล้วมีความพอใจในธรรม และคิดแจกจ่ายแก่ผู้อื่นด้วย จึงก่อตั้งคณะธรรมทานและสวนโมกข์ขึ้น ทำไปตามมีตามได้เพราะความรักในเพราะพุทธศาสนา ความรู้ภาษาบาลีก็เปรียบ ๓ ความรู้ก็งูๆปลาๆเพราะเรียนเพียงปีเดียว แล้วก็สอบไล่ ป. ๓ แล้วออกมาอยู่บ้านนอกเพราะท่านไม่ถูกกับอากาศในกรุงเทพฯ แต่ท่านพยายามไปเรื่อยจนเกิดคติขึ้นในใจว่าเรื่องอะไรที่จะสำเร็จหรือไม่ มันเกิดจากความเอาจริงเอาจัง ๙๐ เปอร์เซ็นต์ ความรู้เพียง ๑๐ เปอร์เซ็นต์ คนที่มีความรู้ ให้เอาจริงเอาจังในการช่วยตัวเอง และบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น นับว่าสร้างบุญกุศลให้ตัวเองมากมาย^{๔๕}

หลักข้อนี้ของท่านคือให้งานที่ทำสอนความรู้ให้ ความรู้เกิดจากการกระทำ ยิ่งทำยิ่งรู้ ซึ่งใช้ความเพียรพยายามเข้าช่วย ในกิจการทุกชนิดจึงจะสำเร็จได้ ท่านทำสำเร็จมาแล้วจึงแนะนำให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม การเรียนรู้ในเรื่องนี้เพื่อให้ท่านมีความเพียรพยายาม เพื่อพัฒนาตนให้ทำสิ่งที่มุ่งหวังสำเร็จต่อไป

๓.๒.๖ ตรงต่อเวลาและตรงต่อพระพุทธรเจ้า

พุทธทาสภิกขุจะเป็นคนที่ตรงเวลาในเรื่องการตื่นนอนตั้งแต่บวชท่านจะตื่นเวลา ตี ๔ ทุกวันตั้งแต่ยังไม่ศึกษาคั่นคว่ำตำรับตำรา ช่วงพรรษาแรกๆก็ตื่นเพื่อทำวัตรสวดมนต์เมื่อเข้าอยู่สวนโมกข์พุ่มเรียง ยังไม่เริ่มต้นคั่นคว่ำอะไรท่านก็ยังตื่นเข้ามืดเพื่อทำวัตรเช้าแล้วก็ออกบิณฑบาต^{๔๖} ในบั้นปลายชีวิตของท่านก็ยังปฏิบัติอยู่ เพื่อขบคิดหาวิธีการสอนธรรมะและหัวข้อธรรมะเพื่อนำมาสอน เนื่องในโอกาสวันล้ออายุของท่านที่จะมาถึง ในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ปี ๒๕๓๖ ซึ่งจะมีการจัดทุกปี

ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอบุคคล ๑ ท่าน ที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุในเรื่องนี้ ดังนี้

^{๔๕} พุทธทาสภิกขุ, ลิขิตพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรม กรุณา กุศลลาสัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๓) หน้า ๓๐-๓๑.

^{๔๖} พระประชา ปสนุนธมฺโม, อดีตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ มหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๓.

๑) พระสิงห์ทอง เขมियो พระอุปัฏฐากที่ใกล้ชิดท่านมากที่สุดได้กล่าวถึงท่านเมื่อเช้ามีดวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ท่านเริ่มอาพาธด้วยโรคเส้นเลือดในสมองแตก ตอนตี ๔ ได้ยินเสียงท่านพุทธทาสเรียกพระสิงห์ทองให้ตื่น ท่านกล่าวว่าท่านจะตายแล้ว ให้ไปตามพระภวณาโพธิคุณ เมื่อพระสิงห์ทองตื่นขึ้นเห็นท่านพุทธทาสนั่งเขียนหนังสือตรงที่ท่านนั่งอยู่ประจำ พระสิงห์ทองจึงไปตามพระภวณาโพธิคุณมาให้ตามประสงค์^{๔๗} อาการป่วยก็เริ่มกำเริบขึ้นเรื่อยๆจนท่านหมดความรู้สึก แต่ท่านมีสติอยู่ตลอดเวลา

เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นคุณธรรมของท่านเรื่องความตรงต่อเวลาและตรงต่อพระพุทธเจ้าเพราะท่านถวายตัวต่อพระพุทธเจ้าตามชื่อที่เรียกขานคือทำงานให้กับพระศาสนาจนวาระสุดท้ายของชีวิตเหมือนพระพุทธองค์ให้ธรรมจนวาระสุดท้ายพระชนชีพ เป็นการเรียนรู้เพื่อให้ท่านมีวินัย เพื่อพัฒนาตนทำอะไรให้สำเร็จ

๓.๒.๗ มีการเตรียมตัวตายอย่างมีสติ

ในปัจจุบันสุขภาพของพุทธทาสภิกขุเริ่มทรุดโทรมเป็นอย่างมากเนื่องจากใช้แรงกายและความคิดทำงานอย่างหนักมาตลอดนานกว่า ๖๐ ปี เมื่อท่านอาพาธด้วยโรคภาวะเส้นเลือดสมองอุดตันครั้งหลังสุด ท่านยังได้ประเมินสภาพร่างกายของท่านว่าจะต้องป่วยด้วยโรคนี้อีกครั้ง ท่านจึงเตรียมรับสภาพนั้น และได้เปลี่ยนแปลงกิจวัตรประจำวันหลายอย่าง ทั้งเตรียมการในเรื่องต่างๆไว้หลายเรื่อง เป็นการแสดงให้เห็นว่าท่านเตรียมตัวต้อนรับความตายไว้ล่วงหน้า อย่างที่ท่านเรียกว่า “เตรียมตัวตายอย่างมีสติ” เมื่อก่อนท่านชอบรับฟังข่าวสารบ้านเมืองจากหนังสือพิมพ์วิทย์ แต่ในช่วงท้ายที่เรียกว่าก่อนปัจฉิมอาพาธ ท่านฟังรายการธรรมะเท่านั้น และการอ่านก็อ่านหนังสือธรรมะเท่านั้นส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องนิพพาน ท่านบอกกล่าวว่าเมื่อได้ฟังหรือได้อ่านธรรมะมีความรู้สึกว่าได้รับโสดอย่างดี

จากการเตรียมตัวตายด้วยสติ ท่านรับแต่ธรรมะเรื่องนิพพานอย่างเดียว ท่านยังทำพินัยกรรม และดำเนินการสร้างสถานที่เก็บศพของท่านอีกด้วย

พินัยกรรม เป็นเรื่องการจัดการศพให้เป็นไปตามธรรมดามากที่สุดโดยมีลูกศิษย์ที่คุ้นเคยกับญาติของท่านเป็นสักขีพยานมีศาสตราจารย์จิตติ ดิงศภทิพย์ นักกฎหมายระดับอาวุโสให้คำปรึกษาเกี่ยวกับข้อความในพินัยกรรม และมีพยานอีก ๒ ท่าน พันตำรวจเอกเสริม พัฒนกำจร

^{๔๗} สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๗๘.

นายแพทย์วิจารณ์ พานิช หลานชายท่านพุทธทาสภิกขุ พระพรเทพ วิฑฐปัญญา เป็นผู้พิมพ์และ
ผู้ดูแลฉบับจริง และสำเนาอีกฉบับให้ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี

สถานที่เก็บศพ อยู่บริเวณด้านหลังศาลาธรรมโฆษณิ รูปแบบของการสร้างตามที่
ท่านระบุ

หนังสือเผยแพร่ในงานศพท่านระบุคือ ไก่วัดธรรม

วาระสุดท้ายของชีวิตที่ท่านยังทำอยู่คือการเผยแพร่ธรรมโดยการขบคิดหาวิธีการสอน
ธรรมะและหัวข้อธรรมที่ควรนำมาสอนในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๖ เมื่อตื่นนอนตอนเช้าในวันที่
๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๖ เวลา ๐๔.๐๐ น. ท่านก็ยังนั่งจดบันทึกความคิดต่างๆเกี่ยวกับงานเผยแพร่
ธรรม และในช่วงนั้นมีแผนการจัดทำหนังสือเป็นพินัยกรรมธรรมะแก่พุทธศาสนิกชนท่านได้วางเค้า
โครงเนื้อหาและรูปแบบไว้เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทำแบบเดียวกับ” อสติสังวัจจรายศมานุสรณ์จาก
พุทธทาสภิกขุ” เป็นข้อธรรมประกอบรูปที่เป็นรูปตามธรรมชาติเช่นรูปทิวทัศน์ตามธรรมชาติของ
สวนโมกข์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเน้นให้เห็นถึง “ความว่าง” การเผยแพร่ธรรมของท่านอยู่ในลักษณะการ
งานคือการปฏิบัติธรรมท่านทำให้เห็นอยู่เสมอ

การเตรียมตัวตายอย่างมีสติ เป็นการปฏิบัติธรรมให้ผู้ใกล้ขีดเห็นว่าความตายเป็น
ส่วนหนึ่งของชีวิตสักวันหนึ่งมาถึงแน่ เมื่อถึงวันนั้นควรทำอะไรที่ทำให้คนอยู่ข้างหลังเดือนร้อน
น้อยที่สุด ท่านมีปัญญามองเห็นแล้ว ถ้าไม่ทำอะไรไว้เป็นหลักฐาน จะต้องเกิดงานศพที่จัดอย่าง
ใหญ่โตสิ้นเปลืองเงินทองมากมายทั้งของวัดและของราษฎร์ เพราะท่านมีชีวิตเรียบง่ายเมื่อจัดงาน
ศพก็จะให้เรียบง่ายเช่นกัน ในชีวิตความเป็นอยู่ปกติท่านจะเป็นคนเกรงใจคนอื่นมาก มักไม่รบกวน
ผู้อื่น ส่วนใหญ่จะทำเสียเอง ถ้าจะให้ใครทำอะไรให้ก็จะพูดแบบขอร้อง ด้วยเหตุนี้ในพินัยกรรม
ท่านจึงระบุให้งดเว้นสิ่งเหล่านี้คือละเว้นขอพระราชทานโกศ ละเว้นพิธีรดน้ำศพ ละเว้นการฉีดยา
ศพ ละเว้นพิธีสวดศพ ให้เผาศพในบริเวณเขาพุทธทอง โดยปักเสาสี่เสาและคาดผ้าขาวเป็นพटा
เท่านั้น มิให้สร้างเป็นลักษณะอื่นยิ่งไปกว่านี้ เมื่อมีชีวิตอยู่ท่านยังไม่ยึดมั่นในร่างกายนี้ เมื่อ
สิ้นชีวิตแล้วก็ไม่ทำอะไรให้เห็นว่ายังยึดมั่นในร่างกายนี้อยู่ เป็นการเรียนรู้เพื่อฝึกสติ เพื่อพัฒนาตนให้
ท่านเกิดปัญญาคือเกิดปัญญาในการทำสิ่งทั้งหลาย

๓.๒.๘ มีความกตัญญูกตเวที

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แสดงพฤติกรรมในเรื่องนี้ ไว้ ๒ กรณี ดังนี้

๑) เมื่อท่านครบอายุ ๒๐ ปี ท่านได้อุปสมบทตอบแทนคุณมารดา ในความคิดเห็นส่วนตัวท่านแล้วบวชหรือไม่บวช ได้ทั้งนั้น เมื่อบวชแล้วจะบวชแค่ ๑ พรรษา^{๔๘} ครั้นบวชแล้วมีความพอใจในธรรมจึงตั้งปณิธานถวายตัวรับใช้พระพุทธานุศาสนาลดชีวิต^{๔๙}

เพื่อตอบแทนคุณมารดาท่านจึงเป็นผู้ริเริ่มให้จัดตั้งธรรมมาศรมธรรมมาตา^{๕๐} โดยลูกศิษย์ได้พบเอกสารเรื่องนี้ ซึ่งเป็นลายมือของท่านพุทธทาสเองทั้งหมด มีรายละเอียดของงานวิธีการและจุดมุ่งหมายและข้อความที่ดำริไว้มีดังนี้

๑. ปฏิกรากตัญญูแทนคุณแก่เพศแม่
๒. เพื่อให้สตรีได้ศึกษา ปฏิบัติธรรมถึงขั้นสูงสุดเท่าเทียมบุรุษ
๓. เป็นสถานศึกษา ปฏิบัติธรรมของสตรี เพื่อความเป็นธรรมมาตา มารดาแห่งธรรมมารดาแห่งโลก

๔. เพื่อแทนภิกษุณีที่ขาดสูญ

ลขล

.เป็นการเน้นให้คนรู้จักกตัญญูต่อผู้มีพระคุณคือบุคคลที่ใกล้ชิดมากที่สุดก่อนคือมารดาเมื่อรู้คุณก็ตอบแทนคุณ การทำความดีตอบโดยตรงหรือโดยอ้อมถ้าตอบแทนโดยตรงกับมารดาเช่นทำดีต่อท่าน ดูแลเมื่อเจ็บไข้ ฯลฯ ถ้าโดยทางอ้อมก็ประพฤติตนเป็นคนดีเพื่อรักษาชื่อเสียงของมารดา นับเป็นการตอบแทนพระคุณอย่างหนึ่ง เมื่อเริ่มต้นรู้จักกตัญญูต่อมารดาสิ่งที่ทำได้ต่อไปคือรู้จักกตัญญูต่อบุคคลอื่นที่มีพระคุณต่อตน อย่างเช่นที่ท่านพุทธทาสพูดอยู่เสมอว่า

^{๔๘} พระประชา ปสนุณธมโม, อตฺตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๘

^{๔๙} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๕

^{๕๐} พจนี ยังพลจันทร์ รวบรวม, แม่ของพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ สุภาพใจ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๔-๑๗๕

แค่นี้ก็ตอบแทนค่าข้าวสุกของชาวบ้านได้แล้ว เป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาให้รู้จักคุณค่าสิ่งอื่นที่ เกื้อกูลต่อท่านและตอบแทนคุณ

๓.๒.๙ เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

ลำดับต่อไปจะกล่าวถึงสิ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุมีความคิดริเริ่มเป็นคนแรก มีอยู่ ๕ อย่างดังนี้

๑. การสวดมนต์แปล เมื่อตั้งสวณโมกข์ใหม่ๆท่านพุทธทาสกล่าวว่า มีชาวบ้านเข้ามา รับศีล ๕-๒๐ คน แล้วกลับบ้านไม่ได้นอนวัด บางครั้งมาสวดมนต์ตอนเย็น หลายปีต่อมาเริ่มฝึก สวดมนต์แปล ท่านคิดแบบแปลให้สวด มีพระมหาสำเร็จเป็นผู้ช่วย ต่อมาการให้พระสวดมนต์เป็น ที่นิยม เพราะจัดให้มีการประกวดกันระหว่างหมู่บ้าน^{๕๑}

๒. โบสถ์ธรรมชาติของสวณโมกข์ บนเขาพุทธทอง ท่านพุทธทาสเน้นความเป็น ธรรมชาติ มีความคิดเนื่องมาจากพระพุทธรูปประดิษฐาน ตรีสิริ ปรีนิพพาน ท่ามกลางธรรมชาติ โบสถ์จึงมีฟ้า และร่มไม้เป็นหลังคา มีต้นไม้เป็นผนัง ยอดไม้เป็นช่อฟ้า ใบระกา มีเสาปักไว้ในทิศ ต่างๆเป็นกำหนดเขตวิสุงคามสีมา ท่านพุทธทาสจัดทำขึ้นเพื่อเป็นแบบอย่างในด้านความงาม ความประหยัดและการใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ ถูกต้องตรงตามธรรมวินัยและกฎหมายคณะสงฆ์ไทย เป็นโบสถ์พื้นดินในป่าตามธรรมชาติเหมือนครั้งพุทธกาล ประธานในโบสถ์นำมาประดิษฐานเมื่อ สวณโมกข์อายุครบ ๕๐ ปี อันแตกต่างกับโบสถ์ที่สร้างกัน ซึ่งเน้นความใหญ่โต และสิ้นเปลือง^{๕๒}

๓. ลานหินโค้ง มีจุดประสงค์เพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆของศาสนิกชนกับไปหา ธรรมชาติ ใกล้ชิดแผ่นดินเหมือนยุคพุทธกาล ลักษณะการสร้าง สร้างด้วยหินวางซ้อนกันสูงราว ครึ่งเมตร จัดไว้เป็นโค้งครึ่งวงกลม ๒ ชั้น ปูด้วยทรายเป็นพื้นนั่ง ด้านหน้ามีก้อนหินวางไว้ สำหรับ นั่ง สร้างปี พ.ศ. ๒๕๐๖ วันปกติใช้เป็นที่ทำวัตรเช้า-เย็น ของพระภิกษุสามเณร และประชุมสังฆมณฑล และอบรม วันทำบุญพิเศษใช้เป็นที่พักบาตรสาธิต^{๕๓}

^{๕๑} พระประชา ปสนุทธโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๙-๑๘๐.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

๔. สัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่เหนือประตูทางเข้าและเหนือสิ่งก่อสร้างต่างๆ ภายในสวนโมกข์ เป็นปริศนาธรรมแก่ผู้มาเยือน อันอาจหมายถึง นิรวรณ ๕ ชั้น ๕ ๗๗ ท่านพุทธทาสหมายถึง พละ๕ อินทรีย์ ๕ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา^{๕๔}

๕. เริ่มมีพิธีวันอาสาฬหบูชาก่อนทางราชการประกาศให้วันนี้เป็นวันสำคัญทางศาสนา ทางราชการประกาศให้วันอาสาฬหบูชาเป็นวันสำคัญทางศาสนาในประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๑^{๕๕}

ท่านเป็นผู้คิดริเริ่มสิ่งใหม่ๆ ให้แก่พุทธศาสนาหรือศาสนิกชนในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เข้าใจในตัวธรรมะในพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นเช่นสวดมนต์แปลถ้าสวดแต่ภาษาบาลีเราก็ไม่เข้าใจว่า บทนั้นๆ ความหมายคืออะไร ถ้าแปลได้ทำให้เข้าใจยิ่งขึ้น เพราะมีอยู่ข้อหนึ่งที่ว่าเราสามารถบรรลุในธรรมได้โดยสวดมนต์อยู่ นับว่าการสวดมนต์แปลส่งเสริมข้อนี้ อย่างเช่นที่สวดว่า

สัพเพ สังขารา อะนิจจา แปลว่า สังขารคือร่างกายจิตใจ แลรูปธรรม นามธรรม ทั้งหมดทั้งสิ้น มันไม่เที่ยง; เกิดขึ้นแล้วดับไป มีแล้วหายไป.

สัพเพ สังขารา ทุกขา แปลว่า สังขารคือร่างกายจิตใจ แลรูปธรรม นามธรรม ทั้งหมดทั้งสิ้น มันเป็นทุกข์ทนยาก; เพราะเกิดขึ้นแล้ว, แก่ เจ็บ ตายไป.

สัพเพ ธัมมา อนัตตา แปลว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่เป็นสังขารแลมิใช่สังขาร ทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน; ไม่ควรถือว่ามีของเรา ว่าของเรา ว่าตัวว่าตนของเรา เป็นต้น

โบสถ์ธรรมชาติของสวนโมกข์ ถูกตั้งตรงตามธรรมวินัยและกฎหมายคณะสงฆ์ไทย คือเป็นโบสถ์พื้นดินในป่าตามธรรมชาติเหมือนครั้งพุทธกาล เป็นการเน้นให้บุคคลเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ เพราะการประกอบกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาทั้งหมดในยุคต้นอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ เน้นการประหยัดและใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ ทำประโยชน์ได้เท่ากับโบสถ์ทั่วไป คือ ลงโบสถ์สังฆกรรม สวดปาฏิโมกข์ อุปัสมบท และเวียนเทียนในวันสำคัญ นับว่าไม่สิ้นเปลืองงบประมาณการก่อสร้างทั้งฝ่ายราษฎร์และฝ่ายรัฐ เป็นแบบอย่างที่ดีในการนำไปปฏิบัติ

ลานหินโค้ง เป็นสถานที่เน้นใกล้ชิดกับธรรมชาติ เพราะธรรมชาติทำให้เห็นความจริงอย่างชัดเจน ตั้งแต่เริ่มสร้างจนถึงปัจจุบัน ลานหินโค้ง ใช้ทำกิจกรรมพุทธศาสนาเกือบทุกชนิด อาจจะมีเรียกว่าอเนกประสงค์ เช่นทำวันเข้า-เย็น รับแขกที่สำคัญของสวนโมกข์เช่นทะเลลามาผู้นำศาสนาของทิเบต หรือกิจกรรมที่ต้องรับรองพระ คน เป็นจำนวนมาก

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๔.

๔.ปริศนาธรรมที่อยู่เหนือสิ่งก่อสร้าง ทำให้เขาไปทบทวนธรรมอีกครั้ง ว่าธรรมะที่เข่า
องค์ ๕ มีอะไรบ้าง

๕.สวดโมกข์เห็นความสำคัญของวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมครั้งแรก หรือที่
เรียกว่าทรงแสดงปฐมเทศนาหรือประกาศพระธรรมจักร เกิดพระรัตนตรัยครบองค์ ๓ ได้ดำเนิน
กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ก่อนที่ทางราชการจะจัดให้มีขึ้น นับว่าเป็นการกระตุ้นให้ทาง
บ้านเมืองเห็นความสำคัญของวันนี้ การเรียนรู้สิ่งนี้ ทำให้ท่านพัฒนาตน คิดสิ่งใหม่ แปลกๆที่
แตกต่างจากผู้อื่น แต่มีประโยชน์ต่อสังคมส่วนร่วม

๓.๒.๑๐ มีอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต

จุดเริ่มต้นของสวณโมกข์เกิดจากความคิดนี้ชั่วขณะ คือท่านต้องการหาที่สักแห่งอยู่
อย่างเรียบง่ายๆ เพื่อการปฏิบัติธรรม คือสวณโมกข์^{๕๖} ด้วยเหตุว่าการประพฤติปฏิบัติตาม
หลักธรรมวินัยในยุคนั้นมันแทบจะไม่มีโดยเฉพาะทางบักชีได้ พอได้ยืนอยู่บ้างคือท่านอาจารย์
มัน ท่านอาจารย์เสาร์^{๕๗} เมื่อตั้งสวณโมกข์แล้วท่านเลยได้ตั้งจุดประสงค์ ๓ ข้อเพื่อปฏิบัติคือ ๑.
คั่นคว่ำพระไตรปิฎก เพราะความรู้ไม่พอที่จะปฏิบัติ ท่านจึงแต่งหนังสือชื่อตามรอยพระอรหันต์ขึ้น
ใช้นับเป็นหนังสือที่ท่านยอมรับว่าสมบูรณ์ในการปฏิบัติ๒.ปฏิบัติธรรม เมื่อมีความรู้แล้วตามที่ท่าน
เรียกว่าตามรอยพระอรหันต์ ๓.การเผยแพร่ธรรมชั้นลึก^{๕๘} และสิ่งที่ควบคู่กับสวณโมกข์คือคณะธรรม
ทานซึ่งน้อยชายของท่านคือนายธรรมทาสเป็นผู้จัดตั้งขึ้นมีขึ้นเพื่อส่งเสริมกิจกรรมของสวณโมกข์
และสิ่งที่ร่วมกันจัดทำคือหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาโดยมีนายธรรมทาสเป็นบรรณาธิการตาม
กฎหมาย เป็นหนังสือพิมพ์รายตรีมาสมีจุดประสงค์เพื่อแถลงกิจการหรือเป็นเครื่องมือโฆษณา
คณะธรรมทานและสวณโมกข์ ท่านพุทธทาสเป็นผู้วางโครงหนังสือ แบ่งเป็น ๓ ภาคคือ ภาคทั่วไป
ภาคพระไตรปิฎก และภาคปฏิบัติธรรมหรือ๓ แผนกคือ ๑.แผนกส่งเสริมปริยัติ ๒.แผนกส่งเสริม
ปฏิบัติ ๓.แผนกส่งเสริมเผยแผ่^{๕๙} ทั้งหมดนั้นเป็นอุดมการณ์ที่คิดทำเพื่อพุทธศาสนา แต่ยังขาด
ปัจจัยที่จะดำเนินการ ท่านจึงนำเรื่องนี้ไปปรึกษากับมารดา พื้นฐานธรรมะของมารดาพุทธทาส

^{๕๖} พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่
๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๓.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๔.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

ภิกขุเมื่ออยู่แล้วคือศรัทธาที่จะให้ลูกๆเรียนธรรมะ ศรัทธาที่แบ่งปันธรรมะให้ผู้อื่นรู้ มีความรู้ความเข้าใจอย่างดีในเรื่องธรรมทานว่าเลิศกว่าทานทุกชนิด ยอมรับทุกเรื่องที่จะเผยแพร่ธรรมตามที่ท่านปรารถนา แต่ขอพิจารณาความประสงค์อย่างยุติธรรม และอย่างละเอียดลออ ตามที่ท่านให้ไว้ สมเหตุสมผลพอเป็นไปได้คือสร้างกระท่อมเล็กๆไว้ตามป่ารก หมายถึงกฎิพระ ออกหนังสือพิมพ์ เพื่อให้คนอ่านแล้วเกิดสว่างในธรรมหรือคนอีกจำนวนหนึ่งอ่านแล้วเกิดความกระตือรือร้นในการปฏิบัติธรรม ทำไปตามที่มีสติกำลังความสามารถไปเรื่อยๆ และทำเพื่อให้แค้นคิดคนอื่นทำตามบ้าง โดยเฉพาะผู้มีกำลังความสามารถหรือประชาชนทั้งโลกพากันทำ ถึงแม้ท่านไม่มีความรู้ดีพอที่จะให้คนอื่นแต่กิจการของท่านเป็นเพียงการกระตุ้นผู้ที่มีการศึกษามาแล้ว ให้เขมกเขม่นในการปฏิบัติธรรมตามที่เขาเรียนมาแล้ว ท่านมีหน้าที่ดูแลหรืออุปัฏฐากเท่านั้น จะหาความรู้ที่พอจะหาได้มาแจกจ่ายตามความสามารถและมีการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นได้ด้วย นับเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาที่ยังขาดอยู่ ด้วยความรักที่มีต่อบุตรที่ท่านไว้วางใจเพราะไม่ทำอะไรเหลวไหลมาก่อน

แม่ท่านจึงยอมให้ใช้เงิน “เพื่อนผี”^{๖๐} โดยถูกเปลี่ยนเป็น “เงินบำเพ็ญบุญประจำตระกูลพานิช” ให้ใช้ดอกผลจากเงินนี้มาสร้างกิจการของสวนโมกข์ หอสมุดธรรมทาน และหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา มาตั้งแต่ต้น ให้บ้านเป็นที่ตั้งสำนักงานธรรมทานในระยะแรก เป็นที่เทศน์ และทำหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ปัจจุบันหนังสือพิมพ์พุทธศาสนายังมีอยู่ มีจุดมุ่งหมายใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารของมูลนิธิธรรมทานเท่านั้น^{๖๑} และคณะธรรมทานได้จัดตั้งเป็นมูลนิธิเมื่อ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๙๖ สิ่ง que เริ่มมาแต่ต้นทุกอย่าง จนถึงปัจจุบันจะมีลักษณะทำไปตามมาตามได้ ขยายไปที่ละเล็กละน้อย^{๖๒} สวนโมกข์ทั้งในอดีตและปัจจุบันเป็นแดนธรรมของโลกที่ไม่มีพรมแดนแห่งลัทธิ นิกายหรือศาสนาใดๆมาแบ่งกัน มุ่งเผยแพร่ให้ศาสนิกชนต่างๆได้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน และเกิดความเข้าใจระหว่างศาสนาทั้งหลายและท่านมองเห็นด้วยปัญญาว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาของโลก สามารถช่วยมนุษยชาติได้ทุกแห่งไม่ว่าอาศัยในมุมใดของโลก ให้หลุดพ้นจาก

^{๖๐} “เงินเพื่อนผี เป็นคำเฉพาะถิ่น หมายถึงเงินที่คนชรามีไว้เมื่อยามเจ็บไข้ การตาย ตลอดถึงการบำเพ็ญบุญให้แก่ตนเองเมื่อตายแล้วเป็นสำหรับคนชรา (มูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคประทีป, ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ขงพระพุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ขงพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๑๓๐-๑๓๒.)

^{๖๑} พระประชา ปสนุนธมโม, อัดชีวประวัติขงพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๒.

^{๖๒} หนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๒๑๒.

ความทุกข์ได้ ท่านจึงเริ่มเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศ ครั้งแรกที่เกาะสมุยปัจจุบันยังดำเนินการอยู่ ต่อมาจัดตั้งสวนโมกข์นานาชาติขึ้นซึ่งให้ความรู้ทั้งชาวไทยและต่างประเทศเป็นระยะๆตลอดทั้งปี ตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับสวนโมกข์ปัจจุบัน ในขณะที่ท่านพุทธทาสยังมีชีวิตอยู่ และปัจจุบันผู้สืบสานงานของท่านก็ยังทำกิจกรรมดังกล่าวอยู่ มีการบรรยายธรรมแก่หมู่คณะต่างๆ ที่มาเยือนสวนโมกข์ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมเพื่อให้เกิดชีวิตที่สะอาด สงบ สว่าง มีจุดมุ่งหมายให้คนยุควัตตุนิยมหลุดพ้นความเห็นแก่ตัว จนก่อนทุกข์ให้ตนและผู้อื่น ซึ่งเป็นปณิธานข้อที่ ๓ ของท่าน^{๖๓}

ผู้วิจัยขอนำเสนอผู้ที่กล่าวถึงอุดมการณ์ของท่านที่มีมาแต่ตั้งเริ่มต้น จนถึงมรณภาพ จำนวน ๑ ท่าน ดังนี้คือ

อาจารย์กรุณา กุศลาลัย กล่าวไว้คือสมัยที่ท่านพุทธทาสยังเป็นหนุ่มอายุไม่เกิน ๓๐ ปีกลับจากกรุงเทพตั้งสวนโมกข์ มีปณิธานแน่วแน่ จะทำอะไรจึงจะเผยแพร่พุทธศาสนาได้ จะเห็นได้จากจดหมายในหลายตอนของท่าน ครั้งที่ชาวบ้านหาว่าท่านบ้า ครั้งนั้นท่านมีปณิธานอย่างไรแล้วปณิธานอันนั้น ท่านจรรโลงมาจนกระทั่งถึงแก่กรรมภาพ และได้สำเร็จแค่ไหน พุทธทาสภิกขุใจเด็ดแน่วแน่ นับเป็นประเด็นสำคัญในจดหมายทั้ง ๑๕ ฉบับที่มีมาถึงอาจารย์กรุณา ผู้ใหญ่หรือพระผู้ใหญ่หลายองค์ไม่เห็นด้วย นอกเสียจากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรเถระ อดีตองค์ประธานกรรมกรมหาเถรสมาคม วัดเทพศิรินทรวงศ์ กรุงเทพฯ) มีเมตตามาให้กำลังใจถึงสวนโมกข์^{๖๔}

อุดมการณ์ของพุทธทาสภิกขุก่อตัวขึ้นมาเมื่อได้รับการศึกษาทางธรรม และทราบว่าพระพุทธศาสนามีจุดหมายสูงสุดคือดับทุกข์สิ้นเชิง ท่านก็มาตั้งสวนโมกข์เพื่อมาเรียนรู้เรื่องนี้ และในขณะที่เดียวกันก็มีความรักที่จะให้ความรู้แก่นักศึกษาไปด้วยปฏิบัติไปด้วยตลอดทั้งเผยแพร่ไปพร้อมกัน เพราะท่านมีความเชื่อมั่นว่าท่านทำได้ ถ้าปฏิบัติจริงตามที่พระพุทธเจ้าสอนตามที่ท่านกล่าวว่าตามรอยพระอรหันต์ ธรรมะของพระภูมิพระภาคเจ้าที่ท่านนำมาประยุกต์ใช้เพื่อให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขโดยใช้สวนโมกข์เป็นศูนย์กลางคือปณิธาน ๓ ข้อ ที่ท่านถือว่าเป็นมรดกที่ขอฝากไว้คือ ๑. ให้ศาสนิกต่างๆ ได้เข้าใจถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน เพราะทุกศาสนาสอนไม่ให้เห็นแก่ตัว ๒. เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างศาสนา ๓. นำตนออกจากวัตถุดิบ

^{๖๓} มุลินธิเสถียรโกเศศ-นาคประทีป, ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มุลินธิโกมลคิมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๑๓๓.

^{๖๔} กรุณา กุศลาลัย, ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ ๒๕๔๒), หน้า ๒๖.

นิยมเพราะการหลงในวัตถุทำให้เห็นแก่ตัว เบียดเบียนตนและผู้อื่น เมื่อทำในข้อแรกได้สำเร็จอีก ๒ ข้อก็ทำได้ ท่านมองเห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของโลกหรือศาสนาสากล สามารถดับทุกข์ทางจิตของทุกคนที่อยู่ทุกส่วนของโลก ท่านจึงมีโครงการสวนโมกข์นานาชาติขึ้นเพื่ออบรมธรรมให้แก่ชาวต่างประเทศพร้อมทั้งคนไทย เป็นระยะตลอดทั้งปี เพื่อให้เขาเหล่านั้นสามารถดำเนินชีวิตในสังคมโดยไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น ทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดๆ การเรียนรู้เรื่องนี้ของท่าน เพื่อพัฒนาตนให้ทำอะไรสำเร็จตามสิ่งที่มุ่งหวัง

๓.๒.๑๑ ทำบันทึกประจำวันและมีสมุดโน้ตประจำวัน

ท่านให้สัมภาษณ์พระประชา ปสนุนธมฺ ในหนังสืออัตชีวประวัติของพุทธทาส เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ตอนหนึ่งว่า ท่านได้ทำบันทึกประจำวัน แต่เลิกทำมาแล้ว ๒๐ ปี จะบันทึกเมื่อเวลาใกล้นอน^{๖๕} สำหรับสมุดโน้ตประจำวันของท่านมีไว้เพื่อเป็นคู่มือเทศน์สำหรับพูด มักไม่ชอบใส่กระเป่า จดไว้ในกระดาษที่อยู่ใกล้ๆมือแล้วเก็บไว้ และมักจดไว้ตามซองจดหมายที่ใช้แล้ว^{๖๖}

ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอผู้ที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องนี้ จำนวน ๒ ท่าน ดังนี้

๑) นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิชท่านได้กล่าวถึง พุทธทาสภิกขุมีบันทึกไดอารี่ประจำวันทำไว้ตั้งแต่ ๑ มกราคมจนถึง ๓๑ ธันวาคม ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๗๐^{๖๗} สำหรับการโน้ตหรือการจดบันทึกของท่านก็ได้จัดทำเป็นหนังสือแล้วในคราว "๑๐๐ ปีพุทธทาสภิกขุ"คือ"พุทธทาสลิขิต" เป็นงานชิ้นหนึ่งที่ได้มาจากการสืบค้นงานเอกสารลายมือของพุทธทาสภิกขุ แล้วยังพบว่า กระบวนการศึกษาค้นคว้าและมีการบันทึกการเก็บของท่านเป็นระบบ และท่านทำมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๐^{๖๘}

๒) อาจารย์อรศรีงามวิทยาพงศ์ บรรณารักษ์ ในการจัดทำหนังสืออัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ได้กล่าวถึงการจดบันทึกของท่านพุทธทาสไว้ว่า ท่านพุทธทาส

^{๖๕} พระประชา ปสนุนธมฺ, อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๘.

^{๖๖} หนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๒๒๗

^{๖๗} กาธณา กุศลาลัย, ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ ๒๕๔๒), หน้า ๓๗.

^{๖๘} กาธณา กุศลาลัย, ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ ๒๕๔๒), หน้า ๓๖-๓๗.

ภิกษุได้อ่านหนังสือจำนวนมหาศาลและท่านจดทุกอย่างที่ท่านค้นพบ ท่านมีปากกากระดาษติดตัว อยู่ตลอดเวลา^{๖๙}

การทำบันทึกประจำวันและชอบจดบันทึก แสดงให้เห็นนิสัยส่วนตัวของพุทธทาสภิกษุ เป็นคนละเอียดรอบคอบ มีความรักและความสุขในการทำอย่างนั้น ตลอดถึงแสดงควมมีวินัยใน ตัวเอง เพราะการบันทึกประจำวันเป็นการเตือนความจำทำอะไรไปแล้วบ้าง ในวันนี้มีผลอย่างไร แล้ววันข้างหน้าจะทำอะไร ส่วนการโน้ตหรือการบันทึกทำให้เห็นว่าเป็นคนชอบศึกษาเรียนรู้ เมื่อ ลืมสามารถมาทบทวนใหม่ได้หรือเป็นการเตือนความจำหรือทำให้เข้าใจยิ่งขึ้น และยังเป็น การรวบรวมความรู้จากการเรียนรู้ บันทึกไว้เป็นหลักฐาน เป็นการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาตัวท่านให้เป็นคน ละเอียดรอบคอบ มีสติในการทำกิจการอันใด

๓.๒.๑๒ หลักการตอบจดหมายและการจัดเก็บสำเนา

ท่านให้สัมภาษณ์พระประชา ปสนุนธมฺ ในหนังสืออัตชีวประวัติของพุทธทาส เล่าไว้ เมื่อวัยสนธยา ท่านกล่าวไว้ว่า ท่านตอบตามพอใจ ฉบับที่มันเข้าท่า ฉบับที่มันจำเป็น ท่านเป็นนัก เก็บจดหมาย ท่านจะจัดเก็บสำเนาฉบับหนึ่งและฉบับตอบรับฉบับหนึ่ง เรื่องหนึ่งจึงมี ๒ ฉบับเก็บ ไว้ด้วยกัน^{๗๐}

ผู้วิจัยขอนำเสนอผู้ที่กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ ๑ ท่านดังนี้

๑) นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิช ได้กล่าวถึงการประมวลเอกสารของพุทธทาสภิกษุนั้น เป็นระบบอย่างยิ่ง ในกฎของท่านมีจดหมายของผู้รู้ พระเถระเป็นจำนวนมาก มีการรวบรวม ประมวลไว้หมด ทั้งจดหมายส่งมาและจดหมายตอบของท่าน ท่านมีสำเนาตอบทุกฉบับ แล้วมีการ จัดเก็บเป็นแฟ้มไว้เรียบร้อย เอกสารทั้งหมดคงจะรวบรวมเก็บไว้ แล้วจะได้จัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ให้ ได้ชมกันต่อไป^{๗๑}

^{๖๙} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ สุภาพ ใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๖๘.

^{๗๐} พระประชา ปสนุนธมฺโม, อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกษุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๓.

^{๗๑} การุณา กุศลาลัย, ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ ๒๕๔๒), หน้า ๓๖.

การตอบจดหมายของพุทธทาสภิกขุตามที่ท่านว่าตอบตามความพอใจ ตอบที่เข้าทำ
ตอบที่จำเป็น เพราะท่านเห็นแล้วว่าผู้เขียนมีจุดประสงค์อย่างไร ตอบแล้วสิ่งนั้นมีคุณค่าต่อเขา
หรือไม่ และตอบที่จำเป็นเพราะถ้าไม่ตอบแล้วเกิดความเสียหายได้เช่นหนังสือราชการ หนังสือจาก
ผู้ใหญ่แล้วท่านมองเห็นการไกลว่าต้องจัดเก็บจดหมายเหล่านี้ให้เป็นระบบเพื่อเป็นประโยชน์แก่คน
รุ่นหลังได้ทราบว่าสวณโมกข์ดำเนินการมาเช่นไร ทำประโยชน์ให้สังคมส่วนรวมอย่างไร และการ
จัดตั้งสวณโมกข์การจัดตั้งคณะกรรมการมาท่านมีผู้เห็นชอบอย่างไรบ้าง ทั้งผู้ใหญ่และบุคคลทั่วไป
การเรียนรู้เรื่องนี้ของท่าน เพื่อพัฒนาตนในการสัมพันธ์กับคนอื่น

๓.๒.๑๓ ท่านสอนอย่างไรทำอย่างนั้น

พุทธทาสภิกขุได้เผยแพร่ธรรมที่ท่านกล่าวว่าการทำงานคือการปฏิบัติธรรม ทำงานด้วย
จิตว่างเป็นการปฏิบัติธรรมอยู่ในตัวการทำงานที่สูงสุด และยิ่งทำงานสนุกนั้น เขาไม่เชื่อตามที่ท่าน
กล่าว ท่านกำลังทำอยู่ กำลังทำให้เข้าใจให้ได้ ให้มันเกิดขึ้นกับท่านและท่านกำลังฝึกฝน กำลัง
ต่อสู้ กำลังทำ เพื่อความเป็นไปอย่างที่ท่านสอนผู้อื่น^{๗๒}

ตามที่พุทธทาสภิกขุเขียนจดหมายไปถึงสามเณรกรรณา กุศลาสัยในสมัยที่สามเณร
ศึกษาอยู่ที่อินเดียนั้น ท่านได้กล่าวเรื่องนี้เอาไว้ว่าธรรมชาติสร้างมนุษย์มาให้มีหน้าที่ทำความดีสุด
ที่จะทำได้ จึงควรมองหาช่องทางเพียงเพื่อให้ตัวเราได้ดีเท่านั้น แต่อย่ามองให้เลยไปถึงผลของ
ความดีที่ทำ แม้ว่าจะได้รับผลของความดีแน่นอน ด้วยเหตุนี้จึงควรหาความสุขจากการทำความดี
มิใช่จากผลของการทำดี ควรถือเสียว่า ความสุขนั้นคือตัวการงานนั่นเอง มิใช่ผลของงานเดินไป
พลางสุขสบายไปพลาง กว่าที่จะถึงยอดสุข ท่านกล่าวว่าครั้งแรกมันฝืนๆชอบกลก แต่ต่อมาเป็นเรื่อง
วิเศษและทำให้ท่านขยายงานของท่านออกไป อย่างไม่กลัวตาย นี่คือนิเวศของท่าน^{๗๓}

ผู้วิจัยขอเสนอผู้กล่าวถึงเรื่องนี้เกี่ยวกับพุทธทาสภิกขุไว้ ๒ ท่าน ดังนี้คือ

๑) พระสิงห์ทอง เขมियोพระอุปัชฌาย์ที่รับใช้ใกล้ชิดท่านพุทธทาสภิกขุในช่วงปัจฉิมวัย
เป็นเวลา ๒๐ ปี ได้กล่าวเรื่องนี้เอาไว้ว่าท่านพุทธทาส ท่านเขียนหนังสือ ท่านก็รับแขกไปด้วย ท่าน

^{๗๒} พุทธทาสภิกขุ, *การทำงานคือการปฏิบัติธรรม*, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๕๓) หน้า ๒๔.

^{๗๓} จดหมายของท่านพุทธทาสภิกขุลงวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ ที่มีไปยังสามเณรกรรณา กุศลาสัย(กรรณา กุศลาสัย, *ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ ๒๕๔๒), หน้า ๑๗๙)

ไม่ได้รีบร้อน ท่านทำทุกอย่างพร้อมกันได้หมดเลย ท่านฝึกจิตใจของท่านอย่างนั้นในลักษณะที่กล่าวได้ว่า การทำงานของท่านเป็นการปฏิบัติธรรม^{๗๔}

๒) อาจารย์กรุณา กุศลาสัย ได้กล่าวเรื่องนี้เอาไว้ว่า ท่านชื่นชมท่านพุทธทาสมากคือ ท่านพุทธทาสพูดอย่างไรทำอย่างนั้น เป็นสิ่งที่หาได้ยากมากทั้งวงการฆราวาสหรือวงการพระ ทุกวันนี้คนเราสอนอย่างหนึ่ง ทำอย่างหนึ่งแต่ท่านพุทธทาสมิใช่เช่นนั้น^{๗๕}

จากที่ท่านกล่าวเองและจากผู้ใกล้ชิดกล่าวถึงท่านเรื่องท่านสอนอย่างไรทำอย่างนั้น ทำให้ทราบได้ว่าสิ่งที่ท่านสอนท่านเคยทดลองทำมาแล้วและปฏิบัติได้ จึงนำมาสอนคนอื่น เพราะอุปนิสัยของท่านชอบทดลองทุกเรื่อง ในสิ่งที่ท่านมีสติปัญญาทำได้เพราะเรื่องของพุทธศาสนาทนต่อการพิสูจน์ ฉะนั้นที่ท่านสอนว่าทำงาน มีความสุขเป็นความจริงสำหรับท่าน ท่านทำได้แล้วจึงสอนให้เราทำตาม สิ่งนี้ได้จากผลงานที่ท่านเขียนออกมาเป็นหนังสือที่มีจำนวนมากเกินที่คนธรรมดาจะทำได้ และยังมีคำสอนที่เป็นเทปที่ยังไม่ถอดเป็นตัวหนังสืออีกมากมายถ้าทำให้หมดคงหลายสิบปีและดูการขยายงานของสวนโมกข์ตามที่ท่านกล่าวว่าทำตามมีตามได้ ก็ใหญ่โตระดับประเทศ คนส่วนใหญ่ที่เฝ้ารอธรรมรู้จักสวนโมกข์ทุกคน ถ้าท่านทำงานไม่มีความสุขแล้วผลงานคงไม่ออกมามากมายอย่างนี้ ท่านจึงเพียงสอนเราว่า ทำงานแล้วมีความสุขให้หาความสุขจากการทำงาน ซึ่งท่านทำประสบความสำเร็จ สอนเราให้ฝึกทำ จะมีผลเช่นนั้นเช่นกัน การเรียนรู้เรื่องนี้ ทำให้เกิดการพัฒนาคำพูด คือมีวาจาสุจริต

๓.๒.๑๔ ใช้ของอย่างมีคุณค่าสูงสุด

พุทธทาสภิกขุ มองเห็นคุณค่าของสิ่งของจึงมักใช้สิ่งของนั้นๆ อย่างคุ้มค่าที่สุด

ผู้วิจัยขอเสนอผู้ที่เกี่ยวข้องถึงพุทธทาสภิกขุในเรื่องนี้ จำนวน ๓ ท่าน ดังนี้

๑) พระสิงห์ทอง เขมियोพระอุปัฏฐากที่รับใช้ใกล้ชิดท่านพุทธทาสภิกขุ เล่าเรื่องการได้รับการฝึกฝนวิธีการใช้ห่อพัสดุต่างๆ จากพุทธทาสภิกขุจนสามารถทำได้ เมื่อห่อพัสดุหรือห่ออะไรที่เขาส่งถึงพุทธทาสภิกขุ ท่านให้ฉีกไม่ให้ตัด ท่านจะให้แก้ออก โดยให้เอาส้อมแทง เข้าไปในเชือกที่เขาผูก แก้ออกมา เพื่อเอาไปใช้ได้อย่างเดิมอีก เมื่อจะส่งของโดยพัสดุ ก็เอาวัสดุที่เขาใช้ส่งมานั้น ห่อกลับคืนไปให้เขาอีกครั้ง ซึ่งไม่ต้องไปซื้อใหม่ นับว่าท่านใช้ของอย่างรู้จักคุณค่าถึงที่สุด

^{๗๔} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๗๖.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

อีกเรื่องที่เล่าโดยพระสิงห์ทอง เขมियो คือ การใช้เครื่องนุ่งห่มของท่านพุทธทาส ว่าตามปกติแล้วพุทธทาสภิกขุจะนุ่งห่มผ้าเก่า บอกว่าสบายตัว แล้วใช้จนเก่ามากขนาดว่าเปื่อยจนนั่งขาด ทำอะไรไม่ได้แล้วจึงทิ้ง ทำอย่างนี้ทุกฝืน แต่ถ้าต้องรับแขกหรือในพิธีการ เช่น รับเสด็จสมเด็จพระสังฆราช รับถวายปริญญาบัตร ท่านก็จะนุ่งห่มของใหม่ ผ้าอย่างดีที่มีคนเอามาถวายมี ท่านไม่ใช้จะเลือกอย่างกลางๆเท่านั้น^{๗๖}

๒) พระพรเทพ วิฑฐปัญญา ซึ่งใกล้ชิดในการทำงานกับพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงการรู้จักใช้ของอย่างคุ้มค่าของท่านพุทธทาสว่า กระดาษหรือสมุดโน้ตใหม่ๆดี ๆ ท่านไม่ค่อยใช้ เมื่อถูกถามท่านกล่าวว่าดีเกินไป กระดาษโน้ตที่ท่านใช้ส่วนใหญ่จะเป็น หลังกระดาษจดหมายที่ใช้แล้วกับด้านหลังกระดาษปฏิทินที่ท่านฉีกแล้ว จะบันทึกข้อความสำคัญ แต่ท่านเก็บใส่กล่องไว้เป็นอย่างดี , มีเป็นกล่องๆ เดี่ยวนี้ก็ยังมี^{๗๗}

๓) นายสุจิตต์ พันธุมนาวิณ อยู่ในสวนโมกข์ ๑๑ ปี กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุรู้จักใช้น้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด แล้วท่านยังทำให้พระดูเป็นตัวอย่าง คือ เมื่อท่านฉันอาหารเสร็จแล้ว ท่านจะใช้ปฏิทินจีนแผ่นใหญ่มาเช็ดในบาตรก่อนล้างบาตร แม้นในรถไฟถ้าท่านฉันเสร็จแล้วท่านจะเช็ดช้อนเช็ดส้อมเช็ดจานให้เรียบร้อยด้วยกระดาษ นี่คือการทำให้ดูการประหยัดน้ำในการล้างจานชีวิตปกติในสวนโมกข์ ตอนเช้าพระจะต้องเอากาน้ำไปรองที่ถังน้ำฝนคนละกา ทุกรูปฉันแล้วต้องล้างบาตรเอง พุทธทาสภิกขุจะใช้น้ำที่เล็กที่สุดนั่นคือการใช้น้ำน้อยที่สุด และเรื่องการสงวนน้ำของท่านก็ใช้น้ำคุ้มค่าคือท่านเปิดก๊อกให้น้ำค่อยๆหยดลงโถงไปเรื่อยๆ เมื่อจะอาบน้ำใช้ถึงมาตักน้ำจากโถง หิ้วมาวางบริเวณมีหญ้า เมื่ออาบน้ำจะได้รดน้ำหญ้าไปด้วยและที่ใช้ถังตักมาจากโถงก็เพื่อใครจะกินน้ำก็กินได้ จึงตักใส่ถังแยกออกมาเสีย เป็นทั้งความคิดรอบคอบแล้วประหยัดน้ำ^{๗๘}

ที่คือนิสัยการใช้ของให้ได้ประโยชน์คุ้มค่าถึงที่สุด ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีในหมู่ผู้ใกล้ชิด และท่านพุทธทาสก็เคยเล่าไว้ในหนังสืออัตชีวประวัติ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ลักษณะนิสัยการใช้ของนี้ท่านได้รับถ่ายทอดและฝึกฝนมาจากโยมมารดาตั้งแต่เด็ก จึงทำให้ท่านเป็นผู้เห็นคุณค่าในสิ่งที่ใช้ และใช้จนคุ้มค่าเสมอ เป็นการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาตนเพื่อให้รู้คุณค่าของทุกสิ่ง

^{๗๖} อรรถศรี งามวิทยาพงศ์, **เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๗.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๗๘} สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐๘.

๓.๒.๑๕ ไม่มีของส่วนตัว และไม่รับเครื่องกำกัณฑ์เทศน์

พุทธทาสภิกขุได้กล่าวเรื่องนี้ไว้ในหนังสืออัตชีวประวัติ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ว่า ท่านถือว่าธนบัตรเป็นใบสั่งจ่าย ไม่จำเป็นที่จะรับก็ไม่รับ จำเป็นที่จะต้องรับก็รับ รับเงินที่เจ้าของถวายใส่ซองมา แล้วก็ไปใช้ประโยชน์ตามที่เจ้าของมีจุดมุ่งหมายให้นำไปใช้ ไม่ถือว่าเป็นวัตถุอุณา มาส ไม่ใช่เงินไม่ใช่ทอง ด้วยเหตุนี้ท่านจึงไม่รับเงินเป็นของส่วนตัว ไม่มีเรื่องจะใช้จ่ายเงิน ถ้าใช้ก็ใช้ของส่วนร่วม^{๗๙}

การไม่รับเครื่องกำกัณฑ์ในการแสดงธรรม ท่านกล่าวกับอาจารย์ กุรุณา กุศลลาสัย เมื่อมีจดหมายถึงกันว่า ท่านขออธิบายคำว่าจนของท่านนั้นหมายถึง ไม่ประสงค์รับกวนผู้อื่น ไม่สะสมทรัพย์สมบัติไว้ ไม่ยอมรับเครื่องกำกัณฑ์ในการแสดงธรรม ท่านมีหนังสืออย่างเดียว ไม่มีอะไรที่เป็นส่วนตัว นอกจากของกลาง ท่านจึงจนในวัตถุที่จะให้ผู้อื่น เมื่อท่านต้องการอะไรที่จำเป็นจริงๆ จึงบอกแก่ผู้ปวารณาไว้^{๘๐}

การไม่รับเงินเป็นของส่วนตัวในความคิดเห็นของท่านคือเมื่อมีผู้ประสงค์ถวายเงิน ด้วยจุดประสงค์อะไรแล้วท่านรับไว้ใช้ให้ตรงจุดประสงค์ที่เขาตั้งไว้ แสดงว่าท่านไม่ได้รับปัจจัยนั้นเป็นของส่วนตัวเช่น เขาให้เงินค่ารถไฟ เมื่อจ่ายค่ารถไฟ ก็สำเร็จจุดประสงค์ที่เขาให้มากระทำอย่างข้างต้นนั้นได้ เป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนให้มีความสันโดษ

๓.๒.๑๖ สรุปจากอุปนิสัยของท่าน ทั้ง ๑๕ ด้าน สืบค้นขึ้นมาเมื่อทำการแยกแยะแล้วจะเป็นตัวช่วยเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนให้เกิดความรู้ในธรรม, ไม่เกิดความประมาท, เห็นสรรพสิ่งตามเหตุตามปัจจัย, เพื่อให้ทำสิ่งที่เหนือโลกได้, กระทำสำเร็จในสิ่งที่มุ่งหมาย, รู้จักคุณค่าของสรรพสิ่ง, คิดสิ่งใหม่ๆ แปลกๆ สำเร็จ, มีความมุ่งมั่นในการทำให้สำเร็จ, เป็นคนละเอียดรอบคอบมีสติ, มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนอื่น, ตรงต่อคำพูด, รู้จักคุณค่าต่อทุกสิ่งและมีความสันโดษ เพื่อเอื้อให้เกิดการปฏิบัติธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานให้เกิดการพัฒนาศีล พัฒนาสมาธิ พัฒนาปัญญา ในลำดับต่อไป

^{๗๙} พระประชา ปสนุณธมฺโม, อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๗-๔๕๘.

^{๘๐} พุทธทาสภิกขุ, ลิขิตพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรม กุรุณา กุศลลาสัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๓) หน้า ๕๓.

๓.๓ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองของพุทธทาสภิกขุ

การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองของพุทธทาสภิกขุ ๕ ด้าน คือ ๑. ด้านการศึกษาคัมภีร์ ๒. ด้านการปฏิบัติธรรม ๓. ด้านการเผยแพร่ธรรมและการทำสื่อการสอน ๔. การแต่งหนังสือ ๕. การค้นคว้าตำรา ดังมีรายละเอียดในลำดับต่อไป

นอกจากนี้การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองของพุทธทาสภิกขุ ๕ ด้านตามที่กล่าวข้างต้นนั้น นับเข้ากับ ความสามารถบรรลุธรรมได้ถึง ๕ เวลา คือ เมื่อกำลังฟังธรรม กำลังแสดงธรรม ให้ผู้อื่นฟัง เมื่อกำลังสาธยายธรรม เมื่อฟังธรรม เมื่อพิจารณาไตร่ตรองธรรม^{๔๑} สามารถแจ่มเป็นข้อๆได้ดังนี้

๓.๓.๑ ด้านการศึกษาคัมภีร์

เมื่อเข้ามาอยู่สวนโมกขพลารามใหม่ๆท่านมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาค้นคว้าหลักธรรมนำมาปฏิบัติ เพื่อความดับทุกข์ตามรอยพระอรหันต์ ด้วยมีความเชื่อมั่นการฟื้นฟูพุทธศาสนาให้สะอาดบริสุทธิ์ มีคุณค่าต่อสังคมอีกครั้งนั้นมีความเป็นไปได้ เมื่อปฏิบัติจริงๆตำราภาษาไทยที่มีอยู่ อธิบายธรรมไว้ไม่เพียงพอที่จะปฏิบัติให้หลุดพ้นได้ ท่านจึงค้นคว้าพระไตรปิฎก^{๔๒} ออกเป็นงานเขียนเรื่องแรกสำหรับปฏิบัติคือ ตามรอยพระอรหันต์ ท่านค้นคว้าจากพระไตรปิฎกทุกเล่ม ค้นหาเฉพาะที่ใช้ตามรอยพระอรหันต์ได้ เป็นภาคหนึ่ง นับตั้งแต่ได้ฟังธรรม มีความพอใจในพุทธคุณ ออกบวช ปฏิบัติ แล้วออกอยู่ป่า ท่านได้เขียนต่อยอดเรื่องนี้ไว้ระยะอีกหลายปี เป็นวิธีปฏิบัติกรรมฐานเป็นหนังสืออานาปานสติภาวนา ก่อนที่จะมีส่วนโมกข์ท่านเขียนบทความ เรื่องประโยชน์แห่งทานเนื้อหาส่วนใหญ่ได้มาจากพระไตรปิฎกฉบับบาลีเช่นกัน^{๔๓}

^{๔๑} ทางให้ถึงความหลุดพ้นห้าทาง คือ ๑. เมื่อฟังธรรมที่พระศาสนาหรือเพื่อนสหพรหมจารีแสดง ๒. แสดงธรรมที่ฟังหรือเล่าเรียน ๓. ทำการทอบนธรรม ๔. ตามฟังธรรมด้วยใจ ๕. แทะตลอดดีด้วยปัญญา(พุทธทาสภิกขุ, **อริยสังจากพระโฆษฐ์ ตอนต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๕), หน้า ๗๕๕-๗๕๙.

^{๔๒} พระประชา ปสนุนธโม, **อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๒.

^{๔๓} หนังสือเล่มเดียวกัน, หน้า ๓๕๐.

สิ่งบันดาลใจให้ท่านศึกษาพระไตรปิฎกฉบับพระบาลีเพราะเป็นเนื้อธรรมชั้นปฐมภูมิ^{๘๔} คือเป็นความรู้ธรรมะโดยตรงที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเอง

ผู้วิจัยขอแนะนำผู้กล่าวถึงการศึกษาคัมภีร์ของพุทธทาสภิกขุ ๔ ท่านดังนี้

๑) พระพรหมมังคลาจารย์(ปัญญานันทภิกขุ)ได้กล่าวเรื่องนี้ไว้ว่า พุทธทาสภิกขุใช้พระไตรปิฎกเป็นแหล่งหาความรู้ อย่างละเอียดลออและจริงจังหยิบยกเอาเรื่องราวที่น่าศึกษาน่าสนใจ แล้วนำมาสั่งสอนแก่ผู้สนใจทั้งหลาย^{๘๕}

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ท่านได้กล่าวว่า พุทธทาสภิกขุเอาใจเอาใจมากกับพระไตรปิฎก อยู่กับพระไตรปิฎกมากมาและตั้งใจค้นคว้า เชื่อสัจย์และไว้ใจ ในขณะเดียวกันท่านพุทธทาสก็เตือนให้เชื่อด้วยเหตุผลไม่เชื่อแบบงมงาย^{๘๖}

๓) พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงการค้นคว้าและการนำข้อมูลในพระไตรปิฎกของพุทธทาสภิกขุมาใช้ ท่านกล่าวว่าท่านพุทธทาสศึกษาพระไตรปิฎกแล้วกล้าที่จะนำมาพูดด้วยภาษาร่วมสมัย มีการทำการวิจัยความคิดของพุทธทาสภิกขุ พบว่าได้มาจากพระไตรปิฎกเพียงแต่เป็นสำนวนของท่านที่ดัดแปลงให้เป็นภาษาร่วมสมัย ให้คนยุคนี้เข้าใจ^{๘๗}

๔) ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี ได้กล่าวว่า พุทธทาสภิกขุมีคำสอนมากมาย เป็นสิ่งที่ท่านค้นคว้ามาจากพระไตรปิฎก ที่เรียกได้ว่าสกัดเพชรออกมาจากพระไตรปิฎก เป็นขุมทรัพย์แห่งปัญญาอันยิ่งใหญ่ ท่านยังมีศิลปะในการแสดงออกมาอย่างงดงาม แล้วยังมีมิติทางจิตวิญญาณสูง^{๘๘}

๕) ด้วยอุบาสิกาคุณรัญจวน อินทรกำแหง ได้กล่าวถึงการค้นคว้าธรรมในพระไตรปิฎกของท่านพุทธทาสภิกขุที่มี ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ ไว้ว่าสนใจว่า ท่านพุทธทาสภิกขุได้ประมวลและสรุปคำสอนของพระศาสดาให้เข้าใจง่าย ๆ ไว้คือ

ธรรมะคือหน้าที่

ธรรมะคือกฎของธรรมชาติ เช่นกฎไตรลักษณ์ เป็นต้น

ธรรมะคือ หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติ

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๙.

^{๘๕} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : สุภาพ, ๒๕๔๙), หน้า ๗, ๙.

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒.

ธรรมะคือผลที่เกิดขึ้นตามหน้าที่ที่ได้ประพฤติปฏิบัติ

ผู้ใดปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องสมบูรณ์แล้ว ผู้นั้น เป็นผู้ที่มีธรรม เพราะไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น^{๘๙}

๖) สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม ได้กล่าวการค้นคว้าพระไตรปิฎกของพุทธทาสภิกขุไว้ว่า ตลอดชีวิตของท่านพุทธทาสภิกขุได้ศึกษาพระไตรปิฎกมาตลอดจนสามารถเขียนเป็นหนังสือชุดที่มีชื่อเสียงมีชื่อว่าหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ เป็นหนังสือชุดที่แปลมาจากพระไตรปิฎกมาเรียบเรียงขยายความในสำนวนของท่านพุทธทาส โดยเนื้อหาที่นำมาจัดพิมพ์ได้จำนวน ๗๙ เล่ม ๗๘ เรื่อง^{๙๐}

ตลอดชีวิตนักบวชของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านได้ศึกษาพระไตรปิฎกมาตลอด^{๙๑} ตั้งแต่ยังเป็นภาษาบาลีหรือที่เรียกว่าพระบาลี ยิ่งท่านทำชุดพระโอษฐ์ ก็เริ่มศึกษาตั้งแต่เล่มแรกจนเล่มสุดท้ายทุกครั้ง^{๙๒} และยังเปิดอยู่ตลอดเวลาที่สงสัย^{๙๓} จนเกิดความชำนาญ และอุปนิสัยของท่านเป็นคนละเอียดรอบคอบอย่างมาก^{๙๔} ท่านจึงกล่าววิจารณ์พระไตรปิฎกเช่นพระวินัยกับพระอภิธรรมบางส่วนเพิ่มเติมในภายหลัง และไม่ใช้พุทธพจน์โดยตรง พระวินัยมีคำอธิบายปลีกย่อย เห็นได้ชัดว่าไม่ใช่ของดั้งเดิมในบางส่วน^{๙๕} พระอภิธรรมมีคำอธิบายความเป็นมาไว้ในคัมภีร์เป็นภาษาบาลี เช่นพุทธวงศ์หรือมหาวงศ์ มีข้อความว่า สมัยแรกพระไตรปิฎกไม่เป็น ๓ ปิฎก ใช้คาถาหรือนิกาย มี ๕ นิกาย ๑. ๕ นิกายเป็นเรื่องยาว ๒. มัชฌิมนิกาย เป็นเรื่องกลาง ๓. สังยุตตนิกาย เป็นเรื่องสั้นองค์ตตรนิกาย ขุททกนิกาย เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ด พระวินัยและอภิธรรมรวมอยู่ในขุททกนิกาย พระ

^{๘๙} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗๗-๑๗๘

^{๙๐} ธรรมสภา, หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ของท่านพุทธทาส, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.thammasapa.com/index.php?mo=59&id=483649>. [๑๐ ม.ค. ๒๕๕๗]

^{๙๑} พระประชา ปสนุนธุมโ, อัจฉริยะประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๗.

^{๙๒} หนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๓๔๖.

^{๙๓} หนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๓๔๗.

^{๙๔} อรรถวิกรมวิทยาพงศ์, เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุ จากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖.

^{๙๕} พระประชา ปสนุนธุมโ, อัจฉริยะประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๙.

อภิธรรมที่ท่านปฏิเสธไม่ใช่พุทธพจน์โดยตรงท่านสังเกตจากสำนวนโวหารที่ใช้และเรื่องไปเทศน์บน
สวรรค์^{๙๖} ท่านใช้หลักเกณฑ์วินัยจลย ๔ ข้อในการศึกษาพระไตรปิฎกคือ

- ๑.หลักมหาเทศในมหาปรินิพพานสูตร^{๙๗}
- ๒.มหาปเทศ ๔ ในพระวินัย^{๙๘}
- ๓.หลักตัดสินธรรมวินัยที่ตรัสแก่พระปชาบดีโคตรมีหรือโคตมีสูตร^{๙๙}
- ๔.กาลามสูตร^{๑๐๐}

ด้วยเหตุที่ท่านใช้หลัก ๔ ข้อศึกษาพระไตรปิฎก ท่านจึงกล่าววิจารณ์ว่าพระไตรปิฎก
ครั้งก่อนแต่จะต้องไม่ได้

แต่เดี๋ยวนี้พระไตรปิฎกต้องพิจารณา จะต้องคิดเลือก จะต้องพิสูจน์ กล่าวถึงความดับ
ทุกข์เชื่อถือได้^{๑๐๑}

การวิจารณ์พระไตรปิฎกของท่านยืนอยู่บนพื้นฐานความบริสุทธิ์ใจ คือเจตนาดี
ให้ผู้ศึกษาพระไตรปิฎกใช้วิจารณ์ญาณในการศึกษา

^{๙๖} หนังสือเล่มเดียวกัน หน้า ๓๕๐.

^{๙๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๕-๑๓๖.

^{๙๘} มหาปเทศ ในพระวินัยมี ๔ ข้อคือ ๑.สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งอกัปปิยะ(ไม่ควร
บริโภคใช้สอย) ขัดต่อสิ่งเป็นกัปปิยะ(สมควรแก่สมณบริโภคใช้สอย)สิ่งนั้นไม่ควร ๒.สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่
ควรแต่เข้ากับสิ่งกัปปิยะ(สมควรบริโภคใช้สอย) ขัดต่อสิ่งเป็นกัปปิยะ(ควรสมณบริโภคใช้สอย) สิ่งนั้นควร ๓.สิ่งใด
ไม่ได้ทรงอนุญาตห้ามไว้ว่าควรแต่เข้ากับสิ่งอกัปปิยะ(ไม่ควรบริโภคใช้สอย) ขัดต่อสิ่งเป็นกัปปิยะ สิ่งนั้นไม่ควร ๔.
สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าควรแต่เข้ากับสิ่งกัปปิยะ(ควรบริโภคใช้สอย) ขัดต่อสิ่งเป็นกัปปิยะ(สมควรแก่สมณ
บริโภคใช้สอย) สิ่งนั้นควร พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ขำระ
เพิ่มเติม-ช่วงที่ ๑, โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, หน้า ๓๓๖.

^{๙๙} โคตรมีสูตรคือหลักตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการ ๑.ความคลายกำหนด ๒.ความหายติด ๓.ความ
หมดเครื่องผูกมัด ๔.ความไม่ประกอบทุกข์ ๕.ความไม่พอกพูนกิเลส ๖.ความมกน้อย ๗.ความสันโดษ ๘.ความสงัด
๙.การประกอบความเพียร ๑๐.ความเลี้ยงง่าย ธรรมทั้ง ๘ ข้อเป็นธรรมวินัยของพระศาสดา(เป็นเชิงอรรถของ
หนังสืออัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา หน้า ๓๕๐.

^{๑๐๐} เกสบุตติสูตรหรือกาลามสูตร ธรรมที่ควรละ ๑๐ อย่างคือ ๑.อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกัน
มา ๒.อย่าเชื่อด้วยการถือสืบๆกันมา ๓.อย่าเชื่อด้วยการเล่าลือ ๔.อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ ๕.อย่าเชื่อ
ด้วยคิดเอาเอง ๖.อย่าเชื่อด้วยอนุমান ๗.อย่าเชื่อด้วยคิดตรองตามแนวเหตุผล ๘.อย่าเชื่อเข้ากับทฤษฎีของตน ๙.
อย่าเชื่อว่าจะนำไปได้ ๑๐.อย่าเชื่อว่าเป็นครูของเรา(ที.ม.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.)

^{๑๐๑} พระประชา ปสนุณธมโม, อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่
๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔๘.

ผู้วิจัยขอนำเสนอผู้ที่กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุในการวิจารณ์พระไตรปิฎก ๑ ท่านดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุตฺโต)ท่านกล่าวเอาไว้ว่า พุทธทาสภิกขุขอเพื่ออุทิศชีวิตในการสนองงานพระศาสนา ดูได้จากชื่อของท่าน และแสดงหลักธรรมเพื่อประโยชน์และความสุขของประชาชน เพื่อความสงบร่มเย็นของชาวโลก นี่คือเจตนาพื้นฐาน^{๑๐๒}

ท่านพุทธทาสภิกขุมีความกล้าหาญทางจริยธรรม ถ้าธรรมที่ท่านค้นคว้าหรือสืบค้นดีแล้ว บริบูรณ์แล้ว และดำเนินปฏิบัติได้ผลถูกต้องดีแล้ว เป็นธรรมที่แท้จริงขององค์พระศาสดาแต่คนส่วนใหญ่ยังเข้าใจผิด และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์สุขของสังคม ของมนุษยชาติแล้ว ท่านจะกล้าวิจารณ์ถึงแม้สิ่งนั้นไม่มีใครกล้าวิจารณ์หรือแตะต้องอย่างเช่นพระไตรปิฎกก็ตาม

ประเด็นที่สำคัญในเรื่องการศึกษาคัมภีร์ มีผลต่อท่านโดยตรงคือทำให้ท่านทราบได้ว่า พระพุทธองค์สอนธรรมเรื่องอะไรและสามารถจะเข้าถึงธรรมที่พระพุทธองค์สอนได้อย่างไร บาลีวิมุตตตายตนะสูตรเป็นสูตรที่บอกให้ทราบว่าบุคคลสามารถบรรลุธรรมได้ถึง ๕ เวลาคือ ๑)เมื่อกำลังฟังธรรมอยู่ ๒)เมื่อกำลังแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังอยู่ ๓)เมื่อกำลังสาธยายธรรมอยู่ ๔)เมื่อฟังธรรมอยู่ และ๕)เมื่อพิจารณาใคร่ครวญธรรมอยู่ ฉะนั้นการที่ท่านศึกษาคัมภีร์หรือพระไตรปิฎก จึงน่าจะมีโอกาสสามารถบรรลุธรรมได้ ตามข้อที่ ๑หรือท่านสามารถพัฒนาตนเองให้บรรลุธรรมได้ เพราะท่านศึกษาพระไตรปิฎกจนชำนาญและชำนาญจนสามารถวิจารณ์พระไตรปิฎกได้ตรงไหนควรเชื่อหรือไม่ควรเชื่อจึงต้องใช้วิจารณ์ญาณในการศึกษา

๓.๓.๒ ด้านการปฏิบัติธรรม

พุทธทาสภิกขุได้เริ่มปฏิบัติธรรมจริงจังเมื่อตั้งสวนโมกข์พลารามเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม จึงขอแบ่งเป็น ๒ ตอนคือสวนโมกข์พุ่มเรียงและสวนโมกข์ไชยา ดังมีรายละเอียดดังนี้

ก. สวนโมกข์พุ่มเรียง

ด้วยท่านพุทธทาสภิกขุเป็นคนแรกในประเทศไทยที่ประสานฝ่ายทฤษฎีและฝ่ายปฏิบัติหรือฝ่ายคามวาสีกับอรัญวาสีเข้าด้วยกัน หมายความว่าพระป่าสายปฏิบัติ ศึกษาปริยัติเพื่อ

^{๑๐๒} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่๑(กรุงเทพฯ : สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๗-๑๘.

ปฏิบัติให้ถูกต้อง แทนที่จะปฏิเสธต่อกันและกัน ขั้นตอนในการปฏิบัติธรรมของท่านมีตั้งแต่ศีลสมาธิ และปัญญา ตามลำดับดังนี้คือ

ลำดับแรกก่อนจะปฏิบัติธรรมท่านวางพื้นฐานการสร้างสวนโมกข์ไว้คือต้องการให้สิ่งแวดล้อมและวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์เรียบง่ายใกล้ชิดกับธรรมชาติ คล้ายกับความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ครั้งพุทธกาลที่สุด งานหลักของท่านในช่วงแรกคือการศึกษาค้นคว้าและนำมาทดลองปฏิบัติอย่างวิทยาศาสตร์ เป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจอย่างถึงรากที่สุด

๑) การฝึกฝนในเรื่องความหวาดกลัว

การปฏิบัติธรรมเต็มตัวของท่าน มีอยู่สองช่วงเป็นการฝึกปฏิบัติเมื่อเข้ามาอยู่สวนโมกข์ใหม่ๆ ใช้เวลาประมาณ ๓ ปี ปีแรกที่เข้าอยู่สวนโมกข์คือการปฏิบัติเพื่อต่อสู้กับความหวาดกลัว การอยู่คนเดียว เป็นการฝึกฝน บทเรียนของการตื่น และการควบคุมการตื่น ให้มีมโนลจนคล้อยตามความต้องการ เมื่อการอยู่คนเดียวเมื่อเป็นปกติแล้วคือเมื่อกำลังใจค่อยเข้มแข็งขึ้น สติค่อยรวดเร็วขึ้นความเคยชินค่อยมากขึ้นสิ่งนี้ค่อยๆกลายเป็นธรรมดาไป ต้องใช้เวลาอย่างน้อย สัปดาห์ ๗ วัน การอยู่คนเดียวเมื่อสามารถกำจัดความกลัวได้ ช่วยส่งเสริมให้เกิดสมาธิตั้งครั้งต่อครั้ง แม้ทางฝ่ายปริยัติก็มีผลดีเช่นกันเช่นอ่านหนังสือในป่าจะได้เรื่องได้ราวกว่าในเมือง การขบคิดเรื่องราวต่างๆคิดได้ดีกว่าในเมือง ทั้ง ๒ อย่างทำได้ดีเพราะอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ เป็นข้อคิดให้ผู้ที่สนใจสร้างสถานปฏิบัติธรรมได้สร้างให้ใกล้ชิดกับธรรมชาติ^{๑๐๓}

๒) มีสิ่งของที่จำเป็นต้องใช้

การทดลองไม่มีสิ่งของเกินความจำเป็นหรือมีตามที่จำเป็นจะมี อย่างท่านเมื่อมาอยู่สวนโมกข์ใหม่ๆ มีบาตร ๑ ใบ มีฝาทองเหลืองชนิดตักน้ำฉันได้ ถึงตักน้ำเล็กๆจากบ่อน้ำใบหนึ่ง จีวรเท่าที่จำเป็นจะต้องมี และตะเกียงน้ำมันมะพร้าวทำด้วยแก้วที่ใช้ตีม่านดวงหนึ่งๆ จะไปไหนเมื่อไรก็ได้ ไม่ต้องเปิดประตู ไม่ต้องใส่ลูกกุญแจ ไม่ต้องส่งเสียใคร เพราะมีคนเดียว จะกลับเมื่อไร เวลาไหน ไม่ต้องเป็นห่วงอะไร ไม่มีอะไรที่จะดูแลระวังรักษา ไม่มีเรื่องที่ต้องรับผิดชอบ ความคิดนึกเกลี้ยงเกลา ไม่คิดอะไรมากมายก็ได้ มีแต่ความเบาสบาย ยากที่จะกล่าวออกมาเป็นตัวอักษรได้ ด้วยประสบการณ์นี้เอง ท่านจึงแนะนำให้ผู้สมัครจะศึกษาอบรมในทางจิตหลักออกไปบำเพ็ญชีวิตสันโดษ ไร้ทรัพย์สินสมบัติเสียสักครั้งหนึ่ง ก็จะได้รับคำตอบพร้อมทั้งได้สมรรถภาพแห่งจิต ที่จะผ่านเรื่องนี้อันแสนยากนั้นได้เป็นอย่างดี โดยใช้สติสัมปชัญญะและการคอยสังเกตกำหนดอันประณีต ให้มาก

^{๑๐๓} พุทธทาสภิกขุ, **สิบปีในสวนโมกข์** อัจฉริยะประวัติวิยหมู่พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพฯ มหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

ที่สุดคือให้ละเอียดลออที่สุดเท่าที่จะทำได้ในการออกฝึกฝนทดลอง จะเห็นได้ว่าความรู้ที่ได้มาจากการเคยผ่านมาทางจิตใจ กับความรู้ที่ได้จากตำรานั้น ผิดกันอย่างมาก^{๑๐๔}

๓) การปฏิบัติสำหรับฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้นพิเศษ

ปีที่ ๓ การปฏิบัติธรรมที่ท่านเรียกว่าการเข้าเจียบนั้น เป็นการปฏิบัติอย่างเข้มข้นในช่วงเข้าพรรษา ระหว่างวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๓๗ ถึง ๒๓ ตุลาคม ๒๕๓๗ ท่านมีจุดมุ่งหมายเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองภาคปฏิบัติสำหรับฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้นพิเศษ มีความปรารถนาจะทำให้เต็มที่ในศีลคือสมาทานในสิกขาบทใหญ่โดยทั้งหมด การละอกุศลวิตก มีราคะ โภคะ โทสะ พยาบาท โมหะ มานะ และกัมมฐานที่ใช้ทั้ง ๓ เดือนมีดังนี้ อารักษกัมมัฏฐาน จตุรารักขา^{๑๐๕} อาณาปานสติและกายคตาสติ รุดงค์วัตรปฏิบัติเป็นการเรียนรู้ ด้วยตนเองตามแนวของท่านโดยการงดบิณฑบาต แต่ถือ ๕ ข้อคือ ๑. เตจิวริกั้งคะ ถือการใช้ผ้า ๓ ผืนเป็นวัตร ๒. เอกาสนิกั้งคะ ถือการนั่งฉันธนาสนะเดียวเป็นวัตร ๓. ยถาสันถติกั้งคะ ผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่จัดให้เป็นวัตร ๔. ปัตตปิณฑิกั้งคะ^{๑๐๖} ชาคริยานุโยค ประกอบความเพียรในการปฏิบัติธรรม ไม่เห็นแก่นอน มีสติสัมปชัญญะอยู่เป็นนิตย์^{๑๐๗} โดยงดพูดและงดติดต่อกับบุคคลภายนอก ในการปฏิบัติธรรมครั้งนี้ได้มีการจดบันทึกไว้เป็นข้อมูล โดยท่านจัดทำสมุดบันทึก “ปฏิบัติธรรมรายวัน แบบพุทธทาส” เพื่อศึกษาในสิ่งที่พระศาสดาทรงสอน และให้ผลอย่างไร

จากการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก นำมาสู่การปฏิบัติอย่างแน่นแฟ้น เกิดปัญญาเห็นแจ้งในพระธรรมคำสั่งสอน ทำให้ทราบหัวใจของพุทธศาสนาคืออะไร ผลของการปฏิบัติครั้งนี้ทำให้ท่านตั้งปณิธานในการมีชีวิตที่ทำประโยชน์ต่อผู้อื่นโดยประกาศแต่เรื่องความสิ้นทุกข์สิ้นเชิง และท่านก็มีชีวิตที่ไม่มีความทุกข์ด้วย ดังที่ท่านกล่าวว่า “.....ชีวิตของข้าพเจ้าสะอาดทุกอย่างๆมุ่ง

^{๑๐๔} พุทธทาสภิกขุ, **สิบปีในสวนโมกข์** ๑๓๖ ปี ๑๙๖๕, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙-๒๒.

^{๑๐๕} จตุรารักขา คือการเจริญภาวนาที่เป็นเครื่องรักษาตัวให้มีใจสงบและตั้งอยู่ในความไม่ประมาท มี ๔ อย่างคือ พุทธานุสสติภาวนา มรณสติภาวนา อสุภภาวนา และเมตตาภาวนา (พระพรหมคุณาภรณ์, ป.อ. ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖.

^{๑๐๖} พระเทพญาณมงคล และคณะ, **คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา**, (ราชบุรี: ศูนย์ประสานงานสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๗-๕๕.

^{๑๐๗} พระพรหมคุณาภรณ์, ป.อ. ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๓.

หมายต่อความสุขนี้ และการประกาศเผยแผ่ความสุขนี้เท่านั้น.....” นับเป็นกิจแห่งตามรอยพระอรหันต์อีกกิจกรรมหนึ่ง

ข. สอนโมกข์ไชยา

เมื่อย้ายมาอยู่สวนโมกข์ใหม่ ท่านได้เริ่มปฏิบัติและสอนอานาปานสติสมบูรณแบบในยุคถัดมาเพื่อให้สมสมัยท่านสอนเรื่องการปฏิบัติธรรมระบบลำดับขั้นและการปฏิบัติงานคือการปฏิบัติธรรม ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑) กิจกรรมที่สำคัญยิ่งอีกกิจกรรมหนึ่งแห่งการตามรอยพระอรหันต์คือการปฏิบัติกรรมฐาน สอนโมกข์ใช้อานาปานสติภาวนา เป็นหลักปฏิบัติ ตามองค์พระศาสดาที่ตรัสว่า“อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก”^{๑๑๔} ซึ่งมี ๑๖ ขั้น

อานาปานสติทั้ง ๑๖ ขั้น เมื่อปฏิบัติตามขั้นตอนทั้ง ๑๖ ขั้น จะมีศีล สมาธิ ปัญญาอย่างสมบูรณ์ที่สุด การบังคับให้ทำอะไรอยู่อย่างจริงจังเรียกว่าศีล จากศีลสิกขาบทมาเป็นศีลเพ่งจิต ควบคุมให้มีการเพ่งจิตให้อยู่ในความถูกต้องเสมอ เจตนาที่จะทำสมาธิเป็นศีลหรือรวบรวมพลังจิตที่จะคิดนึกหรือความสงบระงับก็เป็นศีล ความเห็นแจ้งเป็นปัญญา ขั้นที่ ๑-๔ จัดไว้ในหมวดที่ ๑ กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นการฝึกสมาธิและสติ เป็นการฝึกกายเห็นกายเป็นการฝึกสมาธิ ขั้นที่ ๕-๘ จัดไว้ในหมวดหมวดที่ ๒ เวทนา นุปัสสนาสติปัฏฐาน การฝึกสติเข้าไปกำหนดรู้สิ่งที่เรียกว่าเวทนา มีปัญญาเพิ่มขึ้น รู้ปีติ รู้สุข ขั้นที่ ๙-๑๒ หมวดที่ ๓ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การใช้สติเข้าไปติดตามเรื่องต่างๆที่เกี่ยวกับจิตมีปัญญาเพิ่มขึ้น ควบคุมจิตได้ บังคับจิตได้ไปในสิ่งที่ควร มีปัญญาและสมาธิพอๆกัน

ขั้นที่ ๑๓ - ๑๖ หมวดที่ ๔ ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นปัญญาอย่างยิ่งยวด เมื่อปฏิบัติก็มีมัญฐาน

อานาปานสติ มีธรรม ๔ อย่างบริบูรณ์ที่สุด คือสมาธิ สติ ปัญญา และสัมปชัญญะ

๒) วิปัสสนาระบบลำดับขั้น หรือท่านใช้ว่า “สมถะแห่งยุคปรมาณู” พุทธทาสภิกขุ หมายถึงเป็นยุควิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์มีของจริงมาตั้งลงสำหรับศึกษาทดลอง สมถะวิปัสสนามีเรื่องจิต มาให้ศึกษาทดลอง เป็นเรื่องที่จริงลงไปยังสิ่งนั้นจริงๆในตัวความรู้สึก เช่น รู้สึกเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ให้รู้สึกไป ที่ความรู้สึกนั้น จะกลายเป็นของจริงสำหรับศึกษาค้นคว้าตามวิถีทาง

^{๑๑๔} ม.ญ.(ไทย) ๑๔/๑๔๘/๑๔๗-๑๔๙.

วิทยาศาสตร์ เมื่อมีการกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือทวารทั้ง ๖ ในชีวิตประจำวัน ในขณะที่แห่งผัสสะนั้น ไม่มีสติความระลึกได้ ไม่มีปัญญา ความรู้แจ้ง จิตถูกปรุงแต่งให้เกิดความทุกข์ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้และเป็นไปตามธรรมชาติ

ถ้าหากเรามีสติและควบคุมไปกับปัญญาเมื่อมีผัสสะจิตจะไม่ได้ถูกปรุงให้เป็นทุกข์ สมณะวิปัสสนา หรือวิปัสสนาระบบลัดสั้นมีจุดมุ่งหมายให้มีสติเร็วหรือเพียงพอ และเพื่อให้บังคับจิตได้^{๑๐๙} การฝึกกำหนดลมหายใจเข้า-ออก สติถูกฝึกอย่างมากและจิตถูกบังคับอย่างมาก เมื่อมีสติและบังคับจิตได้จะแก้ปัญหาทุกอย่างได้ สิ่งติดตามอย่างแน่นอนคือบรรลุมรรคผล นิพพาน วิปัสสนาระบบลัดสั้นไม่ต้องทำให้สมบุรณ์แบบ เพียงแต่ทำให้มีสมาธิพอสมควรแล้วไปศึกษาพิจารณาธรรมะสูงสุดคือไตรลักษณ์ให้เพียงพอก็ดับทุกข์ได้ เป็นวิธีง่าย ๆ ที่ท่านหาวิธีการเพื่อให้เข้าใจแล้วนำไปปฏิบัติ^{๑๑๐}

๓) การทำงานคือการปฏิบัติธรรม ด้วยท่านให้ความหมายการทำงานคือสิ่งประเสริฐที่สุดในชีวิต และที่สำคัญคือเป็นที่ตั้งแห่งการปฏิบัติธรรม เป็นบทเรียนแห่งการปฏิบัติธรรมมากมาย และท่านยังกล่าวว่าทำงานสนุก ทำงานด้วยจิตว่าง ยกผลงานให้ความว่าง ท่านกำลังทำอยู่ กำลังฝึกฝน กำลังต่อสู้ กำลังทำให้เข้าใจ ให้เกิดขึ้น คือทุกกิจกรรมในการดำเนินชีวิตเป็นการปฏิบัติธรรมของท่าน เพื่อไม่ให้เกิดความเห็นแก่ตัว เสียสละแก่ส่วนร่วมอยู่เสมอ คือมีชีวิตเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นได้^{๑๑๑}

ผู้วิจัยขอเสนอผู้ทีกล่าวถึงพุทธทาสภิกขุที่ทำการปฏิบัติธรรมมาใช้ ๑ ท่านคือ

คุณสุลักษณ์ สิวรักษ์ ได้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุเรื่องความไม่ติดยึด และใช้ธรรมะในการอยู่ร่วมกันว่า ท่านพุทธทาสไม่ยึดถือว่าเราเองดีกว่าคนอื่น ท่านยกย่องมหายาน วัชรยาน ทะไลลามะ คริสต์ อิสลาม ไม่ยึดมั่นในตัวตน อย่างเช่นมีปัญหาในจังหวัดภาคใต้ ให้นำ

^{๑๐๙} พุทธทาสภิกขุ, **วิปัสสนาระบบลัดสั้น** อัดซีวีประวัติวิทยุหนุ่มพุทธทาสภิกขุ , (จังหวัดนนทบุรี: กองทุนศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฏ์), ๒๕๔๑), หน้า ๖.

^{๑๑๐} พระประชา ปสนุนธมฺโม, **อัดซีวีประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙๔.

^{๑๑๑} พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาสภิกขุ), **การทำงานคือการปฏิบัติธรรม** (กรุงเทพฯธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม), ๒๕๔๑), หน้า ๒๔.

ธรรมะของท่านมาประยุกต์ใช้ ด้วยการให้เกียรติ ไม่เห็นเขาเป็นศัตรู ศัตรูจริงๆอยู่ในตัวเราคือ โลก โกรธ หลง ^{๑๑๒}

บาลีวิมุตตายนสูตร เป็นสูตรที่บอกให้ทราบถึงการบรรลุธรรมของบุคคล มีจำนวน ๕ ข้อ มีข้อหนึ่งที่บรรลุธรรมโดย พิจารณาไตร่ตรองธรรมคือการปฏิบัติธรรม เมื่อศึกษาการปฏิบัติธรรมของพุทธทาสภิกขุตั้งแต่เริ่มต้นสวนโมกข์ แสดงให้เห็นว่าท่านสามารถพัฒนาตัวท่านเองมาอย่างดีในเรื่องการปฏิบัติ และสามารถเจริญในธรรมจนบรรลุได้ เช่น ปฏิบัติเพื่อลดความหวาดกลัวคือให้มีสติ เมื่ออยู่แต่ผู้เดียวในป่า ให้มีความสันโดษในสิ่งของเครื่องใช้ นำเอาสิ่งที่พระพุทธรเจ้าสอนมาปฏิบัติให้เห็นจริงที่เรียกว่าปฏิบัติอย่างเข้มข้น มีการบันทึกเมื่อทราบผล และสุดท้ายท่านประยุกต์ธรรมให้นำมาใช้ในชีวิตประจำวันคือการทำงานคือการปฏิบัติธรรม การทำงานต้องมีธรรมเป็นเครื่องชี้นำ ต้องลดความเห็นแก่ตัวจึงจะสามารถทำงานด้วยความสุข อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสงบและสันติ ท่านจึงให้สวนโมกข์เป็นศูนย์กลางของทุกศาสนาเพราะท่านมีความสัมพันธ์ที่ดีกับทุกศาสนา เช่น คริสต์ อิสลาม ทุกศาสนาสอนเหมือนกันคือไม่เห็นแก่ตัว

๓.๓.๓ ด้านการเผยแผ่ธรรมและการทำสื่อการสอน

ก.ด้านการเผยแผ่ธรรม

การเผยแผ่ธรรมของท่านพุทธทาส มีหลายด้านคือ ๑)ด้านการเขียน ๒)ด้านปาฐกถาธรรม ๓)การบรรยายธรรมหรือการเทศน์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑)ด้านการเขียน

ความสามารถในการเขียนอธิบายข้อธรรมต่างๆในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ราย ๓ เดือน โดยภาษาที่สละสลวย เข้าใจง่าย ให้ข้อคิดที่ลึกซึ้งเร้าอารมณ์ผู้อ่านให้เกิดความตื่นตัว เกิดความรักงาน เกิดความคิดก้าวหน้า เกิดความรู้สึกรู้สึกนึกคิดในด้านเสียสละเพื่อพระศาสนา จึงทำให้ธรรมจากสวนโมกข์เผยแผ่ไปสู่ผู้อ่านในที่ต่างๆได้ง่าย ฉบับแรกแจกให้เปล่าในหนังสือพิมพ์ “ไทยเชชม” รายสัปดาห์ เมื่อมีสมาชิกรับร้อยจนและนับพันในเวลาต่อมาทำให้เกิดกำลังใจเผยแผ่

^{๑๑๒} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒๘.

ธรรมมากยิ่งขึ้น^{๑๑๓} หนังสือพิมพ์พุทธศาสนายังเป็นสิ่งบันเทิงใจให้ฆราวาสที่เป็นปัญญาชนระดับสูงมาเป็นกำลังสนับสนุนงานสวนโมกข์ในเวลาต่อมาเช่นพระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์(วงศ์ลัดพลี) และข้าราชการผู้ใหญ่ประจำศาลอุทธรณ์ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ท่านปรีดี พนมยงค์ นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ นายสะอาด วัชรารักษ์ เป็นต้น

๒)ด้านปาฐกถาธรรม

ท่านมีความสามารถในการเผยแพร่ธรรมโดยการเทศน์มีมาตั้งแต่แรกบวช โดยปรับปรุงให้เนื้อหาทันสมัย เมื่อมีความก้าวหน้าได้ริเริ่มเทศน์ในรูปปาฐกถาธรรมที่ประยุกต์รูปแบบและเนื้อหาให้แสดงได้สมสมัย โดยยืนพูดแต่เป็นการผิควินัย ห้ามพูดกับผู้ฟัง ไม่ใช่เป็นข้อปฏิบัติทุกกฎ แต่ท่านตีความวินัยว่าเป็นคนละยุค คนละสมัย คนละถิ่น คนละประเทศ มีการแสดงตามลำดับดังนี้

-ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ แสดงปาฐกถาครั้งแรก ตามคำอาราธนาของพุทธธรรมสมาคม หัวข้อเรื่อง“วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม”

-ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ แสดงที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง“ความสงบในฐานะเป็นผลแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม”

-ปี พ.ศ. ๒๔๘๙ แสดงที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง “พุทธธรรมกับสันติภาพ” และที่สมาคมพุทธบริษัทไทยจีนประชา เรื่อง “ข้อควรทราบเกี่ยวกับหลักพุทธศาสนาระหว่างนิกายต่างๆ”

-ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ แสดงที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง “พุทธธรรมกับเจตนารมณ์แห่งประชาธิปไตย” ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขณะนั้นเข้าฟังด้วย (๑๑ มกราคม) และที่หอประชุมใหญ่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “พระพุทธานุชาจะช่วยเหลือพวกเราในปัจจุบันนี้ได้อย่างไร”

-ปี พ.ศ. ๒๔๙๘ แสดงในที่ประชุมครูทั่วประเทศ ณ หอประชุมสวนสุนันทาวิทยาลัย เรื่อง “อุดมคติของครูตามทัศนะฝ่ายพระพุทธานุชา”

-ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ แสดงที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง “สิ่งที่เรายังเข้าใจผิดกันอยู่” และที่ประชุมสามัญประจำปีที่คุรุสภา เรื่อง “การส่งเสริมจริยธรรมแก่เด็กวัยรุ่น”

^{๑๑๓} มูลนิธิโกมลคีมทอง,อนุทินภาพ ๖๐ ปี สวนโมกข์:พระที่ปธรรมแห่งสยาม พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕),หน้า ๖๔.

-ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ แสดงที่ประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ณ พุทธสถาน-
เชียงใหม่ เรื่อง “สิ่งที่เรายังสนใจน้อยเกินไป” และที่ยอดเขาพุทธสวนโมกข์แก่ผู้ร่วมประชุมยุว
พุทธิกสมาคมทั่วประเทศ ครั้งที่๑๐ เรื่อง “ผีหัวเราะเยาะมนุษย์”

-ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ แสดงที่วิทยาลัยพระคริสตธรรม เชียงใหม่ เรื่อง “คริสตธรรม-พุทธ
ธรรม”

-ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เริ่มแสดงปาฐกถาธรรมทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ทุกวัน
อาทิตย์ที่ ๓ ของเดือน^{๑๑๔}

ปาฐกถาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ แต่ละครึ่ง จะมีผู้ฟังนับร้อยหรือนับพัน เพราะ
ผู้ฟังไม่เคยฟังธรรมะชั้นโลกุตระ อย่างเข้าใจชัดเจนจนสามารถพิสูจน์คือนำไปปฏิบัติให้เกิดผลและ
เห็นชัดได้ด้วยตนเองทุกเวลา และเป็นหัวใจของพุทธศาสนาเป็นที่ใกล้ตัว และเป็นวิทยาศาสตร์

๓) การบรรยายธรรมหรือการเทศน์

ท่านมีความสามารถเทศน์ตั้งแต่พรรษาแรกโดยปรับปรุงการเทศน์ให้ทันสมัยขึ้นเป็นที่
ถูกใจของคนฟัง และพัฒนาการเทศน์ไปเรื่อยๆจนมีชื่อเสียง จึงนำเสนอตามลำดับดังนี้

-ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ เทศน์งานพระราชทานเพลิงศพของสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี)
เรื่อง “ลักษณะน่าอัศจรรย์บางประการของนิพพาน” (๒๒ ส.ค.)

-ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ตะเวนเทศน์หัวเมืองบักไซใต้ กับพระยาอมรฤทธิธำรง (พร้อม ณ
ถกลาง)ระหว่างวันที่ ๑๕ มิถุนายน ถึง ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๔๓ ตะเวนเทศน์ทั้งทางรถยนต์ เรือ รถไฟ
เครื่องบิน บางครั้งรถไฟไม่มีที่นั่งตั้งนั่งในตู้บรรทุกสัตว์ และฉันอาหารในนั้น ท่านแสดงธรรมทุกวัน
ในเวลา ๑ เดือน บางวันต้องเทศน์ ถึง ๕ ครั้ง

-ปี พ.ศ. แสดงธรรมเรื่อง “ศาสนาคือโรงพยาบาลของโลก” ที่โรงพยาบาลสงฆ์ ใน
โอกาสเปิดตึกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (๒๑ ก.พ)

-ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ร่วมประชุมและกล่าวปราศรัยในนามตัวแทนคณะสงฆ์ไทย ในงาน
ฉัฐริสังคายนาที่ประเทศพม่า เรื่อง “ลักษณะน่าอัศจรรย์บางประการของพุทธศาสนาแบบเถรวาท”
(๖ ธ.ค.)

^{๑๑๔} พระประชา ปสนุณมโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่
๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๐ – ๕๒๗.

-ปีพ.ศ. ๒๕๐๐ แสดงธรรมที่โรงพยาบาลสงฆ์ เรื่อง "ธรรมะคือไอศถสำหรับโลก" (ก.พ.) และในพรรษาบรรยาย "การศึกษาธรรมะอย่างถูกต้อง" หรือ "ธรรมวิภาคนวกฎุมิ" ต่อมา กลายเป็นหนังสือพื้นฐานที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งของสวนโมกข์

- ปี พ.ศ.๒๕๐๓แสดงธรรมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง"ส่วนสำคัญขอ พระพุทธศาสนาที่ทุกคนควรรู้จัก" ตามคำอาราธนาของสมเด็จพระราชชนนี องค์อุปถัมภ์ของ ชมรมกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีผู้ฟังประมาณ ๓,๐๐๐ คน (๒๘ ธ.ค.)

-ปี พ.ศ.๒๕๐๔ในพรรษาพูดเรื่อง "ตัวกู-ของกู" อบรมพระสงฆ์สามเณร และร่วม สัมมนาเรื่อง "การศึกษาพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย" ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๖ พ.ย. - ๒๒ ธ.ค.) และแสดงธรรมอบรมนิสิต รวม ๗ ครั้ง

-ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ในพรรษา เริ่มบรรยายชุด "ธรรมปาฏิโมกข์" แก่พระสงฆ์สามเณรภาย โมกข์ (กระทำต่อเนื่องทุกพรรษาถึง พ.ศ. ๒๕๑๔)

-ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ บรรยายชุด "บรมธรรม" แก่ พระนิสิตภาคฤดูร้อน ที่ประจำอยู่ในสวน

-ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ บรรยายชุด "ธรรมาวาสธรรม" แก่ นิสิตภาคฤดูร้อน

-ปี พ.ศ.๒๕๑๔ เริ่มบรรยายธรรมประจำวันเสาร์

-ปี พ.ศ.๒๕๑๕ บรรยายชุด "แก่นพุทธศาสนา" ที่โรงพยาบาลศิริราช และบรรยายชุด สอน"สอนพุทธศาสนาผ่านคัมภีร์ไบเบิล" ในสวนโมกข์

-ปี พ.ศ.๒๕๑๖ บรรยายเรื่อง "มหาวิทยาลัยกับความรู้เรื่องจิต" แก่อาจารย์คณะแพ ทยศาสตร์จากมหาวิทยาลัยมหิดล ที่มาสวนโมกข์ (๓๐ ส.ค.) และบรรยายเรื่อง "ประชาธิปไตยแบบ สังคมนิยม" ในสวนโมกข์ (๑๑ พ.ย.)

-ปี พ.ศ.๒๕๑๗บรรยายเรื่อง "มหิดลธรรม" แก่พระนักศึกษาภาคฤดูร้อน และบรรยาย เรื่อง "สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา" (๑๕ ก.ย.)

-ปี พ.ศ.๒๕๑๘บรรยายชุด "โมกข์ธรรมประยุกต์" สำหรับพระนักศึกษาภาคฤดูร้อน บรรยายเรื่อง"พระพุทธเจ้ามีอุดมคติเป็นสังคมนิยม" บรรยายเรื่อง "สังคมนิยมชนิดที่ช่วยโลกได้" (๒๗ พ.ค.)

-ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ เริ่มมีการบรรยายให้กับชาวต่างประเทศที่มาอบรมอานาปานสติ อย่างเป็นทางการจะลักษณะและเป็นระบบ^{๑๑๕} (ชาวต่างประเทศ ทุกวันที่๑-๑๐ สำหรับชาวไทย ทุกวันที่ ๒๐ -๒๗ของทุกเดือน เวลา ๘.๓๐ - ๑๗.๐๐ น.)

ผลอันเกิดจากการประกาศธรรมทั้งการเทศน์ การบรรยาย การปาฐกถาธรรม ตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ได้เกิดหนังสือเล่มสำคัญที่ถอดเทปออกมา เช่นหลักพุทธศาสนา คู่มือมนุษย แก่นพุทธศาสนาภูเขาแห่งวิสุทธิธรรม เป็นต้น งานพูดที่สำคัญที่สุดเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๔ เมื่อท่านเริ่ม “บรรยายธรรมวันเสาร์”ภายในสวนโมกข์ ประจำปีละ ๓ ภาคๆละ ๓ เดือน(ภาคมาฆบูชา, ภาควิสาขบูชา,ภาคอาสาฬหบูชา)แต่จะภาคพิมพ์หนังสือได้ ๑เล่ม ที่สำคัญได้แก่ สันตศีลสัตตพ ธรรม อานาปานสติบรรยาย อธิปไตยปัจจุตดา สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู เป็นต้น สิ้นสุดการ บรรยายในปี ๒๕๒๘ เพราะท่านเริ่มมีอาการอาพาธหนักรวมผลงานทั้งหมด ๔๕ เล่ม นับว่าผลงานของท่านมีประโยชน์ต่อคนร่วมสมัยและอนุชนรุ่นหลังเป็นอย่างมาก เพราะสามารถเปลี่ยนวิถีชีวิต และเปลี่ยนความคิดของผู้อ่านได้อย่างน่าอัศจรรย์

ผู้ทำการวิจัยขอเสนอบุคคลที่ศึกษาผลงานพุทธทาสภิกขุแล้ว เปลี่ยนวิถีชีวิตแล้ว ดำเนินชีวิตเพื่อสังคมส่วนรวม มี ๓ ท่านดังนี้

๑)พระพรหมมิ่งคลาจารย์(ปัญญานนทภิกขุ)ท่านกล่าวว่า เมื่อได้อ่านหนังสือพุทธ ศาสนาแล้วทำให้ท่านตื่นตัว เกิดความรู้สึกลึกซึ้งในด้านเสียละ เพื่อพระศาสนา ทำงานได้เพราะ อิทธิพลของหนังสือเล่มนี้^{๑๑๖}

๒)พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี(ว. วชิรเมธี) ท่านกล่าวว่า ท่านได้รับอิทธิพลมาจากพุทธ ทาสภิกขุกว่า ๗๐ เปอร์เซ็นต์ อยากรู้จักงานของท่านหรือตัวท่าน ให้อ่านงานของพุทธทาสภิกขุ มี ตามรอยพระอรหันต์ พุทธทาสรำลึก เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา สิบปีในสวนโมกข์ ปฏิจักษ์สมุปบาทจาก พระโอบุชู้ อ่าน ๕ เล่ม นี้จะเข้าใจเบื้องหลังการทำงานของท่าน^{๑๑๗}

^{๑๑๕} พระประชา ปสนุณมโม, **อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๕-๕๒๘.

^{๑๑๖} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่๑(กรุงเทพฯ : สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๖.

^{๑๑๗} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่๑(กรุงเทพฯ : สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๓๗.

๓) พระไพศาล วิสาโล ท่านได้กล่าวว่า งานเขียนของพุทธทาสภิกขุมีอิทธิพลต่อท่านมาก ในด้านมองพุทธศาสนาในแง่โลกุตระชัดเจนขึ้น จนทำให้นิพพานเป็นอุดมคติในชีวิต มองเห็นคุณค่าของการปฏิบัติคู่กับปริยัติ ท่านพุทธทาสภิกขุนำคำสอนในพระไตรปิฎกมาเน้นจนเห็นผลเช่น จิตว่าง ตัวกู-ของกู การทำงานคือการปฏิบัติธรรม ปฏิจสุมุปาบท และตถาตา เหล่านี้ มีผลต่อการมองโลก และการดำเนินชีวิตของท่านเองตลอดทั้งต่อสังคม^{๑๑๔}

ข. การทำสื่อการสอนธรรม

สวนโมกข์มีสื่อการสอนธรรมที่ริเริ่มจากพุทธทาสภิกขุ มี ๕ อย่าง ดังนี้

๑) โรงหนังแบบสวนโมกข์ หรือโรงมหรสพทางวิญญูญาณ มหรสพทางวิญญูญาณ เพื่อความเพลิดเพลินทางวิญญูญาณ ด้วยรสแห่งธรรมะ เป็นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ที่ริเริ่มของพุทธทาสภิกขุ เป็นการประยุกต์การสอนธรรมะด้วยภาพ จากตามจิตตรกรรมฝาผนัง มาให้เป็นประโยชน์แก่ยุคสมัย โดยใช้อุปกรณ์โสตทัศนศึกษาสมัยใหม่เข้ามาประกอบ นับเป็นสิ่งก่อสร้างที่ให้บริการธรรมแก่ประชาชน ลักษณะอาคารเป็นสองชั้น ส่วนกลางของพื้นที่ชั้นสองเปิดโล่งถึงเพดาน ตามฝาผนังและเสาลอยภายใน ประกอบด้วยภาพเขียนเพื่อสื่อธรรมะหลายชุด และหลายระดับ ตั้งแต่ระดับพื้นๆ ขึ้นไป เช่น สุภาพิชาต คำพังเพยไทย นิทานเต้าของจีน นิทานเยอรมัน จนถึงประวัติภาพสำคัญๆ บางภาพ ที่เกี่ยวกับศาสนาและสันติภาพของโลก แต่ที่สำคัญที่สุดคือภาพปริศนาธรรมชุดต่างๆ เป็นภาพสอนธรรมระดับสูงสุด เพื่อให้คนเข้าใจ ธรรมชาติของโลกและชีวิต ในระดับพื้นสมมุติบัญญัติ ลักษณะที่แปลกจากฝาผนังทั่วไป นอกจากในแง่เนื้อหา ก็คือรูปแบบของภาพจิตรกรรมในโรงหนังมีรูปแบบหลากหลาย ทั้งแบบไทย แบบจีน แบบญี่ปุ่น แบบอินเดีย แบบฝรั่ง และแบบทิเบต เป็นสัญลักษณ์ของการเปิดใจอกรับเอาสิ่งที่ดีที่สุดในทุกชาติ ทุกภาษา เข้ามาบำรุงให้เกิดความงอกงาม ทางศาสนาและวัฒนธรรม

นอกจากนี้ ภายในโรงหนังยังมีอุปกรณ์โสตทัศนศึกษาอย่างอื่นอีกเช่น สไลด์ ภาพยนตร์และเครื่องบันทึกเสียง ไว้บริการตามโอกาสพิเศษ สไลด์และภาพยนตร์เคยใช้มากที่ท่านยังมีสุขภาพแข็งแรงท่านออกมาควบคุมเอง ช่วงหลังไม่มีอาสาสมัครช่วยงาน จึงงดไป

^{๑๑๔} สำนักพิมพ์สุภาพิชาต, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : สุภาพิชาต, ๒๕๔๙), หน้า ๕๐.

ปัจจุบัน สถานที่แห่งนี้ยังมีพระภิกษุอาสาสมัครเป็นเจ้าหน้าที่ประจำคอยให้ความรู้แก่ผู้สนใจเข้าไปศึกษา โรงมหรสพทางวิญญูณแห่งนี้สร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ ใช้เวลา ๑๐ จึงแล้วเสร็จ^{๑๑๙}

๒) โรงปั้น สร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ เพื่อจำลองภาพพุทธประวัติ ที่ยังไม่มีพระพุทธรูปแทนองค์พระพุทธเจ้า เป็นยุคที่ไม่สร้างรูปเคารพไว้บวงสรวงอ่อนนวยแต่จะใช้สัญลักษณ์ เว้นว่างไว้หรือใช้ดอกบัวแทนหรือธรรมจักรแทน ไปประดับไว้รายรอบโรงหนังหรือมหรสพทางวิญญูณสำหรับเป็นปริศนาธรรมแสดงแก่ประชาชน

ปัจจุบันสถานที่แห่งนี้ใช้สอนธรรมแก่เด็กและผู้ใหญ่ โดยปั้นเป็นตุ๊กตาสอนธรรมนับเป็นวิธีประยุกต์สอนธรรมแก่เด็ก^{๑๒๐}

๓) สระนาฬิกาเป็นอุปกรณ์สอนธรรม อีกอย่างหนึ่งของสวนโมกข์ สร้างขึ้นตามเนื้อความในบทเพลงกล่อมลูกให้นอนซึ่งร้องกันแถบรอบอ่าวบ้านดอน บทที่มีเนื้อร้องว่า

“เอ่อน้องเอ๋ย	มะพร้าวนาฬิกา
ต้นเดียวโนเน	กลางทะเลขี้ผึ้ง
ฝนตกไม่ต้อง	ฟ้าร้องไม่ถึง
กลางทะเลขี้ผึ้ง	ถึงได้แต่ผู้พันบุญเอ๋ย

สรุป ใจความได้ว่าพระนิพพาน อยู่ท่ามกลางวิญญูสงสาร หรือความสิ้นทุกอยู่ท่ามกลางทะเลทุกข์ ให้ละชั่ว ทำดีไม่ยึดในความดี คือพ้นทุกข์ มะพร้าวเป็นสัญลักษณ์แทนพระนิพพาน ทะเลขี้ผึ้งคือวิญญูสงสาร ท่านพุทธทาสภิกขุสร้างสระแห่งนี้ไว้เป็นอนุสรณ์รำลึกถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ที่เข้าใจธรรมลึกซึ้ง แสดงออกมาในทางวัฒนธรรม ในรูปแบบของเพลงกล่อมเด็ก^{๑๒๑}

^{๑๑๙} มุลินธิเสถียรโกเศศ-นาคประทีป, ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มุลินธิโกมลคิมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๒๔๑.

^{๑๒๐} มุลินธิเสถียรโกเศศ-นาคประทีป, ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มุลินธิโกมลคิมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๒๔๘.

^{๑๒๑} มุลินธิเสถียรโกเศศ-นาคประทีป, ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มุลินธิโกมลคิมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๒๕๘.

๔)อวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ตามคติของฝ่ายมหายาน เป็นสื่อสอนธรรมอีกแบบหนึ่ง เป็นรูปปั้นที่ขยายออกจากองค์จริงค้นพบที่ไชยาในรัชการที่ ๕ ในยุคศรีวิชัยนั้น ตามบ้านเรือนโดยทั่วไปจะมีไว้บูชา เพื่อระลึกถึงองค์คุณของพระโพธิสัตว์ ได้แก่สุทธิ ปัญญา เมตตา ชันติ พระโกวิท เขมานันทะ ปั้นไว้^{๑๒๒}

๖)นางงามของสวนโมกข์ เป็นอุปกรณ์สอนธรรมอย่างหนึ่งของสวนโมกข์ ปกติแขวนอยู่ในศาลาโลกธรรม มีคติของคนโบราณประกอบภาพว่า งามอยู่ที่ซากผี ด้อยอยู่ที่ละ พระ อยู่ที่จริง นิพพานอยู่ที่ตายก่อนตาย^{๑๒๓}

การเผยแพร่ธรรมและการทำสื่อการสอนธรรม ของพุทธศาสนิกชนมีจุดมุ่งหมายสอนธรรมให้บุคคลอื่นรู้ตามธรรม ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการพัฒนาตัวท่านในด้านธรรม การจะบรรลุธรรมได้ต้องกำลังแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟัง ตามบาลีวิมุตตตายตนสูตร การเขียน การแสดงปาฐกถาธรรม การเทศน์ มีผลในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตคนอื่นให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและมีชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำประโยชน์ให้ส่วนรวมอย่างมีความสุข การเผยแพร่ธรรม ทำให้ต้องศึกษามาอย่างถูกต้องจึงจะมาเผยแพร่ได้ และการเผยแพร่จะต้องมาทบทวนความรู้ใหม่อีกครั้ง จึงทำให้ทราบธรรมที่เผยแพร่ออกไปเป็นอย่างดี นับว่าเป็นโอกาสที่ท่านพัฒนาตนเองในธรรมอีกด้วย

๓.๓.๔ การแต่งหนังสือหรือเขียนหนังสือ

พุทธศาสนิกชนท่านแต่งหรือเขียนหนังสือ ตีพิมพ์หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาราย ๓ เดือน เขียนบทความ ตลอดทั้งแปลหนังสือ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑)หนังสือชุดพระโอษฐ์ หนังสือที่ท่านพุทธทาสเขียนแล้วมีความภาคภูมิใจมากที่สุดคืออริยสัจจากพระโอษฐ์ ท่านเริ่มเขียนตั้งแต่ตั้งสวนโมกข์ใหม่ๆและเสร็จสิ้นสมบูรณ์เมื่อท่านล่วงเข้าปัจฉิมวัยในปี พ.ศ.๒๕๒๗ท่านกล่าวว่าเป็นอนุสรณ์ในโลกได้และเรื่องทั้งหมดก็สืบค้นมาจากพระไตรปิฎก^{๑๒๔}

^{๑๒๒} มูลนิธิโกมลคีมทอง, อนุทินภาพ ๖๐ ปี สวนโมกข์:พระทีปธรรมแห่งสยาม พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๒.

^{๑๒๓} มูลนิธิโกมลคีมทอง, อนุทินภาพ ๖๐ ปี สวนโมกข์:พระทีปธรรมแห่งสยาม พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๙๐.

^{๑๒๔} พระประชา ปสนุนธมฺโม, อตฺธิวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๐.

หนังสือจากพระโอบุชู้ ๔ เล่ม ค้นคว้าจากพระไตรปิฎกทั้งสิ้น เมื่อจัดทำต้องค้นทุกเล่ม ทุกครั้งที่จัดทำ มีดังนี้คือ

๑.๑ อริยสัจจากพระโอบุชู้ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ มี ๒ ภาคคือภาคต้นกับภาคปลาย พุทธทาสภิกขุปรารภเอาไว้เป็นการรวบรวมเรื่องอริยสัจที่ตรัสเอง ครบถ้วนที่สุดเพียงพอที่จะศึกษาเรื่องอริยสัจอย่างชัดแจ้ง ให้สมค้ำกับอริยสัจเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาและเป็นที่ยอมรับของพระพุทธรวณะทั้งหมด ซึ่งพระพุทธรองค์ทรงประสงค์ให้ช่วยกันเผยแพร่ เพื่อเป็นประโยชน์แก่อุภยชนทั้งหลาย

๑.๒ พุทธประวัติจากพระโอบุชู้ พุทธทาสภิกขุ ปรารภเอาไว้ว่ามีเฉพาะพระพุทธภษิตที่ตรัสถึงประวัติของพระองค์เองจากคัมภีร์พระไตรปิฎกล้วน ท่านเลือกเก็บเอามาร้อยกรองให้เป็นหมวดหมู่ติดต่อกันเป็นลำดับ มุ่งแสดงหลักธรรมที่ทรงปฏิบัติของพระองค์ ให้เป็นหนังสือส่งเสริมปฏิบัติธรรมเล่มหนึ่ง และเป็นเรื่องพุทธประวัติด้วย

๑.๓ ชุมทรัพย์จากพระโอบุชู้ พุทธทาสภิกขุ ปรารภเอาไว้ว่าเป็นที่ยอมรับเฉพาะพระพุทธภษิตที่ตรัสด้วยพระองค์และชี้ชวนไว้ด้วยพระองค์เอง จากพระไตรปิฎกล้วนๆ ท่านเลือกเก็บมาร้อยกรองให้เป็นหมวดหมู่ ติดต่อกันตามลำดับ

๑.๔ ปฏิจักษ์มูปบาทจากพระโอบุชู้ พุทธทาสภิกขุ ปรารภเอาไว้ว่าเป็นอริยสัจ ๔ ใหญ่ สืบค้นมาจากพระไตรปิฎกล้วนๆ เช่นเดียวกัน

ทั้ง ๔ เล่มเป็นเรื่องที่ค้นคว้ามาจากพระไตรปิฎก^{๑๒๕} และเริ่มต้นศึกษาก็เริ่มมาจากเล่มที่ ๑ จนถึงเล่มที่ ๔๕ ของทุกเรื่องที่จัดทำ^{๑๒๖} และมีผู้เกี่ยวข้องว่าแปลเหมาะสมแก่สมัยคือสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี)

๒) **ชุดธรรมโฆษณ์** ปัจจุบัน มี ๗๙ เล่ม ๗๘ เรื่อง เป็นธรรมที่พุทธทาสภิกขุเทศน์หรือบรรยาย กล่าวอธิบายจึงทำเป็นชุดๆ เป็นชุดสมบูรณ์ ช่วงหลังเปลี่ยนวิธีการพูด มาพูดเป็นชุดๆ เพื่อสะดวกในการออกหนังสือ^{๑๒๗}

๓) **หนังสือปฏิบัติธรรมเล่มแรก** ชื่อว่าตามรอยพระอรหันต์ท่านเขียนเมื่อมาตั้งสวนโมกข์ใหม่ๆ ได้มาจากศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก เพื่อปฏิบัติตามรอยพระศาสดา

^{๑๒๕} พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๙ .

^{๑๒๖} ,เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๓๖.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๙.

๔)ออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ราย ๓ เดือน ออกฉบับแรก เดือน พฤษภาคม ๒๕๗๗มีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแพร่ธรรมะที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก และผลจากการทดลองปฏิบัติ

รวบรวมเรื่องราวจากที่เคยลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาแล้วจัดพิมพ์เป็นเล่มๆ^{๑๒๔}

- ๑.ชุดจากพระโอบุชู้
- ๒.ชุดนุมนเรื่องยาว
- ๓.ชุดนุมนเรื่องสั้น
- ๔.ชุดนุมนข้อคิดอิสระ
- ๕.ชุดนุมนเรื่องอภิสิทธิ์กาลพจน์
- ๖.ชุดนุมนบทประพันธ์โคลงการของสิริวิลาส

๕)บทความยุคแรก ๔ เรื่อง

- ๑.ประโยชน์แห่งทาน มีเนื้อความตอบคำถามของคนสมัยใหม่ที่เริ่มสงสัยคุณค่าของการทำทานแบบที่ทำกันอยู่ พิมพ์เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุปัชฌาย์
- ๒.พระพุทธศาสนาชั้นปฤชุน อธิบายคุณค่าของพุทธศาสนาด้วยภาษามัยปัจจุบัน เริ่มแสดงความคิดเห็นว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นเรื่องที่เป็นได้จริงในสมัยปัจจุบัน เป็นหนังสือแจกงานฉลองโรงเรียนนักรวมวัดพระบรมธาตุไชยา
- ๓.อนัตตาของพระพุทธเจ้า
- ๔.เขียนความเรียงเชิงชีวิตประวัติ เกี่ยวกับชีวิต และงานในสวนโมกข์ที่ผ่านมาชื่อ “สิบปีในสวนโมกข์”

๖)แปลหนังสือ

- ๑.ลังกาวตาสสูตร จากพระสูตรฝ่ายมหายาน
- ๒.หนังสือ ฮวงโป
- ๓.สูตรของเว่ยหล่าง

๗)หนังสือส่งเสริมเรียนนักรวมนักรวมตรีขึ้นไป

- ๑.ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี เป็นธรรมวิภาคนวกภูมิ

๘)หนังสือที่ตั้งใจจะเขียนของพุทธทาสภิกขุแต่ท่านมรณภาพเสียก่อน

- ๑.สมาธิภาวนาหรือจิตภาวนาจากพระโอบุชู้ เป็นเรื่องของจิตทั้งหมด ธรรมชาติของจิต ตามธรรมดาเป็นอย่างไร มันเกิดปัญหาอย่างไร แก้ปัญหานั้นได้อย่างไร

^{๑๒๔}หน้าเรื่องเดียวกัน, ๒๓๘.

๒. พระไตรปิฎกที่คัดเลือกแล้ว

การแต่งหนังสือหรือเขียนหนังสือ

การแต่งหนังสือหรือเขียนหนังสือ นับไว้ในเรื่องการเผยแพร่ธรรม การแต่งหนังสือที่สำคัญ เช่นชุดพระโอษฐ์ ๔ เล่ม ท่านสืบค้นมาจากพระไตรปิฎกทั้งสิ้น เหมือนกับท่านพึ่งธรรมจากพระพุทธรองค์ นำมาร้อยเรียงเป็นเรื่องๆ เป็นลำดับเพื่อความสะดวกแก่การศึกษา หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ได้มาจากการเทศน์ของท่าน เมื่อท่านเทศน์เป็นชุด หนังสือจึงออกมา ชุด ๓ เดือนได้หนึ่งเล่มเช่นชุดธรรมปาฏิโมกข์ อานาปานสติฉบับสมบูรณ์ สำหรับหนังสือแปลเรื่องที่ท่านกล่าวว่าแปลยากที่สุดคือฮวงโปเพราะต้องใช้ความรู้ในทางธรรมช่วยแปลด้วย เรื่องที่ลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาท่านก็ค้นคว้ามาจากพระไตรปิฎก ที่ท่านกล่าวว่าพึ่งมาพระพุทธรองค์ นอกจากนี้นำผลการทดลองของท่านมาลงในหนังสือพิมพ์ด้วย สำหรับบทความเรื่องพระพุทธรศาสนาชั้นปุถุชน เน้นแสดงความคิดเห็นว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นเรื่องที่เป็นได้จริงในสมัยปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากการที่ท่านศึกษาพระไตรปิฎกอย่างจริงจัง จึงทำให้ท่านมีโอกาสบรรลุธรรม ข้อที่ ๑ ใน บาลีวิมุตตตายตนสูตร ที่กล่าวว่า เมื่อกำลังพึ่งธรรม จึงนับว่าสิ่งเหล่านี้ส่งเสริมพัฒนาตัวของท่าน

๓.๓.๕ การค้นคว้าตำรา

การค้นคว้าธรรมจากตำราโดยเฉพาะพระไตรปิฎก และการค้นคว้าตำราจากหนังสืออื่นท่านได้กล่าวเอง และบุคคลอื่นกล่าวถึงท่าน ผู้วิจัยขอนำเสนอทั้ง ๒ รายการดังต่อไปนี้

พุทธทาสภิกขุกล่าวเอง

ตามที่ท่านให้สัมภาษณ์พระประชา ปสนุนธมฺโม ในหนังสือเล่าไว้เมื่อวัยสนธยา การศึกษาค้นคว้าของท่านที่จะพูดนั้นมีมากมายกว่าที่ท่านเทศน์หรือสั่งสอน^{๑๒๗}

การศึกษาค้นคว้าและสะสมตำราเรียนของท่าน ท่านกล่าวกับอาจารย์กรุณา กุศลาลัยที่เคยเขียนจดหมายติดต่อกันในช่วงหนึ่งว่า “...สะสมตำราเรียนเองอย่างเดียว คู่เคียงกันมาจนกระทั่งบัดนี้เหมือนกัน ชีวิตของผมกำลังแวดล้อมอยู่ด้วยภาระงานและการศึกษาชนิดช่วยตัวเอง ตะปึด รู้สึกเป็นสุขเสมอเพราะมองเห็นความสามารถและเสียสละของตัวเองอยู่เรื่อยๆ แม้เล็กน้อย

^{๑๒๗} พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓๗.

ก็ยังนับได้ว่าแปลกจากเขา ผมอยู่ในป่าก็จริง แต่ผมมีหนังสือตำรับตำราอยู่เป็นเพื่อนอย่างเพียงพอ รวมแล้วมากกว่าที่ผู้อื่นเขามีกันทั้งอำเภอ.....”^{๑๓๐}

บุคคลอื่นกล่าวถึงตัวท่าน

๑) อาจารย์อรศรี งามวิทยาพงศ์ ในช่วงที่อาจารย์เป็นบรรณารักษ์ อนุทินภาพ ๖๐ ปี สวนโมกข์ ดังที่กล่าวไว้ว่า “...ท่านเป็นนักคิด นักการศึกษา ใฝ่รู้ พบหนังสือที่ท่านอ่านจำนวน มหาศาล ท่านจดทุกอย่างที่ค้นพบ ท่านมีปากกากระดาษติดตัวตลอดเวลา...”^{๑๓๑}

๒) พระพรหมมังคลาจารย์(ปัญญานันทภิกขุ)ท่านกล่าวถึงท่านพุทธทาสภิกขุมีความ พากเพียรค้นคว้าธรรมะมาให้ศึกษาปฏิบัติ และทำอย่างจริงจัง ดำเนินมาเรื่อย ๆ ซ้ำๆ ไม่หวาดหวั่น ไม่ท้อแท้ด้วยตัวของท่านเอง บุคคลในครอบครัว และบุคคลภายนอกให้ความสนับสนุนมาก ขึ้นๆ”^{๑๓๒}

การค้นคว้าตำรา นับเป็นหนทางหนึ่งที่พุทธทาสภิกขุเลือกใช้ เพื่อพัฒนาตนให้ตรงกับ จุดมุ่งหมาย เพราะท่านรับข้อมูลข่าวสารเข้ามาไว้เป็นความรู้ในมากมายมหาศาล ทั้งอ่านทั้งฟัง บาลีวิมุตตตายตนสูตร บอกให้ทราบว่าบุคคลบรรลุธรรมได้ถึง ๕ เวลา ที่เข้ากับค้นคว้าตำราคือ กำลังฟังธรรม การค้นคว้าตำรับตำราทำให้มีความรู้ จึงสามารถลดละความหลงได้

๓.๔ สรุป ก)ประวัติพุทธภิกขุพอสังเขป

๑) อายุเยาว์วัย

ทางครอบครัวได้ฝากท่านเป็นเด็กวัด ตามสมณนิยมที่เด็กผู้ชายต้องกระทำแบบนั้นใน ยุคของท่าน เพราะต้องการให้วัดสอนหนังสือไว้เป็นพื้นฐาน ในระดับ ก ข ก กา ตลอดทั้งเพื่อให้ อบรมทางธรรมเป็นพื้นฐานคือให้ไว้พระสวดมนต์

^{๑๓๐} พุทธทาสภิกขุ, **ลิขิตพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรม** กรุณา กุศลาสัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๓) หน้า ๘๐ – ๘๑.

^{๑๓๑} สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๖๘.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

๒) ชีวิตนักบวช

ก่อนที่ท่านจะบวชท่านมีความรู้นักธรรมมาก่อน โดยศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง เพื่อนำข้อมูลมาได้เถียงทางธรรมระหว่างผู้รักและสนใจในเรื่องนี้ในละแวกบ้านเดียวกัน เมื่อท่านเป็นนักบวชจึงใฝ่ใจเรียนรู้มากขึ้น สอบนักธรรม ตรี โท เอก ได้ปีละชั้นและเคยเป็นครูสอนนักธรรม วัดโพธาราม สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานให้ท่านศึกษาค้นคว้าธรรมมากยิ่งขึ้น ต่อมาพุทธทาสภิกขุได้ศึกษาพระบาลี จนสอบเปรียญธรรม ๓ ได้ นับเป็นพื้นฐานเพื่อจะได้ไว้ใช้ศึกษาพระไตรปิฎก เมื่อสอบเปรียญธรรม ๔ ตก จึงเป็นสิ่งดลใจให้ท่านกลับบ้าน เพื่อค้นคว้าธรรมและปฏิบัติด้วยตัวท่านเอง

๔) การตั้งสวนโมกขพลาราม

ครั้งต่อมาท่านได้ที่ เพื่อค้นคว้าธรรม ปฏิบัติธรรม และเผยแผ่ธรรมสมปรารถนาแล้ว ตั้งชื่อว่า สวนโมกขพลาราม หมายถึงอารามส่งเสริมแห่งความหลุดพ้น ท่านได้ค้นคว้าธรรม ปฏิบัติธรรม และเผยแผ่ธรรมที่นี้ สิ่งแรกที่ท่านค้นคว้าคือพระไตรปิฎก เพราะท่านถือว่าเป็นข้อมูลที่จริง เพราะตรัสจากพระพุทธเจ้าเอง ท่านศึกษาจนชำนาญจะเรียกว่าตลอดชีวิตจะว่าได้ เมื่อศึกษาแล้วนำมาทดลองปฏิบัติให้เห็นผล ด้วยเหตุนี้ท่านจึงทดลองปฏิบัติธรรมที่เรียกว่าฝึกฝนตนเองแบบเข้มข้นพิเศษมีการทำสมุทบันทึก “ปฏิบัติธรรมรายวัน แบบพุทธทาส” มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาไตร่ตรองและทบทวนผลจากการทดลองปฏิบัติ

ด้วยท่านมีจุดมุ่งหมายเผยแผ่ธรรมที่ท่านศึกษาและปฏิบัติสู่สังคมภายนอก เพื่อให้ทราบว่าคุณทำอะไรอยู่ จึงออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ออกราย ๓ เดือน และขณะเดียวกันน้องชายของพุทธทาสภิกขุก็ตั้งคณะธรรมทาน เพื่อทำกิจกรรมพุทธศาสนาและสวนโมกข์ จากพื้นฐานเพื่อศึกษาธรรมเพื่อออกหนังสือพุทธศาสนาจึงทำให้ท่านมีการศึกษาธรรมและค้นคว้าธรรมมากยิ่งขึ้น และนำธรรมนั้นออกมาเผยแผ่ในรูปแบบ เทศนา บรรยายธรรม ปาฐกถาธรรม ต่อมาได้นำกิจกรรมทั้ง ๓ มาจัดทำเป็นหนังสือจำนวนมากและมีชื่อเสียงคือ ธรรมโฆษณ์ นอกจากนี้ท่านยังเขียนหนังสือจากการศึกษาตามแบบของท่านที่มีชื่อคือชุดจากพระโอบอฐ มี ๔ เล่ม

ตามที่กล่าวมาเป็นวิธีการสอนธรรมของท่านนอกจากนี้แล้วท่านยังสอนธรรมทางสื่อคือโรงมหรสพทางวิทยุญาณหรือโรงหนัง โรงปั้น สระนาฬิกา รูปปั้นอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์และนางงามของสวนโมกข์จากอุดมการณ์เล็กๆ แต่มีความมุ่งมั่นที่จะทำให้สำเร็จ สวนโมกข์จึงเริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้นเรื่อยๆ ความเติบโตที่จะให้ธรรมตามที่ท่านกล่าวไว้ว่าทำตามมีตามได้ ท่านได้ทำไปเรื่อยๆจนเป็นสวนโมกข์ปัจจุบัน เป็นที่ให้ธรรมแก่คนทั่วโลก ท่านประยุกต์ธรรมไว้ ๓ ข้อ เป็น

ปณิธานให้สวนโมกข์ไว้ปฏิบัติหรืออุดมคติหรือมรดกที่ฝากไว้คือ๑)เข้าถึงหัวใจศาสนาของตน ๒) ทำความเข้าใจระหว่างศาสนา ๓)นำตนออกเสียจากวัตถุนิยม ท่านยังมีจุดมุ่งหมายให้สวนโมกข์เป็นแดนธรรมคือมุ่งส่งเสริมให้ศาสนิกต่างๆเข้าใจถึงศาสนาของตนและส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจระหว่างศาสนาทั้งหลายเป็นแดนที่ส่งเสริมสันติภาพโลก ให้ทุกคนอยู่ในโลกด้วยความสุข มีสันติสุขอยู่ภายในจิตใจ ซึ่งจะนำมาสู่สันติภาพของโลกต่อไป

สวนโมกขพลารามจึงเป็นดินแดนแห่งความสำเร็จในธรรมตามที่พุทธทาสภิกขุมุ่งหวังเอาไว้คือเป็นที่คั่นคว่ำในธรรม ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรมของท่าน และดินแดนแห่งความสำเร็จในการพัฒนาตนของท่าน และนี่คือเป็นดินแดนแห่งการตามรอยพระอรหันต์

ข)อุปนิสัย ๑๕ ด้านช่วยพัฒนาตนของพุทธทาสดังนี้

- ๑) ความรักในการเรียนรู้ ทำให้เกิดความรู้ในธรรม
- ๒) ความคิดอย่างละเอียดรอบคอบก่อนทำ รู้จักโยโสมนสิการในการกระทำอย่างหรือรู้จักคิด หรือคิดเป็น ส่งเสริมให้การทำงานทั้งทางโลกและทางธรรมสำเร็จไปด้วยดี เป็นการไม่ประมาทในชีวิตด้วย
- ๓) มีขันติธรรมในความคิดเห็นต่าง ส่งเสริมในธรรมให้ท่านมองเห็นทุกอย่าง เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เมื่อมีความคิดอิสระ ก็ต้องยอมฟังเหตุผลหรือความคิดเห็นของคนอื่น
- ๔) การใช้ชีวิตเรียบง่าย เป็นการส่งเสริมคุณธรรมหรือคติธรรมของสวนโมกข์ที่มีว่ากินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง คือกินอยู่อย่างเรียบง่าย เป็นพื้นฐานในการพัฒนาตนให้สูงขึ้นไปคือสมาธิและปัญญา
- ๕) มีความเพียรพยายามในสิ่งที่ทำ กิจกรรมทุกชนิดสำเร็จได้ด้วยความเพียรในทางธรรม มีเพียรไม่ให้เกิดกิเลสเกิดขึ้น เพียรละกิเลสที่เกิดขึ้น เพียรให้เกิดมีในความคิด และเพียรรักษาความคิดที่มีอยู่แล้ว
- ๖) ตรงต่อเวลาตรงต่อพระพุทธรูปเจ้าเป็นการส่งเสริมให้เป็นคนที่ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง ประพฤติในสิ่งที่ดีงาม คือตามรอยพระศาสดา
- ๗) เตรียมตัวตายอย่างมีสติ มีสติเป็นตัวนำในการดำเนินชีวิต กิเลสไม่มีช่องเข้ามาได้ สามารถพัฒนาคุณธรรมได้
- ๘) มีความกตัญญูกตเวทิตา ท่านรู้จักคุณและตอบแทนคุณมารดาจึงนำไปสู่การรู้จักคุณค่าและตอบแทนต่อบุคคลอื่น

๙) เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ คิดสิ่งใหม่ๆ แปลๆ ให้แก่พุทธศาสนาแต่ถูกต้องในธรรม และมีความเข้าใจภายในธรรมทั้งตัวท่านเองและผู้อื่น

๑๐) มีอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต มีความมุ่งมั่นในการกระทำให้สำเร็จนับเป็นการปลูกฝังคุณธรรม เมื่อมีการพัฒนาตัวเองจึงจะทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จลงได้

๑๑) ทำบันทึกประจำวันและมีสมุดโน้ตประจำตัว ส่งเสริมให้เป็นคนละเอียดรอบคอบ เพราะนำเอาข้อมูลที่บันทึกมาไตร่ตรองและทบทวนผลได้

๑๒) หลักการตอบจดหมายและการจัดเก็บสำเนา ส่งเสริมให้มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อย และมีหลักฐานไว้ให้ศึกษาด้วยในความเป็นมา

๑๓) ท่านสอนอย่างไรทำอย่างนั้น เป็นการพัฒนาด้านคุณธรรมในเรื่องความซื่อตรง ปฏิบัติเห็นผลแล้วจึงบอก

๑๔) ใช้ของอย่างมีคุณค่าสูงสุด สิ่งนี้ได้รับปลูกฝังมาจากมารดา และท่านนำมาพัฒนาให้สูงขึ้นท่านจึงใช้ปัจจัย ๔ อย่างมีค่าสูงสุด คือ ใช้คัมภีร์ในคุณค่าของมัน

๑๕) ไม่มีของส่วนตัว ใช้ของส่วนร่วมและไม่รับเครื่องกีดกันพิเศษ เป็นการขัดเกลากิเลส มีความสันโดษและส่งเสริมความมกน้อย

อุปนิสัยพุทธทาสภิกขุ ๑๕ ด้านมีส่วนช่วยส่งเสริมพัฒนาตนเองของพุทธทาสภิกขุ ดังที่อธิบายมาแล้ว

ค) การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง ๕ ด้านของพุทธทาสภิกขุ

มีดังนี้คือ ๑. ด้านการศึกษาคัมภีร์ ๒. ด้านการปฏิบัติธรรม ๓. ด้านการเผยแผ่ธรรมและการทำสื่อการสอน ๔. การแต่งหนังสือ ๕. การค้นคว้าตำรา

ผู้วิจัยขอแจกแจงละเอียดทั้ง ๕ ข้อตามลำดับดังนี้

๑) ด้านศึกษาคัมภีร์ พุทธทาสภิกขุศึกษาพระไตรปิฎก ท่านเปรียบเหมือนกับรับฟังธรรมมาจากเพราะพุทธเจ้าเอง ทำให้เกิดความยินดีพอใจ มีความอิมใจ มีความสุข ทำให้เกิดสมาธิ และทำให้เกิดปัญญา สามารถบรรลุธรรมได้

๒) ด้านการปฏิบัติธรรม เมื่อท่านปฏิบัติธรรมอยู่ได้รับผลเป็นที่พอใจ ทำให้เกิดปีติ มีความสุข ทำให้เกิดสมาธิ ทำให้เกิดปัญญา สามารถบรรลุธรรมได้

๓) ด้านการเผยแผ่ธรรมและทำสื่อการสอน ในขณะที่แสดงธรรมอยู่ ธรรมนั้นตรงกับสิ่งที่อยู่ในตน ทำให้เกิดความพอใจ เกิดความร่าเริง มีความสุข ทำให้เกิดสมาธิ ทำให้เกิดปัญญา สามารถบรรลุธรรมได้

๔) ด้านการแต่งหนังสือ คือเฟื่องธรรม การเขียนหนังสือต้องมีการสมาธิจึงเขียนได้ ทำให้เกิดปัญญา สามารถบรรลุธรรมได้

๕) ด้านค้นคว้าตำรา คือเปรียบเหมือนการสาธยายธรรม ต้องมีการเขียน มีท่องบน มีการจดบันทึก ทำให้เกิดความพอใจ มีความอิมใจ มีความสุข ทำให้เกิดสมาธิ และเกิดปัญญา เห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายได้

สรุปได้ว่าผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุทั้ง ๕ ด้าน มีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อผู้นับถือพระพุทธศาสนาหรือพุทธบริษัท ในการเปลี่ยนแปลงแง่คิด การดำเนินชีวิต ซึ่งมีผลต่อตัวเขาเอง และสังคมส่วนรวม อย่างเรื่องทีพุทธทาสภิกขุเล่าเองหรือเจ้าตัวเล่าเองดังที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น ทุกอย่างที่น่ามาเสนอต่อสาธารณชนนั้นเป็นผลมาจากการเรียนรู้ของท่านทั้งด้านทฤษฎี และปฏิบัติ เห็นผลอย่างไรนำมาบอกกล่าวเสนอแนะอย่างนั้น ที่อยากให้บุคคลอื่นรู้บ้าง แล้วนำไปปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ การเรียนรู้ของท่านทั้ง ๕ ด้านนั้นมีอันสัมผัสต่อตัวท่านเองเช่นเดียวกัน ในบาสิวิมุตตายนตสูตร ได้บอกกล่าวให้ทราบว่า บุคคลสามารถบรรลุธรรมได้ ๕ เวลา คือ ๑.กำลังฟังธรรม ๒.กำลังแสดงธรรม ๓.กำลังสาธยายธรรม ๔.เฟื่องธรรม ๕.พิจารณาใคร่ครวญธรรม ซึ่งเข้ากับการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง ๕ ด้านของท่านคือ ๑. การศึกษาคัมภีร์ ๒. การปฏิบัติธรรม ๓. การเผยแผ่และทำสื่อการสอน ๔. การแต่งหนังสือ ๕. การค้นคว้าตำรา การเรียนรู้ของท่านทั้ง ๕ ด้าน สามารถเข้ากับ ๕ ข้อ ของบุคคลสามารถบรรลุธรรมได้ คือการศึกษาคัมภีร์และการค้นคว้าตำรา สามารถบรรลุธรรมข้อที่ว่ากำลังฟังธรรม การปฏิบัติธรรมสามารถบรรลุธรรมข้อที่ว่า เฟื่องธรรมและพิจารณาใคร่ครวญธรรม การเผยแผ่และทำสื่อการสอนสามารถบรรลุธรรมข้อที่ว่ากำลังแสดงธรรม การแต่งหนังสือหรือเขียนหนังสือสามารถบรรลุธรรมข้อที่ว่ากำลังสาธยายธรรม การเรียนรู้ทั้ง ๕ ด้านท่านทำไปพร้อมๆกันนับเป็นการพัฒนาตนเองเพื่อการบรรลุธรรม

บทที่ ๔

การปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตน ตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ มีอุดมคติอย่างมุ่งมั่นที่จะมีสัมมาปฏิบัติตามรอยพระศาสดาตั้งแต่ พุทธทาสภิกขุริเริ่มตั้งสวนโมกขพลารามเป็นสถานที่ศึกษา ค้นคว้า ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม เพราะท่านมีความเชื่อมั่นว่าเป็นไปได้ ถ้าปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงชี้แนะเอาไว้เพราะพระธรรมเป็นอภิกาลิโก เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล

เนื่องจากพระภูมิพระภาคเจ้าตรัสเอาไว้ว่าเมื่อมีความเป็นอยู่โดยชอบ การดำเนินชีวิตประจำวันปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ คือ ไม่เกิดทุกข์ ไม่มีกิเลส มีความเป็นอยู่อย่างพระอรหันต์^๑ ขั้นตอนต่อไปจะกล่าวถึงวิธีปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๑ ศึกษาการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

บทที่แล้วได้กล่าวถึงประวัติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตน ในบทนี้จะกล่าว๓หัวข้อคือ ๑)การปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ ๒.อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุ ที่ส่งเสริมพัฒนาไตรสิกขา ๓)การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตน ๕ ด้านมีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

๔.๑.๑ การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลของพุทธทาสภิกขุ

ในต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พุทธทาสภิกขุ กลับบ้านเกิดพร้อมอุทิศตนให้พระศาสนาและตั้งปณิธานอันมุ่งมั่น หาที่ทดลองปฏิบัติธรรมตามรอยพระอรหันต์ เพื่อนำชีวิตอันประเสริฐนั้นมาปรากฏแก่คนร่วมสมัยให้จงได้ ตามแนวทางที่พระบรมศาสดาได้ชี้แนะเอาไว้^๒ ท่านได้วัดร้างชื่อ

^๑ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^๒ มูลนิธิโกมลคีมทอง, อนุทินภาพ ๖๐ ปี สวนโมกข์:พระทีปธรรมแห่งสยาม พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

ตระพังจิกเป็นที่อยู่ใหม่ แล้วเปลี่ยนชื่อใหม่ภายหลังว่า สวนโมกขพลาราม คือสวนป่าอันเป็นกำลังแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์ ความรู้ที่ได้และใช้ปฏิบัติสวนใหญ่สืบค้นมาจากพระไตรปิฎกฉบับบาลี ท่านได้แต่งตำราเล่มแรกเกี่ยวกับศีลชื่อว่าตามรอยพระอรหันต์ ใช้สำหรับปฏิบัติสำหรับตัวท่าน และบุคคลอื่นด้วย^๑

การปฏิบัติตามพระวินัยของพุทธทาสภิกขุแม้สองปีแรก ท่านจะอยู่คนเดียว^๒ ท่านก็ต้องปฏิบัติเหมือนอยู่กับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่คือปฏิบัติตามพระวินัยทุกข้อ^๓ ทั้งอาทิพรหมจรรย์กาสิกขา^๔ เป็นสิกขาบท ๒๒๗ ที่มีในพระปาติโมกข์ และอภิสมจาริกา^๕ สิกขालิขิตน้อยจำนวนมาก ท่านไม่เคยต้องอาบัติสังฆาทิเสส^๖ ได้ปฏิบัติกิจแห่งสงฆ์ที่ทรงบัญญัติไว้ เช่น ไปลงปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือนที่วัดโพธารามโดยไม่ขาดบริวารที่ใช้เมื่อท่านเข้ามาอยู่สวนโมกข์ใหม่ๆ บริวารที่ท่านมีคือ บาทวระ ตะเกียงน้ำมันมะพร้าวทำด้วยแก้วลอยใส หนังสือ ๒- ๓ เล่ม เพื่อศึกษาค้นคว้า แต่ยังไม่แต่ง

^๑ พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๔.

^๒ พุทธทาสภิกขุ, *สิบปีในสวนโมกข์ อัตชีวประวัติวัยหนุ่มพุทธทาสภิกขุ*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๖.

^๓ พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๕

^๔ อาทิพรหมจรรย์กาสิกขา คือพระปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบท ข้อปฏิบัติเบื้องต้นของพรหมจรรย์ เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย(พระพรหมมณเฑียรธรรม(ป.อ. ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ หน้า ๕๔๒).

^๕ สิกขาลิขิตน้อยเป็นจำนวนมาก เป็นมรรยาทที่ภิกษุควรประพฤติ ให้ยิ่งขึ้นไป เกี่ยวกับอนามัยเครื่องบริวาร ฯลฯ เช่น การใช้และรักษาเครื่องบริวาร การประพฤติวัตรอันเป็นกิจและธรรมเนียม การจำพรรษา การอุโบสถกรรม ฯลฯ (พุทธทาสภิกขุ, *ตามรอยพระอรหันต์* พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

^๖ สังฆาทิเสส หมวดอาบัติที่อาศัยสงฆ์ตั้งแต่ต้นไปจนตลอด คือเมื่อภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้ว ต้องอยู่ปริวาสเท่าจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติไว้แล้วอยู่อีก ๖ ราตรี ทั้ง ๒ ชั้นต้องอาศัยสงฆ์เป็นผู้ให้ แล้วประชุมสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๒๐ รูป ทำพิธีสวดให้พ้นจากอาบัติ เป็นอาบัติหนักรองจากปาราชิก แต่แก้ไขหรือเยียวยาได้(วิ. มหา (ไทย) ๑/๑๕]

ตำราหรือเขียนหนังสือ^๙ เมื่อเขียนหนังสือจริงจังจึงสร้างกุญแจและมีตะเกียงหลอดใช้ เป็นตะเกียงน้ำมันขนาดเล็กมีหลอดแก้วยาว

ก. การถือธุดงค์วัตรของพุทธศาสนิกชน^{๑๐} คือฉันมือเดียว บิณฑบาตเป็นวัตร ใช้ผ้า ๓ ผืน

๑. ธุดงค์ที่เกี่ยวกับจีวรปฏิสังยุตต์

ท่านใช้ผ้า ๓ ผืนตามบัญญัติ บางครั้งจำเป็นต้องชักส่งของท่านก็นุ่งจีวรแทนโดยเอามาพับกลางตามยาวเท่ากับสงบ ๒ ชั้น เมื่อผ้าขาดก็ปะเย็บเองมีอานิสงส์สองอย่างคือได้ความนึกคิดกว้างขวางและมีผ้าใช้ไม่ขาดแคลน

๒. ธุดงค์ที่เกี่ยวกับบิณฑบาตปฏิสังยุตต์

ปฏิบัติได้ ๓ ข้อ ๑. บิณฑบาตเป็นประจำ^{๑๑} ๒. บิณฑบาตตามลำดับบ้าน, ฉันมือเดียว ๓. ฉันในบาตร ทำได้เมื่อตั้งสวนโมกข์ใหม่ๆ ในช่วงหลังจะใช้ภาชนะเดียวที่มีลักษณะอย่างกาละมัง

^๙ พระประชา ปสนุนธมโม, **อัตชีวประวัติของพุทธศาสนิกชน เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑.

^{๑๐} ธุดงค์คือข้อปฏิบัติที่ประพฤติอยู่เป็นประจำ ที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้ ไม่บังคับ มีความสมัครใจปฏิบัติมี ๑๓ ข้อ เช่น ใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร อยู่ป่าเป็นวัตร ฯลฯ มีวัตถุประสงค์เพื่อขัดเกลาจิตใจ มกน้อยสันโดษ ไม่เพื่อสะสมหรือไม่เพื่อลาภสักการะและไม่เพื่อชื่อเสียง (พระธรรมกิตติวงศ์ ทงดี สุรเดโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต, คำว่าวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพฯสำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๔๘ หน้า ๓๘๕ , ธุดงค์คือข้อปฏิบัติประเภทวัตรเพื่อขัดเกลาจิตใจ ส่งเสริมความมกน้อย มี ๑๓ ข้อ ๔ หมวดคือ หมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับจีวรมี ๒ ข้อคือถือใช้ผืนบังสุกุล, ใช้ผ้าเพียงสามผืน หมวดที่ ๒ บิณฑบาตปฏิสังยุตต์เกี่ยวกับบิณฑบาตมี ๕ ข้อคือเที่ยวบิณฑบาตเป็นประจำ, บิณฑบาตตามลำดับบ้าน, ฉันมือเดียว, ฉันเฉพาะในบาตรและลงมือฉันแล้วไม่ยอมรับเพิ่ม หมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับเสนาสนะ มี ๕ ข้อคืออยู่ป่า, อยู่โคนไม้, อยู่กลางแจ้ง, อยู่ป่าช้าและอยู่ในที่เขาคัดให้ หมวดที่ ๔ วิริยปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับความเพียร มี ๑ ข้อคือนั่งอย่างเดียวไม่นอน (พระพรหมมณเฑียรธรรม (ป.อ. ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ หน้า ๑๕๔.

^{๑๑} ในยุคแรกของสวนโมกข์พระภิกษุต้องออกบิณฑบาตประจำ แต่เมื่อมีภิกษุสงฆ์มากขึ้นท่านพุทธศาสนิกชนก็เริ่มให้ตักบาตรสาธิต เพื่อแสดงให้เห็นว่าสมัยพุทธกาลสามารถเลี้ยงพระจำนวนมากในระยะเวลาอันสั้นได้อย่างไร ในช่วงแรกๆทำกันในวันพระ ต่อมาในวันสำคัญทางศาสนา หรือวันเสาร์ที่มีการบรรยายประจำ หรือวันที่มีผู้มาเลี้ยงพระเป็นพิเศษ โดยนำบาตรเรียงกันไว้แล้วฆราวาสตักอาหารใส่จึงยกประเคนพระ เรียกอีกชื่อว่ตักบาตรจวนแมว (มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธศาสนิกชน มิติใหม่ของพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพฯ:มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙, หน้า ๒๖๗.

ขนาดกลางใช้แทนบาตรเพราะยังเป็นการถูกต้องคือขัดเกลากิเลสเต็มที่เหมือนกัน เนื่องจากบาตรสมัยนี้ไม่ได้ทำปากกว้างเป็นรูปขันน้ำอย่างบาตรครั้งพุทธกาล^{๑๒} จึงรักษาความสะดวก

๓. ธุตงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนปฏิบัติสังยุตต์

ปฏิบัติได้ ๓ ข้อคือ อยู่ป่า อยู่กลางแจ้ง อยู่ในที่เขาจัดให้

๓.๑ อยู่ป่า ด้วยน้องชายท่านพุทธทาสภิกขุทราบถึงจุดประสงค์ของพุทธทาสภิกขุว่า ท่านกลับไปหาเพื่อต้องการหาสถานที่ปฏิบัติธรรม จึงรวมมือกับเพื่อนคณะธรรมทาน ๔-๕ คน ออกเสาะหาสถานที่ที่มีความวิเวก ได้วัดร้างตระพังจิมมีเนื้อที่ประมาณ ๖๐ ไร่ ซึ่งรกร้างมานานบริเวณเป็นป่ารกครึ้ม ให้เป็นที่อยู่ใหม่ของท่าน^{๑๓} แม้สวนโมกข์ปัจจุบัน(วัดธารน้ำไหล)ก็ยังนับก็เป็นป่าถึงแม้จะมีความสะดวกสบายเพิ่มขึ้น

๓.๒ อยู่กลางแจ้ง สองปีแรกที่ท่านอยู่สวนโมกข์รูปเดียว ได้รำลึกถึงความรู้สึกเมื่อสามารถกำจัดความกลัวเพราะอยู่ป่าคนเดียวสำเร็จแล้ว ท่านสามารถนั่งอยู่คนเดียวในที่โล่งในเวลากลางคืนอันสงัด มีจิตแน่วแน่ในการฝึกฝนในการปฏิบัติทางจิต^{๑๔}

๓.๓. อยู่ในที่เขาจัดให้ เมื่อเข้าไปอยู่สวนโมกข์ใหม่ที่พักเป็นเพียงโรงพื้นดิน กั้นและมุงด้วยใบจาก(ใบไม้ชนิดหนึ่งที่มาใช้มุงหลังคาหรือใช้กันฝนบ้านได้)เล็กๆ กว้างขนาดว่างเตียงนอนได้ ๓-๔ เตียงนอน อยู่ติดกับโรงสังกะสีซึ่งเขาสร้างครอบพระพุทธรูปองค์ใหญ่^{๑๕} เมื่อมีการเขียนหนังสืออย่างจริงจัง ได้สร้างกุฏิขึ้นใหม่ เพื่ออยู่อาศัยและทำหนังสือ ในสภาพที่เรียบง่าย ในบั้นปลายชีวิตเมื่อท่านไม่สบายบ่อยๆ ได้เข้าไปอยู่ในห้องน้ำเพื่อความสะดวก เป็นเวลาหลายปีและกลับมาบรรณาการในห้องนั้น^{๑๖}

ข. การปฏิบัติตนในการรับวัตรอุณามาส

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, **สิบปีในสวนโมกข์** อัดซีวีประวัติวัยหนุ่มพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓.

^{๑๓} มูลนิธิโกมลคีมทอง, **อนุทินภาพ ๖๐ ปี สวนโมกข์: พระที่ปธรรมแห่งสยาม** พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕), หน้า ๔๑.

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ, **สิบปีในสวนโมกข์** อัดซีวีประวัติวัยหนุ่มพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓.

^{๑๕} พุทธทาสภิกขุ, **สิบปีในสวนโมกข์** อัดซีวีประวัติวัยหนุ่มพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๘.

^{๑๖} พระประชา ปสนุนธมโม, **อัดซีวีประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓.

วัตถุทานามาสา เป็นวัตถุที่ภิกษุที่ไม่ควรจับต้อง เช่นเงินทอง พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า วัตถุทานามาสาเป็นโลหะเงินและทอง ส่วนธนบัตรเป็นใบสั่งจ่าย เมื่อมีสวณโมกข์ใหม่ๆพยายามปฏิบัติไม่จับเงินทอง ปฏิบัติได้เพราะมีพระภิกษุสงฆ์จำนวนน้อย ต่อมายุคหลังพระภิกษุสงฆ์มีจำนวนมากขึ้น จำเป็นต้องรับเงินที่ใส่ซองมา แล้วนำเอาไปทำประโยชน์ ตามจุดประสงค์ที่เขาถวายเพื่อยังประโยชน์แก่มหาชนหรือกิจการทางพระพุทธศาสนา ส่วนตัวท่านเองไม่รับอะไรเป็นของส่วนตัวทั้งสิ่งของและเงินทอง มีแต่ของส่วนกลาง ถ้ามีก็ใช้ให้ตรงจุดประสงค์ของผู้ถวาย นับว่าเป็นการส่งเสริมเรื่องปฏิบัติในเรื่องศีล^{๑๓}

ครองเท้าไม่สวม ร่มไม่ใช้ ในบางครั้งเมื่อออกมาเทศน์นอกวัดโดนฝนกลางทาง นั่งเทศน์จนจิวรแห้งไปเอง ท่านก็ปฏิบัติตามพระพุทธรองค์เพราะมีการปรับอาบัติภิกษุสงฆ์ที่เข้าร่วมและสวมรองเท้าในที่ใกล้บ้านหรือละแวกบ้าน^{๑๔}

ง.ข้อปฏิบัติพิเศษเพื่อส่งเสริมไม่ให้มีปัญหาทางด้านความเป็นอยู่ฝ่ายวัตถุและเพื่อความก้าวหน้าทางจิตใจ โดยหลักธรรมชาติที่ว่ากินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง^{๑๕} คือ

๑. กินข้าวจานแฉก
๒. อาบน้ำในคูด
๓. นอนกฐิไฉ่ห่ม
๔. ฟังยุงร้องเพลง (ปกติไม่ใช้มุ้งยกเว้นไม่สบาย)
๕. หุ่นหมอนไม้ (ฝักฝนไม่เห็นแก่นนอน)
๖. ไม่รับคนทีล้างจานข้าวไม่เป็น (ฝักฝนไม่เห็นแก้ตัว)
๗. เป็นอยู่ อย่างทาส
๘. มุ่งมาด ความว่าง
๙. อยู่อย่าง ตายสนิท
๑๐. คือดวงจิตว่าง
๑๑. แจกของ สองตะเกียง
๑๒. เลี้ยงคน ทั้งโลก

^{๑๓} พระประชา ปสนุนธมโม, **อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๗-๔๕๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๘.

^{๑๕} พุทธทาสภิกขุ, **มรดกที่ขอฝากไว้**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), หน้า ๑๘.

ตามที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการสมათานศิลป์ของพุทธทาสภิกขุ แต่เมื่อไรสนใจปฏิบัติธรรม ศิลกดีเอง คือเมื่อคิดจะทำเพียรทางจิตศิลป์ก็เกิดขึ้น โดยอัตโนมัติ เจตนาที่จะทำสมาธิก็คือศิลปะ เจตนาสำหรับจะทำจะบังคับตัวให้ทำอันนั้นเป็นศิลปะ บังคับตัวให้ทำสมาธิก็เป็นศิลปะ บังคับให้ฟังปัญญาก็เป็นศิลปะ เมื่อบังคับให้กระทำอยู่ จะไม่มีการล่องลึกขบหาใด เพราะจิตเราเพ่งจดจ่ออยู่สิ่งนั้น จะทำสมาธิจะเพ่งปัญญา ในขณะที่บังคับตัวให้ทำเรียกว่าศิลปะ จากศิลปะลึกลับขบหาเป็นศิลปะเพ่งจิต ศิลปะคือการเพ่ง เพ่งจิต ควบคุมให้มีการเพ่งจิตให้อยู่ในความถูกต้องอยู่เสมอ การควบคุมส่วนนี้เป็นศิลปะ ส่วนที่เป็นความสงบเป็นสมาธิ ส่วนที่เป็นความเห็นแจ้งก็เป็นปัญญา^{๒๐}

จ.อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาศิลปะ

อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุ ๑๔ ข้อที่ส่งเสริมให้เกิดศิลปะ มีดังนี้

๑. พุทธทาสภิกขุมีนิสัยรักการศึกษา ซึ่งเป็นการส่งเสริมหรือพัฒนาในเรื่องศิลปะของท่าน เพราะการศึกษาทำให้ท่านพัฒนากาย วาจา ได้ถูกต้อง การประพฤติกาย วาจาที่ถูกต้อง เกิดมาจากการศึกษาที่ดี เมื่อท่านเข้ามาอยู่สวนโมกข์เริ่มแรก ค้นคว้าพระไตรปิฎกเอามาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องในเรื่องศิลปะ เลยเขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อตามรอยพระอรหันต์ ศึกษาแล้วรู้จักเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนากาย วาจาไปในทางถูกต้อง ซึ่งเป็นเพื่อประโยชน์ต่อตัวท่านเอง และเกื้อกูลผู้อื่นด้วยให้รู้ด้วย

๒. พระพุทธทาสท่านชอบทดลอง เช่น เก็บวาทะ มีผลต่อการพัฒนาศิลปะของท่านคือมีวจีสุจริตเพราะในช่วงทดลองนั้นไม่ได้กล่าววาทะอะไรเลย จึงไม่มีโอกาสทำผิดในเรื่องวาทะ

๓. พระพุทธทาสท่านชอบทดลอง เช่น ทดลองเรื่อง อาหารตามธรรมชาติ มีผลอย่างไรกับชีวิตความเป็นอยู่ ผลคือทำให้เป็นบุคคลคนเลี้ยงง่ายซึ่งเข้าอยู่ในเรื่องศิลปะของภิกษุสงฆ์ และช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมคืออนนน้อยลง

๔. ทดลองศึกษาชีวิตสัตว์ เช่น แมงมุม ตะกวด แม่ไก่ เพื่อให้ทราบชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ตลอดจนสันชาตญาณของพวกมัน มีประโยชน์ต่อการศึกษาและนำข้อมูลไปเทศน์ต่อไปเป็นการส่งเสริมกิจวัตรของท่านดำเนินไปด้วยดี

^{๒๐} พระประชา ปสนุนธมฺโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๕- ๔๔๖.

๕. ท่านทดลองไม่อาบน้ำ ๑ เดือน ในช่วงเข้าพรรษาแต่เช็ดตัวบาง เพื่อเก็บข้อมูล ว่ามีผลต่อร่างกายและจิตใจอย่างไร ทำให้เกิดความรู้ว่ามีผลต่อกายและจิต และได้นำความรู้ที่ได้ไปเทศน์ซึ่งเป็นข้อมูลถูกต้องตามความเป็นจริง เพราะทดลองทำมาแล้ว

๖. ท่านไม่ปฏิบัติตามคำสั่งแพทย์ก่อนทดลองให้เห็นจริง เป็นการช่วยเหลือแพทย์ให้ดำเนินการรักษาท่านให้ได้ผล เพราะท่านจะไม่เชื่อทุกอย่างที่แพทย์สั่ง เนื่องจากท่านเห็นว่าบางเรื่องแพทย์สั่งไม่ตรงกัน ท่านจึงทดลองให้เห็นจริงก่อน จึงปฏิบัติตาม เป็นวินัยของท่านที่ต้องปฏิบัติให้เห็นจริง

๗. ท่านทดลองรักษาด้วยตัวท่านเอง ก่อนเข้ารับการรักษาทางการแพทย์ เพราะอุปนิสัยของท่านไม่ชอบรบกวนผู้อื่น ในขณะที่ท่านยังทำอะไรได้อยู่

๘. พุทธทาสภิกขุเป็นพระภิกษุที่ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย ตั้งคติธรรมของส่วนโมกข์ว่าอยู่อย่างต่ำมุ่งกระทำอย่างสูง นับว่าเป็นความประพฤติที่ดีงาม จึงเป็นการพัฒนาเรื่องศีลของท่านที่เป็นพื้นฐานให้สมาธิและปัญญาต่อไป

๙. พุทธทาสภิกขุท่านเป็นคนตรงต่อเวลาตื่นนอน ตี ๔ ทุกวันเพื่อลุกขึ้นมาทำวัตรสวดมนต์เช้า เมื่อมาอยู่สวนโมกข์ลุกขึ้นมาศึกษาค้นคว้าธรรมเพื่อเทศน์เพื่อสอน จนวารสุดท้ายของชีวิต นับว่าท่านมีวินัยในตนเอง และที่ศึกษาค้นคว้าธรรมมีจุดมุ่งหมายเพื่อเทศน์เพื่อสอนนั้นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นให้ได้รับธรรมะ ซึ่งเป็นกิจที่พระสงฆ์ควรประพฤติปฏิบัติ

๑๐. พุทธทาสภิกขุชอบทำบันทึกประจำวันและมีสมุดโน้ตประจำตัวในการทำงาน นับว่าเป็นผู้มีวินัยในตัวเอง เป็นการพัฒนาศีลของท่าน ฝึกให้มีวินัยตัวเอง

๑๑. พุทธทาสภิกขุมีหลักในการตอบจดหมายและการจัดเก็บสำเนาจดหมายของท่านอย่างเป็นระบบซึ่งเป็นการพัฒนาศีลของท่านในเรื่องวินัยในตนเองเรื่องการจัดเก็บ เป็นพฤติกรรมที่ดีงาม เป็นการเกื้อหนุนตนเองให้ได้รับความรู้ ในเรื่องราวจดหมายที่ท่านจัดเก็บ

๑๒. พุทธทาสภิกขุท่านสอนอย่างไรทำอย่างนั้น เป็นการทำตัวอย่างให้ดู เป็นพฤติกรรมดีทางกาย ซึ่งเป็นการพัฒนาศีล

๑๓. พุทธทาสภิกขุใช้ของอย่างมีคุณค่าสูงสุด นับเป็นการพัฒนาศีลเพราะไม่เป็นการเบียดเบียนตนและคนอื่น เนื่องจากท่านเป็นผู้ที่ใช้ของส่วนกลาง เมื่อท่านรู้จักใช้ก็เป็นการใช้เพื่อคนอื่นให้ได้ใช้สิ่งของอย่างเพียงพอ

๑๔. พุทธทาสภิกขุประพฤติปฏิบัติไม่รับอะไรเป็นของส่วนตัว ใช้ของส่วนรวม และไม่รับเครื่องกัณฑ์เทศน์ในการแสดงธรรม ตั้งแต่เริ่มต้นสร้างโมกข์ นับว่าเป็นความประพฤติปฏิบัติที่ดี

ทางกายทำกายให้บริสุทธิ์ เป็นการพัฒนาศีลของท่านและเป็นพื้นให้ปฏิบัติในสมาธิและปัญญาให้เจริญก้าวหน้าในขั้นต่อไป

อุปนิสัยทั้งหมด ๑๔ ข้อที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นการฝึกปฏิบัติศีลของพุทธศาสนิกชน และท่านประพฤติได้อย่างงดงาม นับเป็นการพัฒนาศีลของท่านเพื่อเป็นพื้นฐานของสมาธิต่อไป

๔.๑.๒ การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักสมาธิของพุทธศาสนิกชน

การดำเนินชีวิตในสวนโมกข์ของท่านพุทธทาสในยุคแรกๆจะเป็นไปตามแบบสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ใกล้ชิดธรรมชาติ ศึกษาและทดลองฝึกกรรมฐาน และวัตรปฏิบัติอย่างจริงจัง มีการบันทึกข้อมูลจากผลการปฏิบัติ ตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน การปฏิบัติตามหลักสมาธิของพุทธศาสนิกชนมีดังนี้

ก. การเรียนรู้ด้วยตนเองภาคปฏิบัติสำหรับฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้นพิเศษ
ในช่วงเข้าพรรษาระหว่างวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๗๗ ถึง ๒๓ ตุลาคม ๒๕๗๗ ท่านมีจุดมุ่งหมายจะทำให้เต็มที่ในศีล การละอกุศลวิตก และรุดงค์วัตรปฏิบัติเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองตามแนวของท่านโดยการงดบริโภคอาหารที่เกินธรรมชาติแท้ตลอดพรรษา เช่นกล้วยน้ำว้า ข้าวโพด มะพร้าว ข้าวโพด ฯลฯ งดพูดรวมทั้งกิจที่ต้อง เปล่งเสียงออกจากปากทุกประการ งดการเทศนา การทำวัตร และงดติดต่อกับคนภายนอก มีการจัดทำสมุดบันทึก “ปฏิบัติธรรมรายวัน แบบพุทธทาส” เพื่อศึกษาไตร่ตรองและทบทวนผลจากการทดลองปฏิบัติ จากการทำบันทึกไว้ แสดงให้เห็นความทรหดในการทดลอง และมีจิตใจอันเข้มแข็งเป็นอย่างยิ่ง ท่านจะต่อสู้กับกิเลสที่มารบกวนจะทำตรงข้ามกับกิเลสตัวนั้น ดังที่บันทึกไว้ว่า “หากสับเพร่าทำยุ่งตายหรือบอบช้ำไปหนึ่งตัว จะให้ยุ่งกัลดราวหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ตัว และไม่ต่ำกว่า ๒๐ นาทีในป่ารก

ถ้าขี้เกียจ จะรบนันด้วยการนั่งให้สว่างคาที่

ถ้าหิว จะรบนันด้วยการกวาดลานให้มาก จนไม่หิว

ถ้าเพลียหอย จงเดินจงกรมอย่างแรง๔ – ๕ร้อยเที่ยว

ถ้าขลาดมาทำไหน จะอยู่ทำนั้นให้หนัก จนกว่าจะไม่ขลาด

ถ้ารักชอบ จะเทหรือทูปต่อยสิ่งนั้นทันที หรือเพ่งให้เห็นความเลวของมัน

ถ้าอโรย จงเจือน้ำหรือทิ้งน้ำเสีย

ถ้าไม่อโรย จงกินจนรู้สึกว่าจะเฉย หรืออโรยโดยสันโดษ

ถ้าเพลินในอารมณ์ จงคิดจนเห็นอนัตตา มิฉะนั้นอย่าลุก

และยังมีการทำอย่างตรงข้ามอย่างอื่นอีกในแนวเดียวกัน”^{๒๑}

สรุป ผลการทดลองดังกล่าวไว้ว่าพุทธศาสนาคือศาสนาแห่งชัยชนะ ชนะตาหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยใจที่เข้มแข็ง และดี สมาธิหรือปัญญาจะเจริญมีขึ้นพร้อม ใจเข้มแข็งยอมฝึกสมาธิ ได้ง่าย ปัญญาปรากฏตามมา เพียงแต่ค่อยขยายตัวให้เจริญขึ้นเท่านั้น จิตใจเข้มแข็งก็โดยปฏิบัติ ดังที่กล่าวข้างต้นนั้น การปฏิบัติดังกล่าวพุทธทาสภิกขุเรียกว่าทำสมาธิแบบเงียบ คือไม่พบปะกับใครไม่พูดกับใคร เพื่อศึกษาทดลองว่ามีผลกับจิตใจเป็นอย่างไร พระพุทธองค์ก็เคยทำอย่างนั้น เรียกว่าปฏิสังขลนวิหาร^{๒๒} และเป็นการพักผ่อนที่ดี ในการทดลองครั้งนี้ สรุปผลการฉันอาหารที่เป็นธรรมชาติเอาไว้ดังนี้ ผลทางร่างกายการฉันอาหารตามธรรมชาติ ได้รับคุณค่าอาหารครบถ้วน ไม่สูญเสียในขณะที่ปรุงอาหาร มีผลต่อร่างกายคือไม่ง่วงนอนเมื่อเสพเข้าไปแล้วตามลำดับดังนี้ ๑. ผัก ๒. ผลไม้ ๓. ข้าว ๔. ขนม นับว่าเป็นการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ผลทางด้านจิตใจอาหารธรรมชาติ คือผลไม้ทำให้ความเพียรในการปฏิบัติธรรมได้ผลดีคือ นอนน้อยลง และการละอกุศลวิตกได้ดียิ่ง ความเศร้าหมองไม่มี ฉันผักล้วนๆทำให้จิตใจเข้มแข็ง มีความตื่นทั้งกายและใจจึงทำให้ทำงานตลอดทั้งวันด้วยจิตใจสดชื่น ราคะลดลง โทสะ และถีนมิทธะลดลงพอประมาณ สรุปผลงดพูดหรือไม่พบปะกับใครเลย^{๒๓} มีอานิสงส์ ๑. ทางกาย รักษาร่างกายได้รับการพักผ่อนเต็มที่ ๒. ทางวาจา รักษาวาจาสะอาดหมดจด เพราะไม่กล่าววาจาใดๆ ยังผลให้ระลึกถึงวจีทุจริตที่เคยทำผิดพลาด ทำให้สำรวมระวังเป็นอย่างมากเกิดขึ้น ๓. ทางใจ ได้รับผลมาจากความสงบทางกาย ส่งผลให้เกิดสิ่งเหล่านี้ การคิด การสังเกต การระลึก ความรู้ตัวทั่วพร้อมได้ดียิ่งขึ้นๆ สามารถคิดนึกปัญหาต่างๆ ได้ทุกชนิด นอกจากครั้งนี้แล้ว ยังมีอีกหลายครั้งแต่เป็นช่วงสั้นๆ เช่น ๕ วัน ๗ วัน

^{๒๑} พุทธทาสภิกขุ, **อนุทินปฏิบัติธรรม ศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส**, บันทึกประจำวันขณะฝึกฝนตนอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ธรรมสภาการพิมพ์, ๒๕๔๔) หน้า ๓๑.

^{๒๒} ปฏิสังขลนวิหาร คือการหลีกเลี่ยง การปลีกตัวออกไปจากความพลุกพล่านวุ่นวาย หรือจากอารมณ์หลากหลายที่อาจรบกวน สู่ความสงบวิเวก (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ชำระเพิ่มเติม-ช่วงที่ ๑, โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, หน้า ๑๙.

^{๒๓} พุทธทาสภิกขุ, **อนุทินปฏิบัติธรรม ศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส**, บันทึกประจำวันขณะฝึกฝนตนอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ธรรมสภาการพิมพ์, ๒๕๔๔) หน้า ๒๗.

จากผลการปฏิบัติอย่างเข้มข้นครั้งนี้ทำให้ท่านตั้งปณิธานในการมีชีวิตที่ท่าประโยชน์ต่อผู้อื่นโดยประกาศแต่เรื่องความสิ้นทุกข์ และท่านก็มีชีวิตที่ไม่มี ความทุกข์ด้วย ดังที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้

“รู้สึกว่าจะต่อไปจะเปลี่ยนเข็มมุ่งหมายในใจบางอย่าง ให้หมุนตรงเฉพาะต่อความสุขอย่างแท้จริง คือละวางทุกอย่างแล้วมีใจสดชื่นเย็นน่ายิ่งขึ้นเสมอ จะประกาศแต่ความสุขนี้เท่านั้นจะไม่ยอมให้อะไรครอบงำใจได้อีกต่อไป ชีวิตของข้าพเจ้าสละทุกอย่างๆ มุ่งหมายต่อความสุขนี้ และประกาศเผยแผ่ความสุขนี้เท่านั้นไม่มีอะไรดีไปกว่านี้ ในบรรดาเมื่ออยู่ในพุทธศาสนา”^{๒๔}

เวลา ๑๕.๐๐ น. ถึงที่สุดแห่งความตกลงใจ(บันทึกเมื่อ ๒๐ กันยายน ๒๔๗๗)

ข.ปฏิบัติกรรมฐานที่ชื่อว่าอานาปานสติ เจตนาดั้งเดิมที่สร้างสวนโมกข์นั้นเพื่อทำการศึกษาค้นคว้าและนำมาทดลองปฏิบัติ สำหรับหลักธรรมทุกชนิดที่ทำให้สิ้นทุกข์ได้ ท่านสอนกรรมฐาน^{๒๕}ที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาอย่างถูกต้องแล้วว่าเป็นวิธีปฏิบัติที่สะดวกสบายที่สุดและเหมาะสมกับทุกคนคืออานาปานสติ และสวนโมกข์ก็ใช้วิธีการปฏิบัติอานาปานสติ^{๒๖}เป็นหลักปฏิบัติ ซึ่งมีศีล สมาธิ ปัญญาครบสมบูรณ์ที่สุด มีทั้งหมด ๑๖ ชั้น มี ๔ หมวด

หมวดที่ ๑ มี ๔ ชั้น ผีกสติหรือสมาธิ ให้มากให้เร็ว หมวดที่ ๒ เป็นของเวทนา หมวดที่ ๓ เป็นจิตหมวดที่ ๔ เป็นเรื่องธรรม^{๒๗}

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นอานาปานสติเป็นกรรมฐานที่ใช้สติบังคับจิตไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในทุกๆสิ่งตลอดเวลา หรืออานาปานสติเป็นกรรมฐานอุบายบังคับจิตไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นสรรพสิ่งเมื่อปฏิบัติได้ตามขั้นตอนที่กล่าว ยังจะทำให้ผู้ปฏิบัติดับทุกข์สิ้นเชิง เพราะมีความรู้สึกที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นทุกอย่างอยู่ในจิตตลอดเวลาด้วยสติและปัญญา

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, **อนุทินปฏิบัติธรรม ศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส**, บันทึกประจำวันขณะฝึกฝนตนอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ธรรมสภาการพิมพ์, ๒๕๔๔) หน้า ๑๑๕.

^{๒๕} กรรมฐานคือสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา หรืออุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต หรือสิ่งที่เอามาให้จิตกำหนดเพื่อให้จิตสงบหรือสิ่งที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่มั่นคงเป็นสมาธิ ตั้งมั่น และบริสุทธิ์ พุดให้เข้าใจที่สุดคือ สิ่งที่ใช้ฝึกสมาธิ พระอรชกถาจารย์รวบรวมกรรมฐานไว้ ๔๐ อย่าง(พระราชวรมุนี, ประยูรค์ ปยุตโต, พุทธธรรม, ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙, หน้า ๘๕๐-๘๕๑.

^{๒๖} สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ :สุขภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒.

^{๒๗} พระประชา ปสนุนธมฺโม, **อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๙๓.

ผู้วิจัยขอนำเสนอบุคคลที่พุทธทาสภิกขุแนะนำให้ปฏิบัติสมาธิ ๒ ท่านคือ

๑) คุณเมตตา พานิช ลูกชายของนายธรรมทาส พานิช เมื่อเข้ามาบวชที่สวนโมกข์ ๑ พรรษา พุทธทาสภิกขุพุทธทาสภิกขุแนะนำให้ฝึกสมาธิมีประโยชน์มาก ให้พยายามทำและศึกษาหนังสือไม่ต้องอ่าน แต่ให้ศึกษาเรียนรู้ความรู้สึกและอารมณ์ของตนเอง ให้มีเวลาอยู่เงียบๆกับตัวเอง เมื่อจิตใจดี ความรู้ความคิดจะเกิดขึ้นมาเองให้เตรียมสมุดดินสอไว้จด จะมีประโยชน์มาก เมื่อคุณเมตตาปฏิบัติตามที่ท่านแนะนำก็เกิดผลดังที่แนะนำนั้น คุณเมตตาบอกว่า ได้มองเห็นอะไรในชีวิตชัดเจนและถูกต้องมากขึ้น เกิดสติปัญญาที่ละเอียดลึกซึ้งมาก เริ่มเข้าใจอะไรๆในชีวิตมากขึ้นตามลำดับ แม้จะฟังคำสอนในพรรษาไม่กี่ครั้ง เนื่องจากท่านพุทธทาสมีปัญหาเรื่องสุขภาพ เมื่อท่านพูดถึง การบังคับความรู้สึก ทำให้คุณเมตตารู้สึกซาบซึ้งประทับใจมาก และตลอดพรรษาได้ฟังคำบรรยายของท่านจากเทปทุกเช้าและค่ำ ได้รับประโยชน์มากจริงๆ เมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อตอนเด็กๆได้ฟังทุกวัน เพราะคุณพ่อธรรมทาสเปิดให้ฟังที่บ้านแต่คุณเมตตาไม่ได้รับความรู้อะไรเลย^{๒๔}

๒) อูบาสิกาคุณธัญจวน อินทรกำแหง กล่าวว่าในวันแรกที่มาถึงสวนโมกข์ พุทธทาสภิกขุสั่งให้ทำเป็นสิ่งแรกคืออ่านหนังสือเล่มใน หยุดอ่านหนังสือข้างนอก หมายความว่าให้ฝึกปฏิบัติด้วยการหมั่นดูจิต ให้รู้จักลักษณะของจิต ให้รู้เท่าทันจิต พัฒนาจิตให้มีลักษณะที่นิ่ง มั่นคง และสงบเย็น จิตพร้อมอยู่ด้วยสติ สมาธิและปัญญา โดยหามุมสงบ ท่ามกลางธรรมนั้น ด้วยการแนะนำอย่างนี้ แสดงให้เห็นว่าพุทธทาสภิกขุเป็นนักริยัติและปฏิบัติ ดังที่พระพุทธรองค์ตรัสไว้ว่า จะต้องมั่งทั้งปริยัติ ปฏิบัติ แล้วจึงจะได้มีปฏิเวธ^{๒๕}

สรุป วิธีเรียนรู้ทั้งสองอย่างของท่านทั้งการทำสมาธิเข้าเงียบ และการฝึกจิตให้เป็นสมาธิของอานาปานสติ นั้น เป็นอูบายวิธีที่จะให้จิตเป็นสมาธิเพื่อเป็นบาทฐานให้เกิดปัญญา และนี้เป็นวิธีหรือขั้นตอนที่จะเกิดไตรสิกขาให้ครบทั้ง ๓ ชั้น กรรณฐานของท่านมีลักษณะที่ว่าถ้าจิตปลอดโปร่งแล้วย่อมอยู่ได้บังคับตนได้ ย่อมคิด เมื่อต้องการให้คิดอย่างจริงจังแล้วก็เป็นการเพียงพอ ถ้าคิดเพื่อทำลายกิเลสมีสมาธิเป็นเครื่องหนุนส่งให้คิดได้อย่างแท้จริง ไม่ใช่สมณะที่ทำให้จิตสงบจากความฟุ้งซ่านแล้วน้อมใจไปสู่การคิดอย่างจริงจังภายหลัง

^{๒๔} อรรถวิงามวิทยาพงศ์, เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคุณ ไกลซ์จิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖.

^{๒๕} สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๕๙), หน้า ๑๘๑-๑๘๒.

ค.อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาสมาธิ

อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุ ๗ ข้อ ที่ส่งเสริมให้เกิดสมาธิ มีดังนี้

๑. การรักการศึกษา เพราะท่านมีความพึงพอใจในการศึกษา คือรักในการศึกษา เมื่อท่านศึกษาแล้ว มีความสุขในการศึกษา จึงทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย ทำให้จิตสงบ จิตผ่องใส จิตต์บริสุทธิ์ และจิตตั้งมั่น จิตต์เหมาะแก่การงานคือมีเมตตา มีผลให้จิตเกิดปัญญาความรู้จริงได้ง่าย

๒. ใฝ่รู้ใฝ่ทดลอง ในช่วงเข้าพรรษา ๓ เดือน ระหว่างวันที่ ๒๗ กรกฎาคม - ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พุทธทาสภิกขุได้ปฏิบัติธรรมอย่างเข้มข้น และท่านมีนิสัยชอบทดลอง ท่านจึงทดลอง ๔ เรื่องซึ่งมีผลต่อการพัฒนาทางด้านสมาธิ คือ

๒.๑ พุทธทาสภิกขุท่านทดลอง เรื่อง การเก็บวาจา มีผลต่อสมาธิคือสงบ อารมณ์ได้ดี อดทนได้ยิ่งขึ้น

๒.๒ พุทธทาสภิกขุท่านทดลองเช่นเรื่องอาหารตามธรรมชาติ มีผลในเรื่องสมาธิเพราะเมื่อ ท่านฉันอาหารพวกนี้ไปแล้วเกิดความเพียรในการปฏิบัติ ละคราคะ โทสะและ ถีนมิทธะพอประมาณ คือความเศร้าหมองไม่มี จิตใจเข้มแข็ง

๒.๓ พุทธทาสภิกขุท่านทดลองเรื่อง การสำรวจอินทรีย์ เป็นการส่งเสริม ด้านสมาธิเพราะเป็นระวางรักษาจิตไม่ให้เกิดกิเลส เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบ กลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบสัมผัสผัสทางกาย ใจกระทบสิ่งในใจ จึงทำให้จิตใจเข้มแข็ง ตั้งมั่น

๒.๔ พุทธทาสภิกขุสำรวจอินทรีย์เพื่อละอภุศลซึ่งท่านของสมาทานไว้ ๖ อย่างคือราคะ โทสะ พยาบาท โมหะ และมานะ ซึ่งท่านสามารถทำได้เป็นลำดับคือ โลก กับ พยาบาทไม่มีเลย นอกจากนี้มีจากน้อยไปหามากคือ โมหะ ราคะ มานะ โทสะ

๓. พุทธทาสท่านมีความเพียรพยายามและจริงจังในสิ่งที่ทำทุกๆ เรื่องจึงเป็นส่วนหนึ่ง ที่ส่งเสริมให้ท่านพัฒนาสมาธิ เพราะลักษณะของผู้มีสมาธิคือมีความเพียรและจริงจังในกิจที่ทำจน สำเร็จด้วยดี ความเพียรเป็นหนึ่งในสามขององค์มรรคเรียกว่าสัมมาวายามะ ที่ประกอบเป็น อริจิตสิกขา อีกสององค์คือสัมมาสติ สัมมาสมาธิ

๔. พุทธทาสภิกขุท่านเป็นคนตรงต่อเวลาตื่นนอน ตี ๔ ทุกวันเพื่อลุกขึ้นมาทำวัตรสวดมนต์เช้า ช่วงต่อมาเมื่อมาอยู่สวนโมกข์ ท่านตื่นขึ้นมาศึกษาค้นคว้าธรรมเพื่อเทศน์มาสอน จน วาระสุดท้ายของชีวิต ท่านทำด้วยศรัทธาและใจรัก ทำแล้วมีความสุขในการทำ

๕. พุทธทาสภิกขุได้มีการเตรียมตัวตายอย่างมีสติ หลังจากที่ท่านป่วยติดต่อกันหลายครั้ง ท่านทำทุกอย่าง อย่างมีสติตั้งแต่การดำเนินชีวิตประจำวัน เดิมสนใจข่าวสารบ้านเมือง กลับมาฟัง เรื่องธรรมโดยเฉพาะเรื่องนิพพาน ทั้งฟังและอ่าน ได้เตรียมที่ไว้ศพ ทำพินัยกรรมว่าด้วยเรื่องการจัด

งานศพ เพื่อให้คนข้างหลังเขาไม่ต้องลำบาก เพราะลูกศิษย์ต่างคนต่างความคิด ท่านเตรียมให้หมด แล้วก็จุดประสงค์ของท่านด้วยที่ให้ทำตามทีละบุไว้ และท่านพอใจให้ทำตามทีละบุไว้ ลูกศิษย์จึงยินดีทำให้ด้วยความเคารพ รักและศรัทธา

๖. พุทธทาสภิกขุมีความกตัญญูต่อกเวที่ต่อมารดา โดยบรรพชทดแทนบุญคุณให้ตามค่านิยมที่เขาทำกันในสมัยท่าน แล้วท่านมักส่งธรรมะน้อยๆมาให้มารดาอ่านอยู่เสมอ แต่ท่านเสียชีวิตไปก่อนที่ท่านพุทธทาสจะได้ธรรมชั้นสูง ในช่วงบั้นปลายชีวิตท่านคิดจัดทำธรรมาศรมธรรมมาตา ท่านเขียนลายละเอียดในเรื่องนี้ไว้ด้วยลายมือของท่านเองก่อนมรณภาพ และเรื่องนี้ได้มีการดำเนินการให้แล้วตามเจตนารมณ์ของท่าน ท่านมีจุดมุ่งหมายจัดทำเพื่อตอบแทนคุณมารดา นับว่าเป็นการพัฒนาในเรื่องสมาธิของท่านในระดับหนึ่ง

๗. ท่านมีอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต โดยมีจุดมุ่งหมายให้สวนโมกข์เป็นที่ปฏิบัติธรรมคั่นคว่ำธรรมตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน ท่านทำสำเร็จมาเรื่อยๆจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ตามที่ท่านตั้งใจว่าทำไปเรื่อยๆ ความมุ่งมั่นทำให้ได้ตามที่ตัวท่านเองมีจุดมุ่งหมาย

อุปนิสัยของท่านพุทธทาสทั้ง ๗ ข้อที่กล่าวมาแล้ว เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้ท่านมีการพัฒนาสมาธิของท่านให้เกิดเป็นพื้นฐานเพื่อพัฒนาปัญญาต่อไป

๔.๑.๓ การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาดนจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักปัญญาของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุเป็นพระภิกษุสงฆ์สายปฏิบัติ พร้อมกับการศึกษาค้นคว้าเอาหลักธรรมมาปฏิบัติ ซึ่งได้กล่าวถึงการปฏิบัติศีล การปฏิบัติสมาธิของท่านมาข้างต้นลำดับต่อไปจะกล่าวถึงการปฏิบัติปัญญาของท่าน ท่านอยู่สวนโมกข์ระยะต้นๆคนเดียว ๒ ปีจึงจัดได้ว่าท่านชอบอยู่แบบเป็นผู้โดดเดี่ยว ยินดีในความสงบเงียบ และในขณะที่เดียวกันนั้นท่านก็ได้ค้นคว้ามากขึ้น ก็รู้มากขึ้น โดยท่านเรียนจากพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่นที่เกี่ยวข้อง มากขึ้นๆ ท่านก็สังเคราะห์กันได้กับหลักที่ว่าฟังธรรม ในบางเวลาจิตใจเหมาะสม ปลอดโปร่ง ก็รู้สว่างไสวขึ้นใดชั้นหนึ่ง เรียนมากขึ้น ค้นคว้ามากขึ้น พอใจที่จะค้นคว้า แล้วจะละไปเองโดยไม่รู้สีกตัว การทำวิปัสสนาอย่างเคร่งครัดเคร่งเครียด ทั้งวันทั้งคืน ทั้งเดือน ทั้งปีท่านว่าไม่เคยทำ แต่เป็นไปเองอัตโนมัติ ในขณะที่ค้นคว้าจากพระคัมภีร์คืออ่านจากพระไตรปิฎก รู้เรื่องอะไรเพิ่มขึ้นท่านก็พอใจ ความพอใจก็ทำให้ปฏิบัติอยู่ในตัวโดยอัตโนมัติ ท่านเน้นว่ารู้อะไรใหม่ก็ปฏิบัติตามที่รู้มัน และทำอยู่ทุกวัน เพราะการอ่านการค้นคว้ามีทุกวัน ตั้งแต่แรกตั้งสวนโมกข์ใหม่ๆจนถึงปัจจุบัน แต่จะมีในสมัยแรกๆมากกว่าจะอยู่กับพระคัมภีร์และหนังสือทั้งวันเพราะไม่ต้องออกไปพบปะผู้คนหรือต้องเดินทาง ยกเว้นออกไป

เทศน์ตามที่คณะธรรมทานนิมนตร์^{๓๐} มีพระพุทธภาษิตตรัสว่าผู้จักทำนิพพานให้แจ้งได้ต้องชอบอยู่โดดเดี่ยว ยินดียิ่งในความสงัดเงียบ เพราะการเป็นอยู่อย่างนี้เป็นปัจจัยให้เกิดสมาธิจิตและวิปัสสนาจิต เมื่อมีสมาธิจิตและวิปัสสนาจิตบริบูรณ์แล้ว สิ่งที่เกิดตามมาคือสัมมาทิฏฐิแห่งวิปัสสนา เมื่อมีสัมมาทิฏฐิแห่งวิปัสสนาบริบูรณ์แล้ว สิ่งที่เกิดตามมาคือสัมมาสมาธิแห่งมรรคและผล เมื่อมีสัมมาสมาธิแห่งมรรคและผลบริบูรณ์แล้วสิ่งที่เกิดตามมาคือละสังขโยชน์ทั้งหลายได้ เมื่อละสังขโยชน์ทั้งหลายได้ สิ่งที่เกิดตามมาอย่างแน่นอนคือจักทำนิพพานให้แจ้งได้^{๓๑}

หนังสืออริยสัจ จากพระโษษฐิภาคต้น เขียนโดยพุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงการบรรลุมรรคได้ถึง ๕ เวลาคือเมื่อกำลังฟังธรรม เมื่อกำลังแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟัง เมื่อกำลังสาธยายธรรมเมื่อฟังธรรม และเมื่อพิจารณาใคร่ครวญธรรม^{๓๒} สำหรับพุทธทาสภิกขุท่านกล่าวว่าการรับเข้ามาซึ่งหมายถึงการศึกษาค้นคว้าธรรมของท่านเพื่อสอนผู้อื่นจะมีมากที่จะให้ไป ท่านจัดเข้าไว้ในเรื่องฟังธรรมคืออ่านมาจากคัมภีร์ คือฟังมาจากพระพุทธองค์ สรุปลงแล้วท่านทำทั้ง ๕ อย่างคือฟังเข้ามาสอนออกไป สาธยาย ทำวิปัสสนา ทำสมาธิเพ่งทางจิตใจให้เห็นลึกลงใน ทำพร้อมๆกันและได้ยกตัวอย่างในเรื่องสุญญตา ท่านแสดงออกมาโดยอาศัยมาจากการศึกษาค้นคว้า จากการที่ตั้งใจปฏิบัติ เพื่อจะเข้าใจของตัวท่านเอง เพื่อพูดให้ผู้อื่นไม่มีความทุกข์ แล้วหาคำพูดให้สมสมัยคือ มันเป็นเช่นนั้นเอง ช่างหัวมัน^{๓๓} การทำวิปัสสนาของท่านเมื่อศึกษาเรื่องใดหรือค้นคว้าเรื่องใด จะเอาความหมายมาเพ่งหาความจริง เป็นการเห็นแจ้งโดยไม่ต้องคิดนึกบางครั้งความรู้จะออกมาเองอย่างลึกซึ้ง แม้นั่งคุยกับแขก วิปัสสนาของท่านทำได้อริยาบถไหนก็ได้เพื่อให้เกิดความเห็นแจ้งออกมา จากประสบการณ์ที่ท่านศึกษามา และทดลองปฏิบัติ ต่อไปจะกล่าวถึงปัญญาของท่านมีลำดับไปดังนี้

การพัฒนาปัญญาของพุทธทาส มี ๓ แบบคือภาวนามยปัญญา จินตามยปัญญา
สุตมยปัญญา

^{๓๐} พระประชา ปสนุนธมโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓๖.

^{๓๑} พุทธทาสภิกขุ, *ขุมทรัพย์จากพระโษษฐิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓(กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๓)หน้า ๒๔๖ .

^{๓๒} พุทธทาสภิกขุ, *อริยสัจจากพระโษษฐิ ตอนต้น*, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๕) หน้า ๗๕๕-๗๕๙.

^{๓๓} พระประชา ปสนุนธมโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓๗.

ก) ผู้วิงวอนเสนอภาวนามยปัญญาของท่านซึ่งมี ๒ แบบคือ

๑. วิปัสสนาระบบลัดสั้น คือจะไม่ทำสมาธิจนถึงกับเป็นฌาน ทำสมาธิพอสมควร ที่เรียกว่าอนันตริยสมาธิ^{๓๔} เป็นสมาธิที่แผดกันอยู่กับปัญญา ไม่ได้ตั้งใจจะทำสมาธิแต่จะเกิดขึ้นเอง ในการกระทำ การกำหนด เป็นสมาธิเกิดพร้อมกันกับการใช้งาน เมื่อกำหนดลม กำหนดลักษณะของลม กำหนดเกิด-ดับของลม ไม่เที่ยงของลม อนัตตาของลม กำหนดเบญจขันธ์ที่หาพบได้ อันเนื่องอยู่กับลมคือที่สำคัญคือเวทนาขันธ์ เห็นความไม่เที่ยงของเวทนาขันธ์ อนัตตาของเวทนาขันธ์ จึงหลุดพ้นและปล่อยวางได้ ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้จึงเรียกว่าระบบลัดสั้นๆ เพราะมีเพียง ๒-๓ ขั้น ทำจิตเป็นสมาธิพอสมควรแล้วกำหนดลมหายใจ จนเห็นความไม่เที่ยงของลมหายใจ ทุกขังและอนัตตาในที่สุด ก่อนนั้นมันยุ่งยาก เพราะมีมากขึ้น เพื่อไม่ให้มาก ทำไปในคราวเดียวกัน ได้ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา สติ และสัมปชัญญะ เห็นนามรูป รู้จักนามรูป รู้จักขันธ์ ๕ รู้จักละอุปาทานในขันธ์ ๕ ทั้งหมดรวมอยู่ในระบบลัดสั้น ไม่ต้องทำอานาปานสติ ๑๖ ขั้น ทำไปง่ายๆอย่างนี้ จะเป็น ๑๖ ขั้นตอนอยู่ในตัวโดยอัตโนมัติ^{๓๕}

๒. การปฏิบัติงานคือการปฏิบัติธรรม การทำงาน จะทำให้เหนื่อย ลำบาก เป็นเครื่องทดลองทดสอบ เพราะการงานและผลของการงานมันเป็นโยคะ^{๓๖} เป็นการศึกษาตัวตน เป็นเรื่องทำลายตัวตน เป็นการปฏิบัติธรรมแท้และสูงสุดเพราะการทำงานมีผล ๓ ประการคือ

๒.๑ เพื่อทำให้ร่างกายแข็งแรง

๒.๒ เพื่อฝึกฝนการเสียสละเพื่อผู้อื่น

^{๓๔} อนันตริยสมาธิ คือสมาธิเป็นบาทฐานของวิปัสสนา แม้ในขณะแห่งการบรรลุดูธรรมด้วยอำนาจวิปัสสนาที่มีอนันตริยสมาธิเป็นบาทฐาน เป็นการบรรลุดูธรรมเพียงถึง จึงจัดเป็นสมาธิชนิดเลิศ และจัดเป็นตัวเลขธรรมอย่างยิ่งคือเป็นธรรมเป็นเครื่องขุดเกลากิเลส หรือบางครั้งเรียกว่าอนันตริยสมาธิ(พุทธทาสภิกขุ, **อริยสัจจากพระโอรุส** ตอนปลาย, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๕) หน้า ๑๖๐๘, ๑๖๖๘.

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, **วิปัสสนาระบบลัดสั้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (นนทบุรี : กองทุนศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดประตวันรังษฤษฏี, ๒๕๔๑) หน้า ๓๗-๓๙.

^{๓๖} โยคะคือการทำความว่างให้แจ้งออกมาให้ปรากฏออกมา หรือการกระทำอันใดก็แล้วแต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความว่างปรากฏออกมา เรียกการกระทำอันนั้นว่าโยคะ หรือการกระทำทุกอย่างในทางจิตใจ เพื่อให้หยุดความยึดมั่นถือมั่นที่เรามีว่าเรา ว่าของเราคือโยคะ(สถาบันบันลือธรรม, **พจนานุกรมธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพฯ: ธรรมสภา:สถาบันบันลือธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่ ฉลอง ๑๐๕ ปี ชาตกาลพุทธทาส, ๒๕๕๔ หน้า ๒๐๗.

๒.๓ เพื่อทำลายตัวตน

กล่าวได้ว่าเมื่อทำงาน จะมี ๓ ข้อนี้ จึงเรียกได้ว่าการงานคือการปฏิบัติธรรม เป็นการรวบรวมประโยชน์หลายๆอย่างเข้าไว้ด้วยกัน ทำไปในคราวเดียวกัน การงานเป็นบทเรียนของการปฏิบัติธรรมมากมาย และการงาน การต่อสู้ เป็นการปฏิบัติธรรมในตัวเอง ยิ่งกล่าวได้อีกว่าการงานอยู่ในตัวชีวิต เป็นการต่อสู้อยู่ในตัวชีวิต ต้องปฏิบัติธรรมตามที่ธรรมชาติกำหนดมาให้เลื่อนขึ้นเป็นขั้นๆ ทำงานด้วยความเสียสละไม่มีตัวตน หรือทำงานโดยไม่เห็นแก่ตัว เมื่อเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เพราะการทำงานเสียสละเป็นธรรมสูงสุดที่พึงให้เกิดมี การงานคือการปฏิบัติธรรมที่สูงที่สุดก็คือทำงานด้วยจิตว่าง นับเป็นการปฏิบัติธรรมที่สูงที่สุด ที่มีอยู่ในตัวการงาน และกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิบัติเรื่องสุญญตา หรือนิพพาน อยู่ในตัวการงานนั้นด้วย สิ่งที่ท่านปฏิบัติอยู่คือ ทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง โดยไม่หวังผลตอบแทนโดยตรงเป็นตัวเงิน ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานสนุกท่านกำลังทำอยู่ เพื่อให้เข้าใจให้ได้ ให้เกิดขึ้นมา กำลังฝึกฝน กำลังต่อสู้ เพื่อให้การทำงานด้วยจิตว่าง นับว่าเป็นการปฏิบัติธรรมที่สูงที่สุดที่อยู่ในตัวการงานที่เรียกว่าการงานคือการปฏิบัติธรรม^{๓๗}

ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอการทำงานคือการปฏิบัติธรรมที่ท่านปฏิบัติอยู่ให้ผู้อื่นรับทราบ ดังนี้

พุทธทาสภิกขุมีเจตนาที่มีไปยังอาจารย์กรุณา กุศลลาสัย ในขณะที่ยังเป็นสามเณรที่กำลังศึกษาอยู่ที่อินเดียว่า ท่านได้กล่าวถึงความสุขว่าการทำความดี มีใช้ผลการทำความดี ความสุขเกิดจากการทำงาน มีใช้ผลของการงาน ท่านเดินไปด้วยสุขไปด้วย กว่าจะถึงยอดของความสุขนับว่าเป็นคติประจำตัวท่าน ด้วยคติประจำตัวนี้ทำให้ท่านขยายงานออกไปเรื่อยๆ ดำเนินชีวิตไปวันๆด้วยคตินี้^{๓๘}

ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอผู้ที่เกี่ยวข้องถึงท่านในเรื่องนี้ จำนวน ๒ ท่านดังนี้

๑) พระสิงห์ทอง เขมियोพระอุปัชฌาย์ที่รับใช้ท่านพุทธทาสในช่วงปัจฉิมวัยเป็นเวลานานเกือบ ๒๐ ปี ได้กล่าวเอาไว้ ท่านพุทธทาสเป็นแบบในการทำงาน ท่านจะนั่งทำงานที่โต๊ะสำหรับฉันข้าวทุกวัน และรับแขกที่ตรงนั้นด้วย ท่านจะทำทุกอย่างไปพร้อมกัน ท่านฝึกจิตของท่านอย่างนั้น คือการทำงานของท่านเป็นการปฏิบัติธรรม พุทธทาสภิกขุมีสมาธิแน่นแน ทำงานงานทุก

^{๓๗} พุทธทาสภิกขุ, **การทำงานคือการปฏิบัติธรรม**, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๕) หน้า ๒๐-๒๔.

^{๓๘} พุทธทาสภิกขุ, **ลิขิตพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรม** กรุณา กุศลลาสัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๓) หน้า ๘๔ - ๘๕.

อย่างพร้อมกันหมด ท่านไม่สอนอย่างเดียว แต่ท่านทำให้ดูตลอดเวลาในเรื่องการทำงานกับการปฏิบัติธรรม^{๓๙}

๒) อุบาสิกาคุณธัญจน อินทรกำแหง ได้กล่าวถึงการทำงานคือการปฏิบัติธรรม หรือทำงานให้สนุก เป็นสุขในการทำงาน หรือ การทำงานทุกชนิด ด้วยจิตว่างท่านกล่าวว่า พุทธทาสภิกขุเน้นเรื่องนี้ เพราะทุกชีวิตต้องทำงาน ถ้าทำงานด้วยใจวุ่นวายให้เป็นไปตามอย่างที่ใจต้องการมันจะกลายเป็นความทุกข์เพราะยึดมั่นในตัวตน ของตน ท่านพูดเตือนสติให้ปัญญาว่าการงานนั้นน่ารัก การงานเป็นสิ่งที่มีความหมาย การงานคือค่าของมนุษย์ ถ้ามองเห็นคุณค่า คุณประโยชน์ ตามที่ท่านให้ไว้ ย่อมทำให้เขาผู้นั้นมีความสุข ความสุขในการทำงาน จึงทำให้ชีวิตประจำในการทำงานจะไม่มี ความทุกข์^{๔๐} ตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดมาจากการปฏิบัติบำเพ็ญของพุทธทาสภิกขุ

ข) ผู้วิจัยเสนอ**จินตามยปัญญา**ของพุทธทาสภิกขุ ท่านได้กล่าวเองไว้ดังนี้

พุทธทาสภิกขุเคยกล่าวไว้ในหนังสือเล่าไว้เมื่อวัยสนธยา สัมภาษณ์โดยพระประชาปสนุณธมฺโม ธรรมะที่ใช้มากที่สุดในชีวิตปฏิบัติธรรมของท่าน คือโยนิโสมนสิการ^{๔๑} การเพิ่มพูนความรู้ ปัญญาอันลึกซึ้ง เกือบทุกเรื่องเช่นเรื่องโลก เรื่องธรรม ได้มาจากการฟัง การอ่าน จะโยโสมนสิการเก็บไว้เป็นความรู้ เมื่อจะคิดทำอะไรก็โยโสมนสิการในสิ่งที่จะทำให้ดีที่สุด นับว่าไม่ผิดพลาดเลย ท่านโยโสมนสิการตลอดเวลาและฉลาดมาด้วยวิธีการนั้น^{๔๒}

ผู้วิจัยนำเสนอบุคคลที่กล่าวถึงท่านในเรื่องการใช้ความคิด ๒ ท่าน ดังนี้

^{๓๙} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ : สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๗๖.

^{๔๐} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่ ๑(กรุงเทพฯ : สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘๒-๑๘๓ .

^{๔๑} โยโสมนสิการคือการพิจารณาโดยแยบคาย เข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับ จนถึงต้นเหตุแยกแยะองค์ประกอบ มองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย(พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ชำระเพิ่มเติม-ช่วงที่ ๑, โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, หน้า ๓๓๖.

^{๔๒} พระประชา ปสนุณธมฺโม, **อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๐.

๑) พระครูภาวนาชัยคุณ(โพธิ์ จันทโร) ได้กล่าวถึงท่านพุทธทาสภิกขุซึ่งแนะนำให้ท่านคิดให้ละเอียด ทำให้รอบคอบ ในทุกเรื่อง ท่านเล่าว่ามีครั้งหนึ่งท่านรับผิดชอบงานช่างที่สวนโมกขนาถาสนา เพราะพื้นที่เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมทุกปี สร้างสิ่งใดลงไปมันทำสำเร็จยาก พุทธทาสเตือนสติท่านถ้ามีปัญหา ทำได้ นั่นคือต้องใช้ความคิดตลอดเวลา คิดให้หลายๆครั้ง พุทธทาสภิกขุกล่าวกับท่าน เกิดเรื่องอะไร ให้คิดอย่างน้อยต้องร้อยครั้ง เมื่อคิดถูกแล้ว ก็หยุดไว้ก่อน แล้วคิดใหม่ ถูกแล้วหยุดไว้ก่อน แล้วคิดใหม่อีก ท่านเป็นผู้ที่คิดละเอียดรอบคอบมาก^{๔๓}

๒) พระพรเทพ วิฑฐปัญญา พระเลขานุการส่วนตัวของพุทธทาสภิกขุและสนองงานพิมพ์หนังสือ อยู่กับท่านพุทธทาสประมาณ ๑๘ ปี จนกระทั่งพุทธทาสภิกขุมรณภาพไป ได้กล่าวถึงพุทธทาสภิกขุเมื่อท่านมีปัญหาอะไรก็ได้แต่จะหนักจะเบา พุทธทาสภิกขุเตือนสติ ให้ใช้สติและปัญญาให้เต็มที่ ทุกอย่างทุกปัญหาแก้ได้ เมื่อท่านพุทธทาสให้พระพรเทพทำอะไรท่านยังไม่ลงมือทำ ท่านปฏิเสธเสียก่อนว่าทำไม่ได้ ท่านพุทธทาสก็ชี้แนะว่าให้ลองไปทำเสียก่อน คือให้รู้จักคิด รู้จักทำ ไม่ยอมแพ้ โดยที่ยังไม่ได้ทำอะไรเลย^{๔๔}

การใช้โยโสมนสิการในทุกเรื่องของพุทธทาสภิกขุจนเกิดความรู้ ตลอดจนการคิดให้รอบคอบเมื่อจะทำอะไรจนสำเร็จ เป็นเรื่องของปัญญาที่เรียกว่าจินตามยปัญญา^{๔๕}

๓) ผู้วิจัยขอเสนอ **สรุปปัญญาของพุทธทาสภิกขุ**ที่ท่านกล่าวถึงถึงตัวท่านเอง ดังนี้

พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงการศึกษาค้นคว้าของท่านมีมากกว่า ที่สอนออกไป สอนออกไปน้อยกว่า รับเข้ามาจากการศึกษาค้นคว้าหรือรับฟัง จะมีมากกว่า^{๔๖} ท่านเคยเล่าเรื่องการศึกษาของท่านไปทางจดหมายที่มีไปยัง อาจารย์กฤษณา กุศลาลัย ว่าชีวิตของท่านแวดล้อมอยู่ด้วยภาระงานและ

^{๔๓} อรรถวิฑฐปัญญา, *เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔-๕.

^{๔๔} อรรถวิฑฐปัญญา, *เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของคนใกล้ชิด*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔.

^{๔๕} จินตามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดมาจากการคิดพิจารณา จากโยโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในใจตนเอง พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต, *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* ข้าราชการเพิ่มเติม-ช่วงที่ ๑, โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, หน้า ๒๓.

^{๔๖} พระประชา ปสนุนธมโม, *อัตชีวประวัติของพุทธทาสภิกขุ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓๕.

การศึกษานิตช่วยตัวเองตลอด แต่ก็มีความสุขที่ทำอย่างนั้นเพราะได้เห็นความสามารถของท่าน และเสียสละแก่ผู้อื่นได้ ท่านอยู่วัดป่าก็จริงแต่ท่านมีหนังสือที่จะค้นคว้าอย่างมากมายคือเพียงพอ ซึ่งมากกว่าหนังสือทั้งอำเภอที่ท่านอยู่ทั้งอำเภอรวมกัน^{๔๗}

ผู้วิจัยขอเสนอ สุตมยปัญญาของพุทธทาสภิกขุที่ผู้อื่นกล่าวถึงท่าน ดังนี้

อาจารย์อรศรี งามวิทยาพงศ์ ในครั้งที่อาจารย์เป็นบรรณาธิการหนังสืออนุทินภาพ ๖๐ ปี สอนโมกข์ อาจารย์กล่าวว่าได้รู้จักท่านพุทธทาสมากขึ้นเพราะไปค้นภาพเป็นพันๆ ได้เห็นชีวิตและงานที่ท่านทำผ่านรูปภาพที่ไปคัดเพื่อจัดทำ เมื่อพบภาพที่สนใจก็สอบถามจากผู้รู้ แล้วพบความจริงว่าท่านพุทธทาสเป็นนักคิด นักการศึกษา ใฝ่รู้ พบหนังสือที่ท่านอ่านจำนวนมหาศาล ท่านจดทุกอย่างที่ท่านค้นพบ ท่านมีปากกากระดาษติดตัวตลอดเวลา เห็นวิธีการทำงาน เห็นการเตรียมเทศน์โดยไม่มีสคริปต์ มีแต่หัวข้อธรรมที่ท่านคิดว่าต้องพูดหัวข้ออะไรบ้าง เห็นการเตรียมความมุ่งมั่น การทุ่มเท ในการให้ความรู้แก่ผู้อื่น^{๔๘}

ปัญญาที่เกิดมาจากการศึกษาค้นคว้าจากตำรับตำราของท่านเรียกว่าสุตมยปัญญา สรุปรูป ด้านปัญญาท่านใช้ปัญญาทั้ง ๓ อย่าง อย่างเหมาะสม คือ

๑. สุตมยปัญญา จากการศึกษาค้นคว้าของท่านมีอย่างมากมายจากแหล่งข้อมูลที่ต้องถูกคือพระไตรปิฎกฉบับบาลี เมื่อจะเทศน์แต่ละครั้งจะมีการเตรียมตัวและข้อมูลไว้อย่างดี

๒. จินตมยปัญญา จากการคิด ท่านเป็นนักคิดผู้ยิ่งใหญ่ เพราะท่านกล่าวว่าความรู้และการกระทำที่เกิดขึ้นทั้งทางโลกและทางธรรม ทุกเรื่องมาจากกรที่ท่านทำโยโสมนสิการ ให้ดีที่สุด เรื่องที่ทำจึงผิดพลาดน้อยที่สุด หรือไม่มีเลยเพราะท่านโยโสมนสิการตลอดเวลา เรื่องอะไรที่ทำสำเร็จลงได้ต้องคิดอย่างน้อยต้องร้อยครั้ง คิดครั้งแรกเมื่อถูกแล้วพักไว้ แล้วคิดใหม่จนมั่นใจ

๓. ภาวนามยปัญญา จากวิปัสสนาภาวนาคือเกิดจากการประพฤติปฏิบัติ โดยมีศีลสมาธิ และปัญญาเป็นลำดับขั้นในการประพฤติปฏิบัติจนเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาในสรรพสิ่งทั้งหลาย ครั้งแรกท่านเสนอระบบอานาปานสติ ๑๖ ขั้น ซึ่งมีศีล สมาธิและปัญญาที่สมบูรณ์ที่สุด ศีลเป็นการบังคับให้ทำ สมาธิเป็นการรวบรวมพลังจิต การเห็นแจ้งในสรรพสิ่งอยู่ในสภาวะอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเป็นปัญญา เมื่อปฏิบัติอานาปานสติ ๑๖ ขั้นจะเป็นการถูกบังคับให้ทำศีล สมาธิ

^{๔๗} พุทธทาสภิกขุ, **ลิขิตพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรม** กรุณา กุศลาสัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๓), หน้า ๘๐ - ๘๑.

^{๔๘} สำนักพิมพ์สุภาพใจ, **ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : สุภาพใจ, ๒๕๕๙), หน้า ๒๖๘.

ปัญญา อยู่ตลอดเวลา ต่อมาท่านได้พัฒนาการเผยแพร่ธรรมให้เข้าใจง่ายและง่ายในการปฏิบัติจึงเสนอวิปัสสนาระบบลัดสั้น ไม่ต้องปฏิบัติถึง ๑๖ ชั้น เป็นเพียงปฏิบัติให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของนามรูปจนสามารถละอุปาทานในนามรูปได้ และที่สำคัญที่สุดท่านนำการปฏิบัติธรรมมาไว้ในการทำงานที่ท่านเรียกว่าการปฏิบัติงานคือการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติธรรมสูงสุดเป็นการทำงานด้วยจิตว่าง

พุทธทาสภิกขุปฏิบัติอานาปานสติภาวนาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ และปัญญาเพราะเมื่อปฏิบัติอานาปานสติ ๑๖ ชั้นจะเป็นการถูกบังคับให้ทำศีล สมาธิ และปัญญาอยู่ตลอดเวลา สอนโมกขพลาการจึงใช้อานาปานสติภาวนาเป็นหลักปฏิบัติ เพราะเห็นว่าเป็นวิธีปฏิบัติที่ดีที่สุดสำหรับทุกคน ต่อมาพัฒนาเป็นวิปัสสนาระบบลัดสั้น มีจุดมุ่งหมายให้ความสะดวกแก่ผู้ปฏิบัติ ไม่ต้องทำถึง ๑๖ ชั้น แต่มีศีล สมาธิ ปัญญา ครบบริบูรณ์ เพียงแต่ทำจิตเป็นสมาธิพอสมควรแล้วกำหนดลมหายใจ จนเห็นความไม่เที่ยง ทุกขัง และอนัตตา ในที่สุด เนื่องจากยุคนี้ เป็นยุคสมัยที่คนประกอบกิจการงาน การงานคือชีวิต ท่านจึงนำการปฏิบัติธรรมมาใช้ในการงาน เมื่อมีธรรมทำงานก็มีความสุข สนุกเมื่อทำงาน ทำงานโดยไม่เห็นแก่ตัว ละตัวตนได้ ฝึกหัดธรรมและบรรลุดธรรมได้ขณะทำงาน

ข. อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาปัญญา

อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุ ๙ ข้อที่ส่งเสริมให้เกิดปัญญา มีดังนี้

๑. การรักการศึกษา ของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นการส่งเสริมให้เกิดปัญญา ท่านรู้ว่าสิ่งที่ท่านศึกษาอยู่มีประโยชน์ต่อตัวท่านและผู้อื่นอย่างไรในปัจจุบันและอนาคต และผลของการศึกษาทำให้เกิดปัญญาหลุดพ้นได้ เช่นการศึกษาพระไตรปิฎก คือฟังธรรมจากพระพุทธองค์

๒. ความใฝ่รู้ ใฝ่ทดลองเรื่องการเก็บวาทะ ส่งผลทางปัญญา ทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้ การคิด การสังเกต การระลึก ความรู้ตัวทั่วพร้อมได้ดียิ่งขึ้นๆ สามารถคิดนึกปัญหาต่างๆได้ทุกชนิด

๓. ความใฝ่รู้ ใฝ่ทดลองของท่านพุทธทาส ในเรื่องอาหารตามธรรมชาติ มีผลต่อปัญญาคือเป็นการทำลายตัณหา ทำให้เราไม่ยึดติดว่ากินของคาวหรือ ของหวาน มันเป็นแต่เพียงอาหาร

๔. ความใฝ่รู้ ใฝ่ทดลองของท่านพุทธทาส ในเรื่อง การฝึกอินทรีย์ ส่งเสริมให้เกิดปัญญาให้เกิดให้ง่ายขึ้น เนื่องมาจากมีจิตใจเข้มแข็งเป็นผลเนื่องให้เกิดปัญญา

๕. ท่านการทดลองผสมปูนด้วยวิธีการใหม่ ไม่ต้องใช้แรงงานคนผสมปูนโดยใส่ส่วนผสมทั้งหมดลงไปจนถึงน้ำมันแกลลอนขนาดใหญ่ แล้วกลิ้งลงมาจากที่สูงเพื่อให้ส่วนผสมคลุกเคล้ากันเอง นับเป็นการพัฒนาทางด้านปัญญาของท่าน ที่คิดหาเหตุผลที่หน้าจะเป็นไปได้

เพื่อหาสูตรผสมปูนแบบใหม่ แต่ก็ให้เห็นความจริงว่า ส่วนผสมของปูนจะต้องเข้าเป็นเนื้อเดียวกัน จึงจะใช้ได้ ไม่ใช่มารวมกันเฉยๆ

๖. ท่านมีนิสัยใช้การคิดและคิดอย่างละเอียดรอบคอบ ที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ ในทุกๆเรื่อง นับว่าเป็นเรื่องที่จะช่วยพัฒนาในเรื่องปัญญาที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะโยนิโสมนสิการ เป็นความคิดที่อยู่ในองค์มรรคที่เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ สามารถเห็นความเป็นจริงของชีวิตจิตใจหลุดพ้นจากกิเลส สามารถกำจัดโลก และโทษะได้

๗. ท่านมีขันติในการประพฤติปฏิบัติต่อบุคคลอื่น การอยู่ร่วมกับผู้อื่นจึงไม่มี นอกจากความคิดเห็นที่แตกต่างกันท่านจึงมีขันติในการรับความคิดเห็น แม้จะได้รับการวิภาควิจารณ์หรือ โดดด่าบ้างท่านก็รับฟังด้วยใจสงบ และสามารถแก้ความเห็นต่างด้วยเหตุผลได้

๘. ท่านพุทธทาสได้มีการเตรียมตัวตายอย่างมีสติ หลังจากที่ท่านป่วยติดกันหลายครั้ง มีเหตุผลในการเตรียมตัวตายเพื่อไม่รบกวนลูกศิษย์เมื่อท่านมรณภาพไปแล้ว และไม่ต้องสิ้นเปลืองมากมายในการจัดงานศพ ซึ่งนั่นก็คือรบกวนวัดทั้งคนทั้งทรัพย์สิ้น ซึ่งนิสัยท่านไม่ชอบรบกวนใคร และท่านทำเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดูเป็นแบบอย่าง ในเรื่องการไม่ยึดถือ

๙. ท่านพุทธทาสเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เรื่องนี้เป็นการพัฒนาปัญญา เพราะความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นเรื่องโยนิโสมนสิการ ท่านคิดอย่างแยบคายมาก่อนแล้ว สิ่งที่ทำทุกเรื่องไม่เหมือนใคร และสิ่งเหล่านั้นมีประโยชน์ต่อส่วนรวมทั้งสิ้น

อุปนิสัยที่ท่านมีข้างต้น มีส่วนช่วยท่านในการพัฒนาอภิญญาสิกขา ให้ดำเนินไปด้วยดีและได้ผลระดับหนึ่ง

สรุป อุปนิสัยทั้งหมด ๑๕ ด้านของท่านพุทธทาสภิกขุ ครอบคลุมธรรม ๗ ประการที่เรียกว่ารุ่งอรุณของการศึกษา คือ ๑.กัลยาณมิตรตาท่านถึงภาพด้วยมิตร ท่านมีเครือข่ายที่เป็นกัลยาณมิตร ๒.สืลสัมปทา ท่านถึงพร้อมด้วยศีล ๓.ฉันทสัมปทาท่านถึงพร้อมด้วยฉันทะคือความใฝ่รู้ ๔.อตตสัมปทาท่านถึงพร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนา ๕.ทิวฐิสัมปทาท่านถึงพร้อมด้วยทิวฐิเห็นสิ่งอื่นตามเหตุปัจจัย ๖.อัปมาทสัมปทาท่านถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗.โยนิโสมนสิการสัมปทา ท่านถึงพร้อมด้วยการใช้ความคิดถูกวิธี^{๔๙} ซึ่งถือได้ถ้าหลักทั้ง ๗ ประการเกิดอยู่กับอุปนิสัยของผู้ใด ผู้นั้นกำลังเกิดมีอริยมรรคมี องค์ ๘ เกิดแก่ตน

^{๔๙} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต),เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิดพุทธทาสภิกขุ,พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๙), หน้า ๙๗-๙๘.

๔.๒ อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

ผู้ว่าวิจัยขอเสนออุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาของพุทธทาสภิกขุ มีดังนี้

๔.๒.๑ อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาศีล

อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุ ๑๔ ข้อที่ส่งเสริมให้เกิดศีล มีดังนี้

๑. พุทธทาสภิกขุมีนิสัยรักการศึกษา ซึ่งเป็นการส่งเสริมหรือพัฒนาในเรื่องศีลของท่าน เพราะการศึกษาทำให้ท่านพัฒนากาย วาจา ได้ถูกต้อง การประพฤติกาย วาจาที่ถูกต้อง เกิดมาจากการศึกษาที่ดี เมื่อท่านเข้ามาอยู่สวนโมกข์เริ่มแรก คั่นคว่าพระไตรปิฎกเอามาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องในเรื่องศีล เลยเขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อตามรอยพระอรหันต์ ศึกษาแล้วรู้จึงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนากาย วาจาไปในทางถูกต้อง ซึ่งเป็นเพื่อประโยชน์ต่อตัวท่านเอง และเกื้อกูลผู้อื่นด้วยให้รู้ด้วย

๒. พระพุทธทาสท่านชอบทดลองเช่น เก็บวาจา มีผลต่อการพัฒนาศีลของท่านคือมีวจัสสุจริตเพราะในช่วงทดลองนั้นไม่ได้กล่าววาจาอะไรเลย จึงไม่มีโอกาสทำผิดในเรื่องวาจา

๓. พระพุทธทาสท่านชอบทดลอง เช่น ทดลองเรื่อง อาหารตามธรรมชาติ มีผลอย่างไรกับชีวิตความเป็นอยู่ ผลคือทำให้เป็นบุคคลคนเลี้ยงง่ายซึ่งเข้าอยู่ในเรื่องศีลของภิกษุสงฆ์ และช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมคือนอนน้อยลง

๔. ทดลองศึกษาชีวิตสัตว์ เช่น แมงมุม ตะกวด แม่ไก่ เพื่อให้ทราบชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ตลอดจนสันชาตญาณของพวกมัน มีประโยชน์ต่อการศึกษาและนำข้อมูลไปเทศน์ต่อไปเป็นการส่งเสริมกิจวัตรของท่านดำเนินไปด้วยดี

๕. ท่านทดลองไม่อาบน้ำ๑เดือน ในช่วงเข้าพรรษาแต่เช็ดตัวบาง เพื่อเก็บข้อมูล ว่ามีผลต่อร่างกายและจิตใจอย่างไร ทำให้เกิดความรู้ว่ามีผลต่อกายและจิต และได้นำความรู้ที่ได้ไปเทศน์ซึ่งเป็นข้อมูลถูกต้องตามความเป็นจริง เพราะทดลองทำมาแล้ว

๖. ท่านไม่ปฏิบัติตามคำสั่งแพทย์ก่อนทดลองให้เห็นจริง เป็นการช่วยเหลือแพทย์ให้ดำเนินการรักษาท่านให้ได้ผล เพราะท่านจะไม่เชื่อทุกอย่างที่แพทย์สั่ง เนื่องจากท่านเห็นว่าบางเรื่องแพทย์สั่งไม่ตรงกัน ท่านจึงทดลองให้เห็นจริงก่อน จึงปฏิบัติตาม เป็นวินัยของท่านที่ตั่งอยู่ปฏิบัติให้เห็นจริง

๗. ท่านทดลองรักษาด้วยตัวท่านเอง ก่อนเข้ารับการรักษาทางการแพทย์ เพราะอุปนิสัยของท่านไม่ชอบรบกวนผู้อื่น ในขณะที่ท่านยังทำอะไรได้อยู่

๘. พุทธทาสภิกขุเป็นพระภิกษุที่ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย ดังคติธรรมของส่วนโมกข์ว่าอยู่อย่างต่ำมุ่งกระทำอย่างสูง นับว่าเป็นความประพฤติที่ดั่งงาม จึงเป็นการพัฒนาเรื่องศีลของท่านที่เป็นพื้นฐานให้สมาธิและปัญญาต่อไป

๙. พุทธทาสภิกขุท่านเป็นคนตรงต่อเวลาตื่นนอน ตี ๔ ทุกวันเพื่อลุกขึ้นมาทำวัตรสวดมนต์เช้า เมื่อมาอยู่ส่วนโมกข์ลุกขึ้นมาศึกษาค้นคว้าธรรมเพื่อเทศน์เพื่อสอน จนวาระสุดท้ายของชีวิต นับว่าท่านมีวินัยในตนเอง และที่ศึกษาค้นคว้าธรรมมีจุดมุ่งหมายเพื่อเทศน์เพื่อสอนนั้นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นให้ได้รับธรรมะ ซึ่งเป็นกิจที่พระสงฆ์ควรประพฤติปฏิบัติ

๑๐. พุทธทาสภิกขุชอบทำบ้านที่ประจำวันและมีสมุดโน้ตประจำตัวในการทำงาน นับว่าเป็นผู้มีวินัยในตัวเอง เป็นการพัฒนาศีลของท่าน ฝึกให้มีวินัยตัวเอง

๑๑. พุทธทาสภิกขุมีหลักในการตอบจดหมายและการจัดเก็บสำเนาจดหมายของท่านอย่างเป็นระบบซึ่งเป็นการพัฒนาศีลของท่านในเรื่องวินัยในตนเองเรื่องการจัดเก็บ เป็นพฤติกรรมที่ดั่งงาม เป็นการเกื้อหนุนตนเองให้ได้รับความรู้ในเรื่องราวจดหมายที่ท่านจัดเก็บ

๑๒. พุทธทาสภิกขุท่านสอนอย่างไรทำอย่างนั้น เป็นการทำตัวอย่างให้ดู เป็นพฤติกรรมดีทางกาย ซึ่งเป็นการพัฒนาศีล

๑๓. พุทธทาสภิกขุใช้ของอย่างมีคุณค่าสูงสุด นับเป็นการพัฒนาศีลเพราะไม่เป็นการเบียดเบียนตนและคนอื่น เนื่องจากท่านเป็นผู้ที่ใช้ของส่วนกลาง เมื่อท่านรู้จักใช้ก็เป็นการใช้เพื่อคนอื่นให้ได้ใช้สิ่งของอย่างเพียงพอ

๑๔. พุทธทาสภิกขุประพฤติปฏิบัติไม่รับอะไรเป็นของตัวเอง ใช้ของส่วนร่วม และไม่รับเครื่องกัณฑ์เทศน์ในการแสดงธรรม ตั้งแต่เริ่มต้นสร้างโมกข์ นับว่าเป็นความประพฤติปฏิบัติที่ดีทางกายทำกายให้บริสุทธิ์ เป็นการพัฒนาศีลของท่านและเป็นพื้นฐานให้ปฏิบัติในสมาธิและปัญญาให้เจริญก้าวหน้าในขั้นต่อไป

อุปนิสัยทั้งหมด ๑๔ ข้อที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นการฝึกปฏิบัติศีลของพุทธทาสภิกขุ คือพัฒนากาย วาจาไปในทางถูกต้อง ไม่มีโอกาสทำผิดในเรื่องวาจาเป็นบุคคลคนเล็่งง่าย ส่งเสริมกิจวัตรของท่านดำเนินไปด้วยดี ทดลองให้เห็นจริงก่อน ท่านไม่ชอบรบกวนผู้อื่น อยู่อย่างต่ำมุ่งกระทำอย่างสูง ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นให้ได้รับธรรมะ ซึ่งเป็นกิจที่พระสงฆ์ควรประพฤติปฏิบัติ ผู้มีวินัยในตัวเอง และท่านประพฤติได้อย่างดั่งงาม นับเป็นการพัฒนาศีลของท่านเพื่อเป็นพื้นฐานของสมาธิต่อไป

๔.๒.๒ อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาสมาธิ

อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุ ๗ ข้อ ที่ส่งเสริมให้เกิดสมาธิ มีดังนี้

๑. การรักการศึกษา เพราะท่านมีความพึงพอใจในการศึกษา คือรักในการศึกษา เมื่อท่านศึกษาแล้ว มีความสุขในการศึกษา จึงทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย ทำให้จิตสงบ จิตผ่องใส จิตต์บริสุทธิ์ และจิตตั้งมั่น จิตต์เหมาะแก่การงานคือนั่นมโนล มีผลให้จิตเกิดปัญญาความรู้จริงได้ง่าย

๒. ใฝ่รู้ใฝ่ทดลอง ในช่วงเข้าพรรษา ๓ เดือน ระหว่างวันที่ ๒๗ กรกฎาคม - ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พุทธทาสภิกขุได้ปฏิบัติธรรมอย่างเข้มข้น และท่านมีนิสัยชอบทดลอง ท่านจึงทดลอง ๔ เรื่องซึ่งมีผลต่อการพัฒนาทางด้านสมาธิ คือ

๒.๑ พุทธทาสภิกขุท่านทดลอง เรื่อง การเก็บวาจามีผลต่อสมาธิคือสงบ อารมณ์ได้ดี อดทนได้ยิ่งขึ้น

๒.๒ พุทธทาสภิกขุท่านทดลองเช่นเรื่องอาหารตามธรรมชาติ มีผลในเรื่องสมาธิเพราะเมื่อ ท่านฉันอาหารพวกนี้ไปแล้วเกิดความเพียรในการปฏิบัติ ละระภาคะ โทสะและ ถีนมิทธะพอประมาณ คือความเศร้าหมองไม่มี จิตใจเข้มแข็ง

๒.๓ พุทธทาสภิกขุท่านทดลองเรื่อง การสำรวจมโนที่ร่าย เป็นการส่งเสริม ด้านสมาธิเพราะเป็นระวางรักษาจิตไม่ให้เกิดกิเลส เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบ กลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบสัมผัสผัสทางกาย ใจกระทบสิ่งในใจ จึงทำให้จิตใจเข้มแข็ง ตั้งมั่น

๒.๔ พุทธทาสภิกขุสำรวจมโนเพื่อละอกุศลซึ่งท่านของสมาทานไว้ ๖ อย่างคืออราคะ โทสะ พยาบาท โมหะ และมานะ ซึ่งท่านสามารถทำได้เป็นลำดับคือ โลก กับ พยาบาทไม่มีเลย นอกจากนี้มีจากน้อยไปหามากคือ โมหะ ราคะ มานะ โทสะ

๓. พุทธทาสท่านมีความเพียรพยายามและจริงจังในสิ่งที่ทำทุกๆ เรื่องจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ ส่งเสริมให้ท่านพัฒนาสมาธิ เพราะลักษณะของผู้มีสมาธิคือมีความเพียรและจริงจังในกิจที่ทำจน สำเร็จด้วยดี ความเพียรเป็นหนึ่งในสามขององค์มรรคเรียกว่าสัมมาวายามะ ที่ประกอบเป็น อริจิตสิกขา อีกสององค์คือสัมมาสติ สัมมาสมาธิ

๔. พุทธทาสภิกขุท่านเป็นคนตรงต่อเวลาตื่นนอน ตี ๔ ทุกวันเพื่อลุกขึ้นมาทำวัตรสวด มนต์เช้า ช่วงต่อมาเมื่อมาอยู่สวนโมกข์ ท่านตื่นขึ้นมาก็ค้นคว้าธรรมเพื่อเทศน์มาสอน จน วาระสุดท้ายของชีวิต ท่านทำด้วยศรัทธาและใจรัก ทำแล้วมีความสุขในการทำ

๕. พุทธทาสภิกขุได้มีการเตรียมตัวตายอย่างมีสติ หลังจากที่ท่านป่วยติดต่อกันหลายครั้ง ท่านทำทุกอย่าง อย่างมีสติตั้งแต่การดำเนินชีวิตประจำวัน เดิมสนใจข่าวสารบ้านเมือง กลับมาฟัง

เรื่องธรรมโดยเฉพาะเรื่องนิพพาน ทั้งฟังและอ่าน ได้เตรียมที่ไว้ศพ ทำพินัยกรรมว่าด้วยเรื่องการจัดงานศพ เพื่อให้คนข้างหลังเขาไม่ต้องลำบาก เพราะลูกศิษย์ต่างคนต่างความคิด ท่านเตรียมให้หมด แล้วก็ป็นจุดประสงค์ของท่านด้วยที่ให้ทำตามทีละบุญไว้ และท่านพอใจให้ทำตามทีละบุญไว้ ลูกศิษย์จึงยินดีทำให้ด้วยความเคารพ รักและศรัทธา

๖. พุทธทาสภิกขุมีความกตัญญูที่ต่อมารดา โดยบรรพชตแทนบุญคุณให้ตามค่านิยมที่เขาทำกันในสมัยท่าน แล้วท่านมักส่งธรรมะน้อยๆมาให้มารดาอ่านอยู่เสมอ แต่ท่านเสียชีวิตไปก่อนที่ท่านพุทธทาสจะได้ธรรมขั้นสูง ในช่วงบั้นปลายชีวิตท่านคิดจัดทำธรรมมาศรมธรรมมาตา ท่านเขียนลายละเอียดในเรื่องนี้ไว้ด้วยลายมือของท่านเองก่อนมรณภาพ และเรื่องนี้ได้มีการดำเนินการให้แล้วตามเจตนารมณ์ของท่าน ท่านมีจุดมุ่งหมายจัดทำเพื่อตอบแทนคุณมารดา นับว่าเป็นการพัฒนาในเรื่องสมาธิของท่านในระดับหนึ่ง

๗. ท่านมีอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิต โดยมีจุดมุ่งหมายให้ส่วนโมกข์เป็นที่ปฏิบัติธรรมคั่นคว่ำธรรมตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน ท่านทำสำเร็จมาเรื่อยๆจากอดีตจนถึงปัจจุบันตามที่ท่านตั้งใจว่าทำไปเรื่อยๆ ความมุ่งมั่นทำให้ได้ตามที่ตัวท่านเองมีจุดมุ่งหมาย

อุปนิสัยของท่านพุทธทาสทั้ง ๗ ข้อที่กล่าวมาแล้ว เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้ท่านมีการพัฒนาสมาธิของท่านให้เกิดเป็นพื้นฐานเพื่อพัฒนาปัญญาต่อไป

๔.๔.๓ อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุที่ส่งเสริมพัฒนาปัญญา

อุปนิสัยของพุทธทาสภิกขุ ๗ ข้อที่ส่งเสริมให้เกิดปัญญา มีดังนี้

๑. การรักการศึกษา ของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นการส่งเสริมให้เกิดปัญญา ท่านรู้ว่าสิ่งที่ท่านศึกษาอยู่มีประโยชน์ต่อตัวท่านและผู้อื่นอย่างไรในปัจจุบันและอนาคต และผลของการศึกษาทำให้เกิดปัญญาหลุดพ้นได้ เช่นการศึกษาพระไตรปิฎก คือฟังธรรมจากพระพุทธองค์

๒. ความใฝ่รู้ใฝ่ทดลองเรื่องการเก็บวจา ส่งผลทางปัญญา ทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้ การคิด การสังเกต การระลึก ความรู้ตัวทั่วพร้อมได้ดียิ่งขึ้น สามารถคิดนึกปัญหาต่างๆได้ทุกชนิด

๓. ความใฝ่รู้ ใฝ่ทดลองของท่านพุทธทาส ในเรื่องอาหารตามธรรมชาติ มีผลต่อปัญญาคือเป็นการทำลายตัณหา ทำให้เราไม่ยึดติดว่ากินของคาวหรือ ของหวาน มันเป็นแต่เพียงอาหาร

๔. ความใฝ่รู้ ใฝ่ทดลองของท่านพุทธทาส ในเรื่อง การฝึกอินทรีย์ ส่งเสริมให้เกิดปัญญาให้เกิดให้ง่ายขึ้น เนื่องมาจากมีจิตใจเข้มแข็งเป็นผลเนื่องให้เกิดปัญญา

๕. ท่านการทดลองผสมปูนด้วยวิธีการใหม่ ไม่ต้องใช้แรงงานคนผสมปูนโดยใส่ ส่วนผสมทั้งหมดลงไปในถังน้ำมันแกลลอนขนาดใหญ่ แล้วกลิ้งลงมาจากที่สูงเพื่อให้ส่วนผสม คลุกเคล้ากันเอง นับเป็นการพัฒนาทางด้านปัญญาของท่าน ที่คิดหาเหตุผลที่หน้าจะเป็นไปได้ เพื่อหาสูตรผสมปูนแบบใหม่ แต่ก็ให้เห็นความจริงว่า ส่วนผสมของปูนจะต้องเข้าเป็นเนื้อเดียวกัน จึงจะใช้ได้ ไม่ใช่มารวมกันเฉยๆ

๖. ท่านมีนิสัยใช้การคิดและคิดอย่างละเอียดรอบคอบ ที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ ใน ทุกๆเรื่อง นับว่าเป็นเรื่องที่จะช่วยพัฒนาในเรื่องปัญญาที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะโยนิโสมนสิการ เป็น ความคิดที่อยู่ในองค์มรรคที่เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ สามารถเห็นความเป็นจริงของชีวิตจิตใจหลุด พ้นจากกิเลส สามารถกำจัดโลก และโทษะได้

๗. ท่านมีขันติในการประพฤติปฏิบัติต่อบุคคลอื่น การอยู่ร่วมกับผู้อื่นจึงไม่มี นอกจาก ความคิดเห็นที่แตกต่างกันท่านจึงมีขันติในการรับความคิดเห็น แม้จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์หรือ โดดด่าบ้างท่านก็รับฟังด้วยใจสงบ และสามารถแก้ความเห็นต่างด้วยเหตุผลได้

๘. ท่านพุทธทาสได้มีการเตรียมตัวตายอย่างมีสติ หลังจากที่ท่านป่วยติดกันหลายครั้ง มี เหตุผลในการเตรียมตัวตายเพื่อไม่รบกวนลูกศิษย์เมื่อท่านมรณภาพไปแล้ว และไม่ต้องสิ้นเปลือง มากมายในการจัดงานศพ ซึ่งนั่นก็คือรบกวนวัดทั้งคนทั้งทรัพย์สิน ซึ่งนิสัยท่านไม่ชอบรบกวนใคร และท่านทำเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดูเป็นแบบอย่าง ในเรื่องการไม่ยึดถือ

๙. ท่านพุทธทาสเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เรื่องนี้เป็นการพัฒนาปัญญา เพราะความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นเรื่องโยนิโสมนสิการ ท่านคิดอย่างแยบคายมาก่อนแล้ว สิ่งที่ทำ ทุกเรื่องไม่เหมือนใคร และสิ่งเหล่านั้นมีประโยชน์ต่อส่วนรวมทั้งสิ้น

อุปนิสัยที่ท่านมีข้างต้น มีส่วนช่วยท่านในการพัฒนาอธิปัญญาสิกขา ให้ดำเนินไป ด้วยดีและได้ผลระดับหนึ่ง

สรุป อุปนิสัยทั้งหมด ๑๕ ด้านของท่านพุทธทาสภิกขุ ครอบคลุมธรรม ๗ ประการที่ เรียกว่ารุ่งอรุณของการศึกษา คือ ๑.กัลยาณมิตตตาท่านถึงภาพด้วยมิตร ท่านมีเครือข่ายที่เป็น กัลยาณมิตร ๒.สัสสัมปทา ท่านถึงพร้อมด้วยศีล ๓.ฉันทสัมปทาท่านถึงพร้อมด้วยฉันทะคือความ ใฝ่รู้ ๔.อิตตสัมปทาท่านถึงพร้อมที่จะฝึกฝนพัฒนา ๕.ทิวฐิสัมปทาท่านถึงพร้อมด้วยทิวฐิเห็นสิ่ง อื่นตามเหตุปัจจัย ๖.อัปมาทสัมปทาท่านถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ๗.โยนิโสมนสิการสัมทำน

ถึงพร้อมด้วยการใช้ความคิดถูกวิธี^{๕๐} ซึ่งถือได้ถ้าหลักทั้ง ๗ ประการเกิดอยู่กับอุปนิสัยของผู้ใด ผู้
นั้นกำลังเกิดมีอริยมรรคมี องค์ ๘ เกิดแก่ตน

๔.๓ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตน ๕ ด้านมีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

การพัฒนาตน ๕ ด้านมีดังนี้ ๑)การศึกษาคัมภีร์ ๒)การปฏิบัติธรรม ๓)การเผยแพร่ธรรมและการทำสื่อการสอน ๔)การแต่งหนังสือ ๕)การค้นคว้าตำรา ดังจะกล่าวรายละเอียด
ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ การศึกษาคัมภีร์มีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

การศึกษาคัมภีร์มีผลต่อการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาของพุทธทาสภิกขุ มีดังนี้
การพัฒนาศีล การศึกษาพระไตรปิฎกของท่านพุทธทาสช่วยท่านพัฒนาในเรื่อง
ศีลคือเป็นการเกื้อกูลให้ท่านได้รู้ธรรมในการปฏิบัติในเรื่องศีลให้ถูกต้อง ดังที่ท่านประมวลความรู้
เรื่องศีลไว้ในหนังสือชื่อตามรอยพระอรหันต์และเกื้อกูลให้ผู้อื่นรู้ธรรมด้วยเมื่อนำไปเทศน์และ
การศึกษา ในไตรสิกขาเป็นกิจวัตรที่พระสงฆ์บวชเรียนเข้ามาต้องปฏิบัติ

การพัฒนาสมาธิ การศึกษาพระไตรปิฎกของท่าน ท่านทำด้วยใจรัก ทำแล้วมี
ความสุข ท่านศึกษาอย่างมีสติ และท่านเชื่อตรงที่มีเหตุผล มองเห็นได้จากหนังสือร้อยสี่จากพระ
โอษฐ์ ท่านจัดทำเกือบชั่วชีวิตของท่าน ถ้าไม่ทำด้วยใจรัก มีสติ ละเลียดรอบครอบ และซนดีแล้ว
หนังสือเล่มนั้นไม่สำเร็จ ทุกอย่างที่ท่านกระทำด้วยตัวท่านเองเป็นหลัก สิ่งนั้นสำเร็จทุกเรื่องเพราะ
จิตท่านทำด้วยจิตมุ่งมั่นมาก หนังสือที่ท่านสืบค้นมาจากพระไตรปิฎกโดยตรงจะเป็นชุดพระโอษฐ์
ทั้งหมดท่านจะเอาเนื้อหา มาจัดเป็นหมวดหมู่ในหนังสือของท่าน ซึ่งในพระไตรปิฎกจะอยู่อย่าง
กระจัดกระจายทั้ง ๔๕ เล่มเช่นพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ ท่านจะรวบรวมเฉพาะพระพุทธภาษิตที่
ตรัสถึงประวัติของพระพุทธเจ้าที่พระพุทธเจ้าตรัสด้วยพระองค์เองเท่านั้น เลือกรับเอามาร้อย
กรองจัดให้เป็นหมวดหมู่ติดต่อกันเป็นลำดับ เน้นแสดงหลักธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิต การจัดทำ
อะไรที่เป็นสิ่งทีละเล็กละน้อยเป็นการแสดงถึงนิสัยของผู้จัดทำ

^{๕๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต),เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิดพุทธทาสภิกขุ,พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : กรม
วิชาการกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๙), หน้า ๙๗-๙๘.

การพัฒนาปัญญา การศึกษาพระไตรปิฎกของท่าน ท่านมองเห็นเหตุ และผลที่ท่าน ทำเรื่องอริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่เป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา ยังไม่มีผู้ใดแจกให้ละเอียดเข้าใจได้ ตลอดทั้งท่านทราบวัตถุประสงค์ของพระพุทธองค์ด้วยที่ต้องการให้เผยแพร่เรื่องนี้ เพราะเป็นธรรม อันสำคัญของพุทธศาสนา ทำให้ทราบความเกิด-ดับของทุกขซึ่งทั้ง ๒ อย่างมีเหตุ บังคับให้เกิดให้ ดับไม่ใช่เกิดจากผลบรรดานของใคร เมื่อท่านศึกษาจนรู้ชัดเห็นชัดก่อนจึงอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้ จึงยังประโยชน์ให้ผู้อื่นและแก่พระพุทธศาสนา

การศึกษาคัมภีร์ของท่าน เป็นการพัฒนาไตรสิกขาของท่าน คือศึกษาแล้วเป็นการ เกื้อกูลให้ท่านเองรู้ด้วย ทำด้วยใจรัก ศรัทธา เมื่อบานมีความสุข ด้วยจิตมุ่งมั่น ทำแล้วทำให้เกิด ประโยชน์แก่ศาสนา ผู้ศึกษา เป็นจุดประสงค์ของพระพุทธองค์ที่ต้องการให้สาวกของพระองค์ ทราบว่าพระองค์สอนอะไรบ้าง นำไปประพฤติปฏิบัติอย่างไร

๔.๓.๒ การปฏิบัติธรรมมีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

การปฏิบัติธรรม มีผลต่อการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาของพุทธทาสภิกขุ มีดังต่อไปนี้
การพัฒนาศีล การปฏิบัติธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุศีลของท่านอยู่ที่เจตนาสำหรับ จะทำอะไรบังคับตัวให้ทำสมาธิ จึงเรียกว่าเป็นศีลหรือจนบังคับตัวให้ทำสมาธิ บังคับให้ฟังปัญญา ก็ อันนั้นก็เป็นศีล หรือบังคับตัวให้ทำอะไรอย่างจริงจัง การฟัง ฟังจิต ควบคุมให้มีการฟังจิตให้อยู่ ในความถูกต้องอยู่เสมอ หรือจากการขอสมาทานสิกขาบททั้งหมดในช่วงที่ท่านปฏิบัติธรรมอย่าง เข้มงวด หรือเพียงแต่จะทำให้เกิดสมาธิในระดับเริ่มต้น หรือความมีวินัยในตัวเองของท่านที่ท่านจะ ทำการงานใดๆก็ตามที่ท่านกล่าวว่าการทำงานคือการปฏิบัติธรรม นับเป็นศีลของท่าน

การพัฒนาสมาธิ ในช่วงปฏิบัติธรรมเข้มข้นท่านฝึกกัมมัฏฐานต่อไปนี้เพื่อให้เกิด สมาธิคืออรัทขา จตุรารักษา อานาปานสติ กายคตาสติ มีจุดมุ่งหมายละ ราคะ โทสะ พยาบาท โมหะ มานะ ผลปรากฏว่ากิเลสที่ไม่เกิดเลยในช่วงที่ท่านปฏิบัติคือ โลก และพยาบาท และที่ลดตามส่วนจากมากไปหาน้อยคือ โทสะ มานะ ราคะ โมหะวิปัสสนาระบบลัดสั้นมีสมาธิ พอประมาณเพื่อไปพิจารณาไตรลักษณ์หรือมีสติบังคับจิตให้พิจารณาไตรลักษณ์ การทำงานคือ การปฏิบัติธรรมมีความสุขในการทำงานหรือมีความพึงพอใจที่ได้ทำงาน

การพัฒนาปัญญา ช่วงปฏิบัติธรรมเข้มข้นทำให้ลดกิเลส ยิ่งกิเลสลดน้อยลงไป เท่าไหร่ จิตจะเห็นความเป็นจริงชัดขึ้น เพราะไม่มีกิเลสปิดกั้น วิปัสสนาระบบลัดสั้นสติควบคุมจิต ได้มากเท่าไหร่ สามารถบังคับจิตให้ละกิเลสได้มากเท่านั้นหรือมองเห็นไตรลักษณ์ชัดเจน จิตเห็น

ความเป็นจริงชัดเจน การทำงานคือการปฏิบัติธรรม เมื่อมีความสุขสูงสุดจะทำงานด้วยจิตว่างไม่เห็นแก่ตัว ทุกข์ไม่มีคือดับทุกข์สิ้นในภพนั้น ในบั้นปลายชีวิตท่าน ท่านกล่าวท่านไม่สุขไม่ทุกข์หรือไม่ทุกข์ มีชีวิตเพื่อทำประโยชน์ให้ผู้อื่นให้มากที่สุด

๔.๓.๓ การเผยแพร่ธรรมและการทำสื่อการสอน มีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

การเผยแพร่ธรรมและการทำสื่อการสอน มีผลต่อการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาของพุทธทาสภิกขุ มีดังนี้

การพัฒนาศีล การเขียนเป็นการบอกให้โลกภายนอกได้ทราบที่ท่านทำอะไรอยู่ และสิ่งที่ท่านเขียนหรือเทศน์หรือสื่อทางธรรมที่ท่านสร้างเอาไว้เมื่อเอาไปศึกษาสามารถเปลี่ยนวิถีชีวิต และเปลี่ยนความคิดของเขาได้ เป็นการเกื้อกูลคนอื่น

พัฒนาสมาธิ ทุกสิ่งที่ท่านจัดทำ ท่านทำอย่างจริงจัง ไม่กลัวต่ออุปสรรค มีความสุขในการทำงานทุกชนิดทำไปเรื่อยๆ

พัฒนาปัญญา จุดมุ่งหมายที่สำคัญท่านให้คนเข้าใจธรรมง่ายที่สุดท่านใช้โยนิโสมานสิการ ใช้ภาพสอนธรรม ซึ่งพัฒนามาจากภาพจิตกรรมผนังโบสถ์ สุภาสิต คำพังเพย ภาพปริศนาธรรม เพื่อให้แง่คิดกับคนเกิดปัญญา แต่สิ่งเหล่านี้ออกมาได้ท่านต้องใช้ปัญญาคิดออกมา ตามที่ท่านว่าจะทำอะไรท่านต้อง โยนิโสมนสิการก่อน การสอนธรรมจึงต้องใช้วิธีการต่างๆเช่นเป็นการง่ายต่อการเข้าใจ สมมุคสมัยใช้วิธีการที่ทันสมัย เช่น ปาฐกถา โรงหนังหรือโรงมหรสพทางวิทยุ โทรทัศน์ ละครวิทยุในยุคนั้นนับเป็นสื่อทางธรรมที่ทันสมัยที่สุด ท่านมีเหตุผลคือทำอย่างไรให้คนเข้าใจง่ายในการเรียนรู้ธรรม นับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อศาสนา

๔.๓.๔ การแต่งหนังสือมีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

การแต่งหนังสือมีผลต่อการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาของพุทธทาสภิกขุ มีดังนี้

การพัฒนาศีล ท่านเขียนหนังสือมานานพอ เป็นการฝึกฝนตัวท่านเองในเรื่องสะสมความรู้เพราะศึกษามากที่จะเขียนออกมาได้จึงต้องมีวินัยในเรื่องหาความรู้

การพัฒนาสมาธิ ท่านต้องใช้ความเพียร อย่างมากในการแปลหนังสือบางเล่มเพราะบางครั้งความรู้ไม่พอนำไปใช้ แต่ท่านก็แปลสำเร็จเพราะมีความสุข ความพอใจที่ทำ ทุกครั้งที่เขียนหนังสือจิตจะมีสมาธิ เพราะฉะนั้นเมื่อเขียนหนังสือบ่อยๆจึงทำให้ท่านฝึกสมาธิไปในตัว ยิ่ง

ทำมาเป็นเวลานาน ยิ่งส่งเสริมให้มีสมาธิดียิ่งขึ้นและเมื่อทำจนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ก็ยิ่งส่งเสริมให้เกิดเป็นปัญญาไปในตัว

การพัฒนาปัญญา ในช่วงที่ท่านยังมีกำลังเขียนหนังสือ ท่านต้องคิดต้องนึก และอาศัยประสบการณ์ที่ปฏิบัติมาเขียน และในระหว่างเขียนท่านก็มีสมาธิเป็นตัวช่วยเสมอ จึงเป็นตัวช่วยให้เกิดปัญญาที่จะเขียนออกมาได้ เมื่อใช้ปัญญาบ่อย ทำให้เกิดความเคยชินในการใช้ปัญญาในทุกเรื่องโดยเฉพาะทางธรรมใช้มากที่สุด การใช้ปัญญาบ่อยไม่เกิดกิเลส เมื่อกิเลสไม่มี ย่อมทำให้รู้ตามความเป็นจริง เหตุผลที่ท่านเขียนหนังสือจากพระโอษฐ์ทั้งหมดเพื่อให้ทราบว่าจะพูดอะไร ซึ่งเรื่องราวทั้งหมดมาจากที่พระองค์ตรัสเอง เพียงแต่ท่านพุทธทาสจัดเรียงตามลำดับให้สะดวกในการเข้าใจเท่านั้น

๔.๓.๕. การค้นคว้าตำรา มีผลต่อการพัฒนาไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

การค้นคว้าตำรา มีผลต่อการพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาของพุทธทาสภิกขุมีดังนี้

การพัฒนาศีล การค้นคว้าตำราของท่านทั้งพระไตรปิฎก และตำราอื่น ๆ มากมายเป็น สิ่งเอื้อให้ท่านรู้ธรรมมากขึ้นเป็นพื้นฐานการปฏิบัติที่ถูกต้อง เป็นสิ่งส่งเสริมให้ท่านปฏิบัติทางวินัย ถูกต้องยิ่งขึ้นด้วย

การพัฒนาสมาธิ เมื่อได้ความรู้จากแหล่งที่ถูกต้องแล้ว จึงมีความสุขในการกระทำ ค้นคว้าตำราต้องอาศัยความเพียร ท่านมีความเพียรอย่างเยี่ยมยอด แม้ในเวลาเจ็บป่วยเมื่ออยู่ในช่วงพักฟื้นก็ไม่เว้นค้นคว้า เพราะท่านถือว่าความเพียรเป็นขั้นตอนหนึ่งของความสำเร็จ

การพัฒนาปัญญา เห็นคุณค่าสิ่งที่ท่านค้นคว้าดีแล้ว ท่านยังเห็นความเป็นจริงว่า โลกนี้ขาดธรรม แม้ในยุคของท่านธรรมของพระพุทธเจ้าถูกบิดเบือนไปมาก ท่านจึงมาค้นหา ธรรมที่เป็นความจริง ไว้ต้อนรับโลกที่ขาดธรรมต่อไปในอนาคต แล้วสืบทอดให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม นับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อสังคมส่วนรวม และสังคมโลกแล้ว ยังเป็นการสืบทอดธรรมไม่ให้สูญหาย เพราะยังมีคนประพฤติปฏิบัติอยู่ ซึ่งเห็นผลจริงตามที่ท่านสืบค้นมาอย่างถูกต้อง และเป็น จุดประสงค์ของพระพุทธองค์ด้วยที่ให้ทุกคนได้รับธรรมและช่วยกันเผยแผ่ให้ผู้อื่นทราบด้วย ดังที่ พระองค์ตรัสกับสาวกของพระองค์ ๖๐ รูป ให้ออกไปเผยแผ่ธรรม เพื่อความสุขของสัตว์โลกเพราะ ธรรมของท่านเมื่อใครปฏิบัติสามารถพัฒนากาย วาจาใจ ให้หมดทุกข์สิ้นเชิง

๔.๔ สรุปการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ

ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอการสรุปการปฏิบัติเพื่อการพัฒนา ศีล สมาธิ ปัญญา ของพุทธทาสภิกขุดังนี้

๑) การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลของพุทธทาสภิกขุ

ผู้วิจัยของสรุปการพัฒนาคตนจากการปฏิบัติตามหลักศีลดังต่อไปนี้

ท่านสมათานทั้งพระปาติโมกข์คืออาทิพรหมจริยภิกขาและอภิษมาจาริกภิกขา

สิกขาบทเล็กน้อยทั้งหมด พุทธทาสภิกขุไม่เคยต้องอาบัติสังฆาทิเสส ท่านเข้ามาอยู่สวนโมกข์ใหม่ๆ มีบริวารเท่าที่จำเป็นคือ บาตร ตะเกียงน้ำมันมะพร้าวทำด้วยแก้วลอยได้ เมื่อเขียนหนังสือจริงจังจึงสร้างกุฏิและมีตะเกียงหลอดใช้ ท่านถือธุดงค์เพื่อขัดเกลากิเลส ที่เกี่ยวกับจีวร ปฏิสังยุตต์ ท่านใช้ผ้า ๓ ผืนตามบัญญัติ บิณฑบาตปฏิสังยุตต์

ปฏิบัติได้ ๓ ข้อ ๑.บิณฑบาตเป็นประจำ ๒.บิณฑบาตตามลำดับบ้าน, ชั้นมือเดียว ๓.ฉันในบาตร ทำได้เมื่อตั้งสวนโมกข์ใหม่ๆ ในช่วงหลังจะใช้ภาชนะเดียวที่มีลักษณะอย่างกอละมังขนาดกลางใช้แทนบาตร นับว่ายังขัดเกลากิเลสเสนาสนปฏิสังยุตต์ปฏิบัติได้ ๓ ข้อคือ อยู่ป่า อยู่กลางแจ้ง อยู่ในที่เขาคัดให้ เมื่อตั้งสวนโมกข์ใหม่ไม่รับเงินไม่รับทอง รับประทานอาหารที่เขาถวายมาแล้วใช้ตามจุดประสงค์ที่เขาถวาย ไม่สวมรองเท้า ไม่ใช้ร่ม มีการปฏิบัติที่เพิ่มความเข้มงวดคือกินข้าวจานแฉก อาบน้ำในคู ฟังยุงร้องเพลงคือนอนไม่กางมุ้ง นับเป็นคติพจน์ของคนสวนโมกข์ที่ว่าอยู่อย่างต่ำมุ่งกระทำอย่างสูง เป็นวัตรปฏิบัติที่รับไว้ เพื่อความเรียบร้อยแห่งหมู่สงฆ์และเพิ่มความศรัทธาแก่สาธุชน ท่านปฏิบัติอย่างเคร่งครัด โดยไม่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส เมื่อท่านปฏิบัติธรรมศีลก็มีมาเอง เช่นทำความเพียรทางจิตศีลก็เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ

ก) อุปนิสัยที่ส่งเสริมเพื่อการพัฒนาตนตามหลักศีลของพุทธทาสภิกขุ

๑) การรักษาศึกษาของพุทธทาสภิกขุทำให้การพัฒนากาย วาจา ได้ถูกต้องเพราะการประพฤติกายวาจาถูกต้องเกิดมาจากการศึกษาที่ดี ท่านจึงแต่งหนังสือเพื่อเป็นแบบในการปฏิบัติในเรื่องศีลคือตามรอยพระอรหันต์ ซึ่งสืบค้นมาจากพระไตรปิฎกและปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

๒) การเก็บวาจาในช่วง ๓ เดือน ทำให้ศีล คือวาจาบริสุทธิ์

๓)ฉันอาหารตามธรรมชาติ ไม่ปรุงแต่ง ทำให้เป็นบุคลเลี้ยงง่าย นอนน้อยลง ทำความเพียรมากขึ้น

๔)ศึกษาชีวิตสัตว์ เพื่อเอาข้อมูลไปเทศนา ได้ข้อมูลตรงความเป็นจริงและมีความรู้เรื่องสัตว์เป็นอย่างดี

๕)ทดลองไม่อาบน้ำ มีผลต่อร่างกายแล้วส่งผลไปยังจิต

๖)ทดลองให้เห็นจริงก่อนแล้วปฏิบัติตามแพทย์สั่งเป็นวินัยของท่านที่ปฏิบัติให้เห็นจริง

๗)เมื่อเจ็บป่วยรักษาด้วยตนเองก่อน เมื่อสุดวิสัยจึงรับการรักษาจากแพทย์

๘)ชีวิตเรียบง่ายส่งเสริมทางด้านศิลปะ

๙)การตื่นตรงเวลาเป็นการรักษาวินัยในตนเอง

๑๐)การบันทึกประจำวันทำให้มีวินัยในตนเองที่จะต้องทำอย่างนี้ทุกวัน มีความรอบคอบ และมีสติ สามารถนำข้อมูลมาทบทวนใหม่ได้

๑๑)การตอบจดหมายเป็นการสร้างสัมพันธ์ที่ดีกับคนอื่น

๑๒)สอนอย่างไรทำอย่างนั้น เป็นการกระทำที่ยากมากในปัจจุบัน แต่ท่านประพฤติจนเป็นนิสัย เป็นการตรงต่อตัวท่านเอง

๑๓)ใช้ของอย่างมีค่าสูงสุดเป็นความเห็นพุทธทาสภิกขุของทุกอย่างจะมีค่าสูงสุดอยู่ที่ตัวผู้ใช้

๑๔) พุทธทาสภิกขุท่านเป็นผู้ใช้ของส่วนรวม ส่งเสริมรักความสันโดษ ความมักน้อย

ข)การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตน๕ ด้านมีผลต่อการพัฒนาศีลของท่านพุทธทาสภิกขุ

การพัฒนาตน ๕ ด้านมีดังนี้ ๑)การศึกษาคัมภีร์ ๒)การปฏิบัติธรรม ๓)การเผยแผ่ธรรมและการทำสื่อการสอน๓)การแต่งหนังสือ ๕)การค้นคว้าตำรา มีผลต่อการพัฒนา

ศีลมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑)การศึกษาพระคัมภีร์ มีผลต่อการพัฒนาศีลคือ การศึกษาพระไตรปิฎกทำให้ท่านมีความรู้เรื่องศีลได้ถูกต้อง อย่างที่ท่านแต่งหนังสือตามรอยพระอรหันต์ เนื้อความจะเป็นเรื่องศีลเป็นส่วนใหญ่ นับว่าเป็นการเกื้อกูลให้กับตัวท่านเองและบุคคลอื่นด้วย

๒) การปฏิบัติธรรม มีผลต่อการพัฒนาศีลคือศีลของท่านอยู่ที่เจตนาจะทำจะบังคับตัวให้ทำสมาธิ จึงเรียกว่าเป็นศีล หรือบังคับตัวให้ทำอะไรอย่างจริงจัง หรือจากการขอสมาทานสิกขาบททั้งหมดในช่วงที่ท่านปฏิบัติธรรมอย่างเข้มงวด หรือเพียงแต่จะทำให้เกิดสมาธิในระบวรศีล หรือความมีวินัยในตัวเองของท่านที่ท่านจะทำการงานใดๆตามที่ท่านกล่าวว่าการทำงานคือการปฏิบัติธรรม นับเป็นศีลของท่าน

๓) การเผยแผ่ธรรม มีผลต่อการพัฒนาศีลคือการเขียนเป็นการบอกให้โลกภายนอกได้ทราบว่าท่านทำอะไรอยู่และสิ่งที่ท่านเขียนหรือเทศน์หรือสื่อทางธรรมที่ท่านสร้างเอาไว้เมื่อเอาไปศึกษาสามารถเปลี่ยนวิถีชีวิต และเปลี่ยนความคิดของเขาได้ เป็นการเกื้อกูลคนอื่น

๔) การแต่งหนังสือ มีผลต่อการพัฒนาศีลคือการเขียนหนังสือเป็นการสะสมความรู้ และยังท่านพุทธทาสภิกขุท่านเขียนหนังสือมานาน ท่านจึงมีวินัยในตนเอง ท่านจึงเขียนหนังสือได้

๕) การค้นคว้าตำรา มีผลต่อการพัฒนาศีลคือการค้นคว้าตำราของท่านทั้งพระไตรปิฎก และตำราอื่นๆมากมายเป็นสิ่งส่งเสริมให้ท่านปฏิบัติทางวินัยถูกต้องยิ่งขึ้นด้วย

๒) การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักสมาธิของพุทธทาสภิกขุ

ผู้วิจัยของสรุปการพัฒนาตนจากการปฏิบัติตามหลักสมาธิดังต่อไปนี้

ท่านได้ปฏิบัติฝึกฝนตนเองอย่างเข้มข้นพิเศษในช่วงเข้าพรรษา ๓ เดือน ในปี ๒๕๗๗ มีการจัดทำสมุดบันทึก”ปฏิบัติธรรมรายวัน แบบพุทธทาส” จากที่บันทึกไว้แสดงให้เห็นความทรหดในกาทดลอง มีจิตใจอันเข้มแข็งเป็นอย่างยิ่งในการทดลอง

พุทธทาสภิกขุปฏิบัติกรรมฐานที่ชื่อว่าอานาปานสติเป็นกรรมฐานเป็นอุบายบังคับจิตใจไม่ให้ยึดมั่นในสรรพสิ่ง อยู่ในจิตตลอดเวลา และเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา

ก) อุปนิสัยที่ส่งเสริมเพื่อการพัฒนาตนตามหลักสมาธิของพุทธทาสภิกขุ

๑) ความรักในการศึกษา ศึกษาแล้วเกิดความสุข นำมาซึ่งสมาธิ ทำให้เกิดจิตเหมาะในการทำงานคือนิมิต จึงเกิดปัญญาได้ง่าย

๒) การปฏิบัติธรรมอย่างเข้มข้น มีการเก็บวาจา มีผลต่อสมาธิ คือเก็บอารมณ์ได้ดีอดทนได้ยิ่งขึ้น การฉันอาหารที่เป็นธรรมชาติ มีผลต่อสมาธิคือเกิดความเพียรในการปฏิบัติธรรม ละระคะ โทสะและถิ่นมิทพอประมาณ มีการสำรวจมอินทรีย์ ทำให้จิตไม่มีกิเลส เมื่อเกิดผัสสะ จิตใจจึงเข้มแข็งมั่นคง

- ๓) พุทธทาสภิกขุมีความเพียรทุกอย่าง จึงทำให้ท่านทำอะไรสำเร็จเกือบทุกอย่าง
- ๔) พุทธทาสภิกขุท่านตื่นนอนตี ๔ ทุกวันเพื่อค้นคว้าหาความรู้ไปเทศน์ไปสอนและท่านทำด้วยความสุข
- ๕) พุทธทาสภิกขุท่านเตรียมตัวตายอย่างมีสติ สติควบคุมจิตให้ทำอะไรถูกต้องได้
- ๖) พุทธทาสภิกขุท่านมีความกตัญญูแก่ต่อมารดาโดยบวชทดแทนบุญคุณให้ เพราะประกอบด้วยจิตใจที่มีคุณธรรม
- ๗) พุทธทาสภิกขุ มีอุดมคติในการดำเนินชีวิตให้สวนโมกข์เป็นที่ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เผยแผ่ธรรม ท่านก็ทำสำเร็จ ตามที่ท่านกล่าวว่า ทำตามมีตามได้

ข) การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตน ๕ ด้านมีผลต่อการพัฒนาสมาธิของพุทธทาสภิกขุ

การพัฒนาตน ๕ ด้านมีดังนี้ ๑) การศึกษาคัมภีร์ ๒) การปฏิบัติธรรม ๓) การเผยแผ่ธรรมและการทำสื่อการสอน ๔) การแต่งหนังสือ ๕) การค้นคว้าตำรา มีผลต่อการพัฒนาสมาธิมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) การศึกษาคัมภีร์ มีผลต่อการพัฒนาสมาธิคือ การศึกษาของท่านทำด้วยใจรัก ท่านศึกษาอย่างมีสติเพราะหนังสือบ้างเล่มจัดทำเกือบตลอดชีวิต แสดงถึงมีจิตใจตั้งมั่น มุ่งมั่นมาก จึงทำให้สำเร็จได้

๒) การปฏิบัติธรรม มีผลต่อการพัฒนาสมาธิคือ ในช่วงที่ท่านปฏิบัติธรรมเข้มข้น ใช้กรรมฐานหลายอย่างที่ถูกต้องกับจริตท่านคือ อรัญข จตุรารักษ์ อานาปานสติ กายคตาสติ มีจิตมุ่งหมายละกิเลสในจิต กิเลส ๒ ตัวไม่เกิดเลยคือ โภคะ และพยาบาท

๓) การเผยแผ่ธรรมและสื่อการสอน มีผลต่อการพัฒนาสมาธิคือ สิ่งที่ท่านทำ ทำอย่างจริงจัง ไม่กลัวอุปสรรค มีความสุขในการทำงานทุกชนิด ทำไปเรื่อยๆ ไม่รีบร้อน

๔) การแต่งหนังสือ มีผลต่อการพัฒนาสมาธิคือ ทางใช้ความพยายามอย่างมากในการแปลหนังสือบ้างเล่มเพราะความรู้ไม่พอ ทุกครั้งที่ท่านเขียนหนังสือต้องใช้สมาธิ เมื่อเขียนหนังสือบ่อยครั้งจึงทำให้เกิดสมาธิเป็นเวลายาวนาน

๕) การค้นคว้าตำรา มีผลต่อการพัฒนาสมาธิคือ การค้นคว้าตำราต้องอาศัยความเพียรอย่างยอดเยี่ยมเพราะท่านถือว่าความเพียรเป็นยอดแห่งความสำเร็จ

๓. การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อพัฒนาตนจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักปัญญาของพุทธทาสภิกขุ

ผู้วิจัยของสรุปการพัฒนาตนจากการปฏิบัติตามหลักปัญญาดังต่อไปนี้

เมื่อเริ่มตั้งสวณโมกข์ท่านอยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้โดดเดี่ยว ยอมตีในความสงัดเงียบ ความสงัดเกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อเกิดสมาธิแล้วเกิดปัญญาในที่สุด การบรรลุนิพพาน & เวลาที่ปรากฏอยู่ในบาลี วิมุตตายนตฺตสูตร ทั้ง ๕ อย่างท่านทำพร้อมๆกัน เรื่องสุญญาตาเป็นเรื่องของปัญญาก็ ท่านได้มาจากการศึกษาค้นคว้าและการตั้งใจปฏิบัติ ใช้คำที่สมสมัยกับยุคนี้ว่า เป็นเช่นนั้นเอง ซ่างหัวมัน วิปัสสนาของท่านไม่เหมือนใครคือ เมื่อท่านศึกษาเรื่องใดหรือค้นคว้าเรื่องใดจะเอาความหมายมาเพ่งหาความจริง การเห็นแจ้งจะออกมาเองอย่าลืกรั้ง วิปัสสนาของท่านทำอิริยาบถไหนก็ได้ จากการศึกษาและทดลองปฏิบัติ วิปัสสนาของท่านมี ๒ อย่างคือ ๑)วิปัสสนาระบบลัดสั้น คือทำสมาธิพอสมควร ที่เรียกว่าอนันตริยสมาธิ เป็นสมาธิที่คู่อยู่กับปัญญา เป็นสมาธิที่เกิดพร้อมกับการกระทำ ที่เรียกว่าลัดสั้นเพราะมี ๒ - ๓ ชั้น เช่น ทำสมาธิพอสมควร แล้วกำหนดลมหายใจจนเห็นความไม่เที่ยงของลมหายใจแล้วเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของลมในที่สุด จึงสามารถละอุปทานในชั้นที่ ๕ ได้ ระบบลัดสั้นมี ๑๖ ชั้นของอานาปานสติบริบูรณ์ ๒)การปฏิบัติงานคือการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติงานมีธรรมมากมายที่ต้องปฏิบัติเช่นความเสียสละ ความเห็นแก่ตัว การปฏิบัติธรรมที่สูงที่สุดในตัวการงานคือทำงานด้วยจิตว่าง คือไม่ยึดมั่นถือ พุทธทาสภิกขุเป็นทำงานด้วยจิตว่าง ท่านปฏิบัติอยู่ทำแล้วสนุก ทำแล้วมีความสุข นอกจากนี้ยังมีโยนิโสมนสิการ ที่ท่านใช้บ่อยมาก ไม่ว่าเรื่องโลก โลกธรรม ท่านจะใช้โยนิโสมนสิการก่อนทุกเรื่องทุกเรื่องที่ท่านทำจึงไม่ผิดพลาดเลย ปัญญาที่เกิดมาจากการศึกษาค้นคว้ามีมากมาย ซึ่งไว้ในการพัฒนาไตรสิกขาข้อปัญญาด้วย

ก)อุปนิสัยที่ส่งเสริมเพื่อการพัฒนาตนตามปัญญาของพุทธทาสภิกขุ

๑)การรักการศึกษา เป็นเหตุให้ศึกษาค้นคว้าเกิดความรู้อย่างมากมาย นับเป็นปัญญาประเภทสุตมยปัญญา

๒)การทดลองเรื่องเก็บวจา ส่งผลทางปัญญา คือ การคิด การสังเกต การระลึก ความรู้ตัวทั่วพร้อมได้ดียิ่งขึ้น สามารถคิดนึกปัญหาต่างๆได้ทุกชนิด

๓)การทดลองในเรื่องอาหารตามธรรมชาติ มีผลต่อปัญญา คือเป็นการทำลายตัณหา ทำให้เราไม่ยึดติดว่ากินของคาวหรือของหวาน มันเป็นแต่เพียงอาหาร

๔)การทดลองในเรื่องฝึกอินทรีย์ ส่งเสริมให้เกิดปัญญาให้เกิดให้่ง่ายขึ้น เนื่องจากจิตใจเข้มแข็งเป็นผลให้เกิดปัญญา

๕) การทดลองผสมปูน ท่านหาเหตุผลเพื่อจะได้หาวิธีการผสมปูนแบบใหม่ใช้ไม่ต้องใช้แรงคน

๖) โยนิโสมาณสิการท่านใช้บ่อยที่สุดทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นความคิดที่อยู่ในองค์มรรคที่เรียกว่าสัมมาสังกัปปะเมื่อความคิดเป็นอิสระจากกิเลสจึงเห็นตามความเป็นจริง

๗) ใช้ขันติเพื่อประพฤติปฏิบัติต่อผู้อื่น การอยู่รวมกันจึงไม่มี ท่านสามารถแก้ความเห็นต่างด้วยเหตุผล

๘) การเตรียมตัวตายอย่างมีสติ ทำให้เกิดปัญญา ท่านทำพินัยกรรมเอาไว้ว่าทำอย่างไรในการจัดงานศพของท่าน การจัดงานจึงปราศจากความยึดถือ

ข) การเรียนรู้เพื่อพัฒนาตน ๕ ด้านมีผลต่อการพัฒนาปัญญาของพุทธศาสนิกชน

การพัฒนาตน ๕ ด้านมีดังนี้ ๑) การศึกษาคัมภีร์ ๒) การปฏิบัติธรรม ๓) การเผยแพร่ธรรมและการทำสื่อการสอน ๔) การแต่งหนังสือ ๕) การค้นคว้าตำรา มีผลต่อการพัฒนาปัญญาที่มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) การศึกษาพระคัมภีร์ มีผลต่อการพัฒนาปัญญาคือ ทางศึกษาแล้วเกิดความรู้และยินดีที่จะปฏิบัติตาม แล้วเผยแพร่ให้ผู้อื่นรู้ตามได้

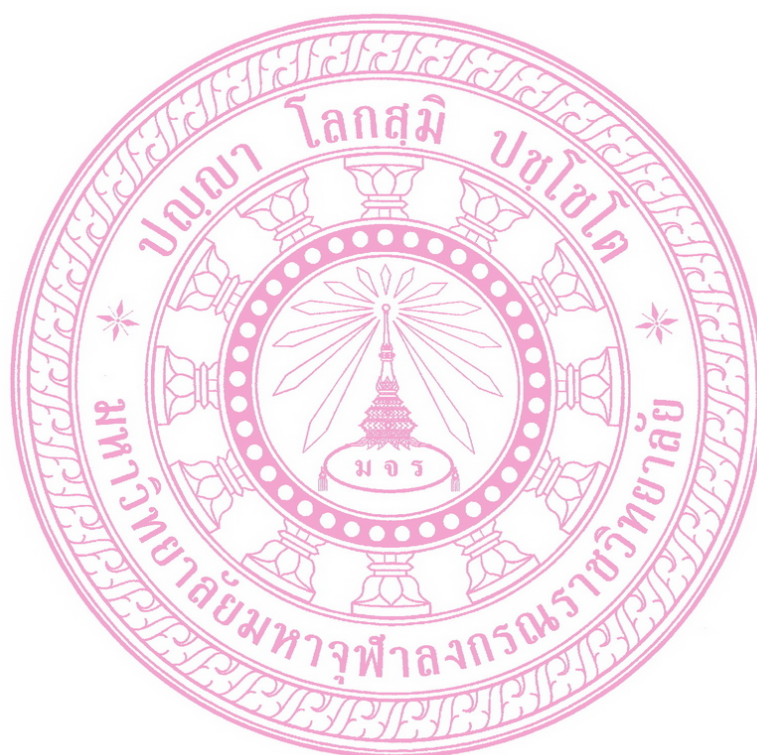
๒) การปฏิบัติธรรม มีผลต่อการพัฒนาปัญญาคือ ช่วงปฏิบัติธรรมเข้มข้น ทำให้ลดกิเลส ยิ่งลดกิเลสจะมีปัญญาเพิ่มขึ้นคือเห็นไตรลักษณ์ชัดเจนขึ้น วิปัสสนาลดสิ้นประยุกตมาจกอนานาปานสติ มีขั้นตอนน้อยแต่ลดกิเลสได้เท่ากัน การปฏิบัติงานคือการปฏิบัติธรรม ท่านประพฤติปฏิบัติให้ดูแล้วนำมาสอน เป็นการทำงานด้วยจิตว่างไม่เห็นแก่ตัว ในบั้นปลายชีวิตท่านกล่าวเอาไว้ว่า ท่านมีชีวิตแบบไม่ทุกข์ ทำประโยชน์ให้ผู้อื่นให้มากที่สุด

๓) ด้านการเผยแพร่ธรรมและทำสื่อการสอน มีผลต่อการพัฒนาปัญญาให้คนเข้าใจธรรมคือ พุทธศาสนิกชน ใช้โยนิโสมนสิการในการคิดเผยแพร่ธรรม ทำอย่างไรให้คนเข้าใจธรรมได้ง่ายที่สุด การทำสื่อการสอนก็ใช้โยนิโสมนสิการหาวิธีการให้ง่ายต่อการเข้าใจเช่นโรงมหรสพทางวิญญาณ เป็นต้น

๔) การแต่งหนังสือ มีผลต่อการพัฒนาปัญญาคือการเขียนหนังสือต้องใช้สมาธิเมื่อมีสมาธิจึงเกิดปัญญา จึงเกิดความเคยชินในการใช้ปัญญา

๕) การค้นคว้าตำรา มีผลต่อการพัฒนาปัญญาคือความรู้ที่ท่านค้นคว้าได้แล้วทำให้เกิดปัญญา รู้สิ่งที่พระพุทธรเจ้าทรงสอน รู้จุดประสงค์ให้ช่วยเผยแพร่ธรรม พระธรรมของพระองค์สามารถพัฒนากาย วาจา ใจให้หมดทุกข์ได้

พุทธทาสภิกขุเป็นผู้ริ้นฟื้นไตรสิกขาขึ้นมาใหม่อีกในประเทศไทย โดยท่านเป็นผู้
ศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง ปฏิบัติทดลอง จนเกิดเห็นผลเป็นอย่างดีแล้วนำมาสอนคนอื่น ตามที่
กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้

บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้นำเสนอการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ เพราะหลักไตรสิกขาเป็นหลักสูงสุดของพุทธศาสนาที่สามารถนำบุคคลพันทุกข์ได้ หลักไตรสิกขาเป็นหลักปฏิบัติ แยกได้ ๓ คำ ที่เรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสิ่งที่ต้องลงมือปฏิบัติให้เห็นจริงด้วยตนเองว่าดับทุกข์ได้จริง เช่นอย่างศีลเป็นวิธีปฏิบัติความประพฤติทางกาย วาจาให้เหมาะสมไม่ทำให้ตัวเองเดือดร้อน ผู้อื่นเดือดร้อนคือการประพฤติดีทางกาย สมาธิเป็นข้อปฏิบัติทางจิตใจ ประพฤติปฏิบัติทางจิตให้ดี เหมาะในการทำงานทางจิตคือจิตมีสมรรถภาพในการคิดนึก รู้สึก ได้ดี หรือการบังคับจิต อบรมจิตฝึกฝนจิต ให้จิตอยู่ในลักษณะที่พร้อมในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ทางจิต ปัญญาข้อปฏิบัติให้เกิดปัญญา ซึ่งมีผลต่อเนื่องมาจากสมาธิคือเมื่อมีสมาธิแล้วจะเกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย

หรือธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงว่าไม่เที่ยง ทนสภาพเดิมไม่ได้เป็นทุกข์ จึงไม่มีตัวตนนี้คืออนัตตาเป็นหลักปฏิบัติ ๓ ข้อหรือข้อปฏิบัติที่สัมพันธ์กันแยกจากกันไม่ได้ ที่มีอันสูงส่งสูงสุดที่เปลื้องจิตออกจากสิ่งทั้งหลาย ทำให้ชีวิตมีอิสระ ดับทุกข์สิ้นเชิงเพราะไม่มีอะไรปรุงจิตใจได้อีกต่อไป

นับเป็นบทเรียนในพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ ๓ บท คือศีล สมาธิ ปัญญา ที่ต้องปฏิบัติเพื่อตัดอุปาทาน ๔ ประการซึ่งเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ โดยหลักวิชาคือวิธีการที่จะทำให้เรารู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง และยังถือได้อีกว่าเป็นหลักสากลคือใช้ได้แก่ทุกคนทุกชั้นทุกยุคทุกสมัย

ในที่ทุกแห่ง ที่แก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ มีสาเหตุมาจากต้นหาอุปาทานครอบงำจิตใจ

พุทธทาสภิกขุตั้งแต่เยาว์วัย ได้รับการอบรมให้อยู่ในระบบระเบียบวินัยจารีตของสังคมเมื่อถึงวัยบวชเรียนได้อุปสมบท เพื่อศึกษาธรรม เมื่อได้ศึกษาธรรมจึงเกิดความรักในธรรมเนื่องจากมีความรักใฝ่รู้อยู่เป็นพื้นฐานจึงทำให้ท่านอุทิศตนตลอดชีวิตเพื่อศึกษาธรรมและทำประโยชน์ด้านนี้ให้แก่ผู้อื่น ท่านจึงใช้ชีวิตบรรพชิตมาจนมรณภาพ

อุปนิสัยทั้ง ๑๖ ด้านของท่านพุทธทาสภิกขุ ครอบคลุมธรรม ๗ ประการที่ส่งเสริมให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือหลักไตรสิกขา หรือหลักศีล สมาธิ ปัญญา นั่นคือเกิดการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา ของท่านพุทธทาสภิกขุ

การฝึกฝนตนของท่านในด้านศีล สมาธิ และปัญญา เป็นการปฏิบัติตนของท่านในชีวิตประจำวัน การปฏิบัติที่ส่งผลเกื้อกูลให้กับตัวท่านเองและบุคคลอื่นเรียกว่าศีล ปฏิบัติแล้วท่านมีความสุขมีความพอใจ เบิกบานใจ เรียกว่าสมาธิ ปฏิบัติแล้วเห็นแจ้งความจริงของสรรพสิ่งเป็นไปตามปัจจัย เรียกว่าปัญญา

ศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นกิจกรรมที่ต้องปฏิบัติในชีวิต ที่เกี่ยวข้องกับทุกกิจกรรมในการดำรงชีวิตและยิ่งปฏิบัติกิจกรรมเหล่านั้นด้วยความถูกต้องดีงาม ก็ยิ่งพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ได้มากยิ่งขึ้นเท่านั้น ยิ่งปฏิบัติกิจกรรมนั้นไม่เห็นแก่ตัว เพราะไม่มีตัวตนจะเป็นกิจกรรมที่ปฏิบัติแล้วดับเย็น ความลุ่มร้อน วุ่นวายไม่มี ตัดตัดหา อุปทาน ซึ่งอนุเคราะห์กับกิจกรรมของท่าน พุทธทาส ที่ท่านกล่าวว่า การงานคือการปฏิบัติธรรม เพราะท่านเอานิพพานมาไว้ในการทำงาน ปฏิบัติงานแล้วมีความสุข สนุก เมื่อทำงาน ปฏิบัติงานแล้วไม่มีตัวตน ทำให้บรรลุ มรรคผลนิพพาน ได้นั่นเอง

นอกจากนี้การปฏิบัติตนของท่านอีก ๕ ด้าน คือ ๑.ด้านคันคว้าคัมภีร์ ๒.ด้านการปฏิบัติธรรม ๓.ด้านเผยแผ่ธรรมและการทำสื่อการสอน ๔.การแต่งหนังสือ และ ๕.การค้นคว้าตำรา และทั้ง ๕ ด้านเป็นการส่งเสริมให้ท่านบรรลุธรรม ตามบาลีวิมุตตตายตนะสูตรกล่าวเอาไว้ การบรรลุธรรมมีได้ ๕ เวลา คือ ๑.การฟังธรรม(ได้จากการค้นคว้าจากพระไตรปิฎก) ๒. การแสดงธรรม (จากการเทศนา การบรรยายธรรม ปาฐกถาธรรม) ๓.การสาธยายธรรม(การท่องมนต์ การสวดมนต์) ๔.การเพ่งธรรม(การทำสมาธิ) ๕.พิจารณาไตร่ตรองธรรม(การปฏิบัติธรรม) ท่านยังกล่าวไว้ว่า เมื่อศึกษาคันคว้ามากขึ้น ทำให้มีเหตุผลที่จะลดละกิเลสไปได้ และการปฏิบัติตนทั้ง ๕ ด้านยังช่วยส่งเสริมการพัฒนาไตรสิกขาของท่านเป็นอย่างมากอีกด้วย เห็นได้จากวัตรปฏิบัติของท่านที่มีชีวิตอย่างเรียบง่าย อย่างที่เรียกว่าอยู่อย่างต่ำมุ่งกระทำอย่างสูงทำงานอย่างมีความสุข สนุก เมื่อทำงาน ทำงานด้วยจิตที่ว่างและมีความรักที่จะทำประโยชน์ให้ผู้อื่นอย่างสุดความสามารถ ในบั้นปลายชีวิตท่านกล่าวกับคนใกล้ชิดคิดว่า เมื่อยังมีชีวิต อยู่อย่างไม่มีความทุกข์และทำประโยชน์แก่ผู้อื่นให้มากที่สุด

นี่คือการเดินตามรอยพระอรหันต์ที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ตั้งปณิธานเอาไว้เมื่อท่านเริ่มตั้งสวณโมกข์เป็นสำนักนักปฏิบัติธรรม ดำเนินมาเรื่อยตามความสามารถ ตามมีตามได้ เกิดคุณค่า

แก่ท่านอเนกอนันต์และยังเกิดประโยชน์แก่บุคคลอื่นอย่างมหันต์คือเป็นสิ่งกระตุ้นใจให้บุคคลอื่นประพฤติตาม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาของพุทธทาสภิกขุ นับว่าท่านเป็นบุคคลที่เป็นสิ่งบันดาลใจให้บุคคลอื่นทำงานเพื่อศาสนาและสังคม เพราะมองเห็นธรรมะชั้นโลกุตระที่ทำขึ้นนั้นมันอยู่ในชีวิตของเราจริงๆ เพียงแต่มองให้เห็นเท่านั้น จึงควรจะเผยแพร่ผลงานของท่านสู่สาธารณชนให้มากกว่านี้ และที่สำคัญผลงานของท่าน อย่างเช่นอริยสัจจากพระโอษฐ์ ที่ท่านฝากมรดกชิ้นนี้เอาไว้ นับเป็นหนังสือที่มีหลักปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาครบถ้วน ใช้ภาษาที่เข้าใจง่ายและผลงานอื่นๆควรเอาจัดไว้ในหลักสูตรการเรียนพุทธศาสนาหรือหนังสืองานเสริมเพื่อปลูกฝังธรรมที่ถูกต้อง

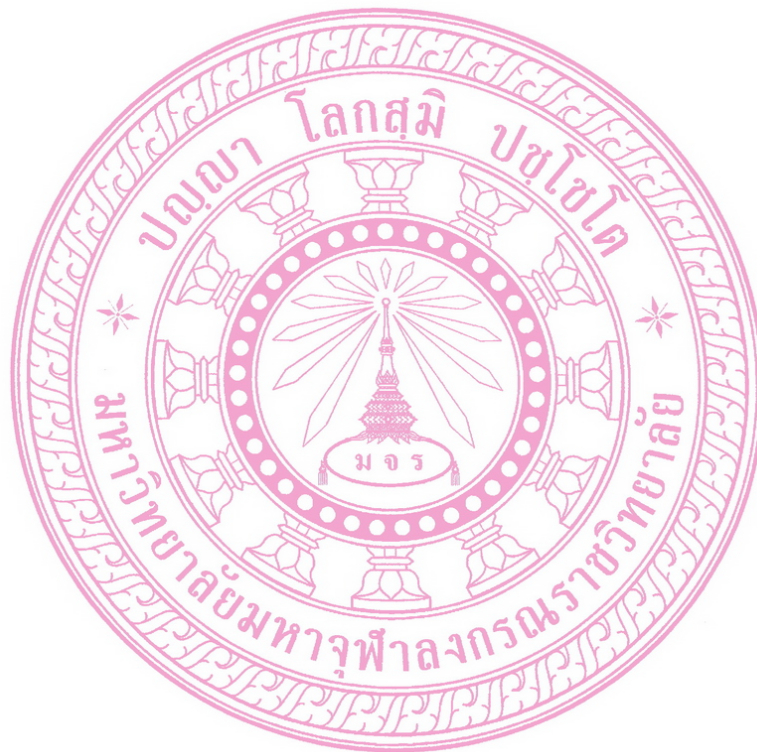
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไปนั้น ขอเสนอว่า

๕.๒.๑ ควรมีการทำการวิจัยศึกษาการทำงานในองค์กรต่างๆที่ประสบความสำเร็จในกิจการนั้นๆ โดย เอาคุณธรรมไปใช้อย่างไรในการบริหารกิจการให้เจริญก้าวหน้า ยกย่องเกียรติคุณให้องค์กรนั้นเป็นที่ยอมรับของสังคม เพื่อเป็นแบบอย่างควรให้การสนับสนุนส่งเสริม ในฐานะเอาหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ทำให้การงานเจริญก้าวหน้า ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ว่าการงานคือการปฏิบัติธรรม ท่านนำไปใช้ในชีวิตประจำวันของท่าน ทำให้ประติสุขผลงานออกมาเป็นหนังสือจำนวนมหาศาลที่ส่งเสริมสร้างสันให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข

๕.๒.๒ ควรมีการทำการวิจัยศึกษาถึงการประยุกต์ธรรม ให้ผสมสมัย ออกไปในรูปสังคีต ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้การสื่อสารธรรมต้องทำให้มันสนุกเป็นที่สนใจ ท่านเคยทำสำเร็จมาแล้วเมื่อบวชพรรษาแรกท่านเทศนาจนมีชื่อเสียงในระดับอำเภอ และเมื่อมีประสบการณ์มากขึ้นจึงมีชื่อเสียงในระดับประเทศ การแต่งเพลงที่เกี่ยวกับธรรมะทำให้เยาวชนยุคใหม่เข้าถึงได้เพราะประสมกับความสนุกสนานแต่มีคติเตือนใจ ไม่ผิดวินัย ไม่ผิดศีลเพราะร้องเพลงธรรมะแล้วไม่มีโรคะ ร้องเพลงแล้วเกิดธรรมะในใจ

ธรรมะไม่ใช่ว่าสมัยมีมากู้กับชีวิตของสัตว์โลกเพียงเรามีสติมองเห็น แต่ละคนแต่ละวัย มีสิ่งกระตุ้นมองเห็นไม่เหมือนกัน และมีสื่อธรรมที่ทำเป็นภาพยนตร์การ์ตูนส่งเสริมคุณธรรมให้เด็กอีกวัยหนึ่ง

๕.๒.๓ ควรมีการทำการวิจัยศึกษาเกี่ยวกับสถาบันการให้การศึกษา
พระพุทธศาสนาสามารถทำให้คนรู้ธรรมะ มีธรรมะ สามารถใช้ธรรมแก้ปัญหาตนเองและสังคมได้
จึงได้ชื่อว่าเป็นการลงที่ได้ผลคุ้มค่า ไม่ใช่มีความรู้เรื่องศาสนาเพียงอย่างเดียว นับได้ชื่อว่าเป็น
สถาบันศาสนาอย่างแท้จริง เพราะยุคนี้เป็นยุคที่ต้องการธรรมะเป็นอย่างมาก

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖ :

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๓.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต), ทิศทางการศึกษาไทย, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พุทธทาสภิกขุ, อนุทินปฏิบัติธรรม ศึกษาชีวิตอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ของท่านพุทธทาส บันทึก
รายวันขณะฝึกฝนอย่างเข้มข้นในวัยหนุ่ม, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา
การพิมพ์, ๒๕๔๔.

พุทธทาสภิกขุ, สิบปีในสวนโมกข์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๓.

พุทธทาสภิกขุ, ลีขิตพุทธทาสถึงน้องชายโดยธรรมกถุณา กุศลลาสัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑,

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๓.

พระประชา ปสฺสนฺธม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา อดีตชีวิตประวัติของพุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๓,

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖.

พุทธทาสภิกขุ, ตามรอยพระอรหันต์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘.

กองตำราคณะธรรมทาน, ชุมทรัพย์จากพระโอรส, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพฯ: ธรรมสภา

๒๕๕๓.

พุทธทาส ภิกขุ, คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

พุทธทาสภิกขุ, อริยสัจจากพระโอรส ภาคต้น พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ

, ๒๕๕๓.

พุทธทาสภิกขุ, อานาปานสติสมบูรณแบบ พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

วศิน อินทสระ, อริยสัจ ๔ ความจริงของชีวิตที่ทุกคนควรรู้และเข้าใจ พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔.

มูลนิธิโกมลคีมทอง, อนุทินภาพ ๖๐ ปี สวณโมกข์:พระที่ปรorroมแห่งสยาม พิมพ์ครั้งที่ ๑,

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕.

พุทธทาสภิกขุ, มรดกที่ขอลากไว้ , กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๓.

สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ร้อยคน ร้อยธรรม ๑๐๐ ปีพุทธทาส, พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพฯ : สุภาพใจ,

๒๕๔๙.

พุทธทาสภิกขุ, วิปัสสนาระบบปลัดสั้น, พิมพ์ครั้งที่ ๑ นนทบุรี : กองทุนศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา

วัดประต่านรังสฤษฏ์, ๒๕๔๑.

พุทธทาสภิกขุ, การทำงานคือการปฏิบัติธรรม, กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม,

๒๕๕๕.

พระเทพญาณมวงคล และคณะ, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, (ราชบุรี : ศูนย์ประสานงาน

สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๘.

พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาสภิกขุ), การงานคือการปฏิบัติธรรม กรุงเทพฯธรรมสภาและสถาบัน

บันลือธรรม, ๒๕๔๑.

มูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคประทีป, ภาพชีวิต ๘๐ ปี พุทธทาสภิกขุ มิติใหม่ของพระพุทธทาสภิกขุ มิติ

ใหม่ของพระพุทธศาสนา พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง,

๒๕๒๙.

พุทธทาสภิกขุ, อริยสัจจากพระโอบุษฐ์ ตอนปลาย, พิมพ์ครั้งที่ ๙ กรุงเทพมหานคร : ธรรมทาน

มูลนิธิ, ๒๕๕๕.

อรศรี งามวิทยาพงศ. เกร็ดธรรมจากเกร็ดชีวิตของพุทธทาสภิกขุจากคำบอกเล่าของ คนใกล้ชิด.

พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖.

พุทธทาสภิกขุ (เง่อม อินทปัญญา). หนังสือพิมพ์รายตรีมาสของคณะธรรมทาน “พุทธศาสนา” ปี

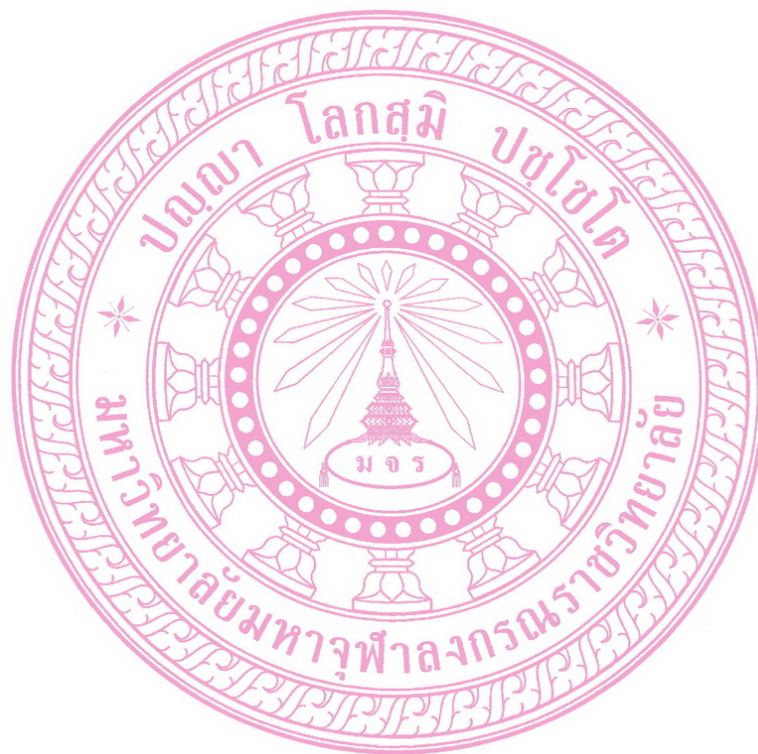
ที่ ๑ เล่มหนึ่ง พฤษภาคม ๒๔๗๖ พิมพ์ใหม่เป็นครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๕๙๔, พฤษภาคม

แห่งการตามรอยพระอรหันต์ ประณามพจน์, ๒๘ สิงหาคม, ๒๔๗๕.

การุณา กุศลาลัย, ท่านพุทธทาสในความทรงจำของผม, พิมพ์ครั้งที่ ๒ ,กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์สุภาพใจ , ๒๕๔๒.

พจน์ ยิ่งพลขันธ์ รวบรวม,แม่ของท่านพุทธทาส,พิมพ์ครั้งที่๑,กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สุภาพใจ ,๒๕๕๐.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ :แม่ชี ศุภรภัทราดี ณ พัทลุง

เกิด :วันศุกร์ที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๐๑

การศึกษา :ปริญญาตรี การศึกษามัธยมศึกษา สาขาสังคมศึกษา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา พ.ศ. ๒๕๒๔

เข้าศึกษา :มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา
พ.ศ. ๒๕๕๑

สำเร็จการศึกษา :๓๐ มีนาคม ๒๕๕๗

ประสบการณ์ :ข้าราชการครูในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการ
การประถมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๓๗
- ข้าราชการพลเรือนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการ
การประถมศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๗- ๒๕๔๗
- ข้าราชการพลเรือนในสังกัดสำนักงานพระพุทธศาสนา
แห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๗- ๒๕๕๓

ปัจจุบัน :แม่ชีสังกัดวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตำบลนาเหนือ
อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่